

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI TARİH
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ YUNAN'DA ÇOCUKLARIN VE GENÇLERİN EĞİTİMİ

Sena COŞĞUN

İzmir
2011

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
ORTAÖĞRETİM SOSYAL ALANLAR EĞİTİMİ ANABİLİM DALI TARİH
ÖĞRETMENLİĞİ PROGRAMI YÜKSEK LİSANS TEZİ

ESKİ YUNAN'DA ÇOCUKLARIN VE GENÇLERİN EĞİTİMİ

Sena COŞĞUN

Danışman:
Prof. Dr. Recep YILDIRIM

İzmir
2011

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “**Eski Yunan’da Çocukların ve Gençlerin Eğitimi**” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşülecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2011

Sena COŞĞUN

Tez Veri Giriş Formu

http://tez2.yok.gov.tr/tezv1/uye_tezverigirisformdokum.php?

T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	402388
Yazar Adı / Soyadı	Sena COŞGUN
Uyruğu / T.C.Kimlik No	
Telefon / Cep Telefonu	
e-Posta	senacskn@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Eski Yunan'da Çocukların ve Gençlerin Eğitimi
Tezin Tercümesi	The Education of Children and Youth in Ancient Greece
Konu Başlıkları	FelsefeEğitim ve ÖğretimTarihEski Çağ Dilleri ve Kültürleri
Üniversite	Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Bölüm	Tarih Bölümü
Anabilim Dalı	Tarih Eğitimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	Tarih Öğretmenliği Bilim Dalı
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2011
Sayfa	200
Tez Danışmanları	Prof. Dr. Recep YILDIRIM
Dizin Terimleri	Anadolu uygarlıkları=Anatolian civilizationsAntik Çağ=AntiquityAntik kültür=Antique cultureAntik Yunan=Ancient GreeceAntik şehirler=Antique citiesEfsaneler=MythologiesEge adaları=Aegean islandsEge bölgesi=Ege regionEge kıyıları=Aegean offshoreEğitim felsefesi=Education philosophyEğitim reformları=Education reformsEğitim sistemi=Education systemEğitim=EducationArkeoloji=ArchaeologyAristoteles=AristotleAristophanes=AristophanesFelsefe=PhilosophyFelsefe eğitimi=Philosophy educationFelsefe tarihi=Philosophy historyPlaton=PlatonThales=ThalesSpor yarışmaları=Sport competitionsSofist felsefe=Sophist philosophySofist=SophistSokrates öncesi dönem=Presocratic periodSokak takiler=Sokak takilerSokrates=SocratesYunan tarihi=Greek historyYunan müziği=Greek musicYunan felsefesi=Greek philosophyYunan mitolojisi=Greek mythologyYunan=GreekYunanca=Greek languageYunanistan=GreeceYunanistan-Atina=Greece-AthensSözlü tarih=Oral historyGymnasium=Gymnasium
Önerilen Dizin Terimleri	Sparta Palaistra Paidagogos
Yayımlama izni	☒ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Ertelenmesini istiyorum

a.Yukarıda başlığı yazılı olan tezinin, ilgililerin incelemeine sunulmak üzere Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi tarafından arşivlenmesi, kağıt, mikroform veya elektronik formatta, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtım ve yayımı için, tezimize ilgili fikri mülkiyet hakkının saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) ve erteleme talep etmediğimizi izin verdiğimiz beyan ederim.

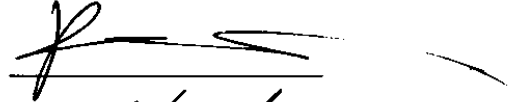
18.06.2011

İmza:

Eğitim Bilimleri Enstitüsü M¼d¼rl¼đ¼ne

İşbu alışma, j¼rimiz tarafından Ortađđretim Sosyal Alanlar Eğitimi Anabilim Dalı Anabilim Dalı Tarih Őđretmenliđi Y¼ksek Lisans Programında Y¼KSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Recep YILDIRIM

¼ye : Yrd.Doç.Dr.Ercan UYANIK

¼ye : Yrd.Doç.Dr.Mustafa şAHİN

Onay

Yukarıda imzaların, adı geçen Őđretim ¼yelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../...

Prof. Dr. h. c. İbrahim ATALAY
Enstit¼ M¼d¼r¼

ÖZET

Eski devirlerden yıkılışına dek Antik Yunanlıların eğitim modelinin en önemli unsurları spor ve müzik olmuştur. Onlar, müzik ve sporun çocuk üzerinde beraber işlenmesi sonucunda, en iyiye ve mükemmele ulaşılacağını düşünmüşlerdir. Bu yüzden M.Ö. V. yüzyıldan sonra gerçekleşen ve eğitim sistemini geliştiren eğitim reformları bu düşünceye bağlı kalmıştır.

Spor ve müzik eğitimi gymnasium adı verilen okullarda yapılmaktadır ve sadece zengin ailelere sağlanan bir lüks olarak görülmektedir. Zamanla bu okullar, ihtiyacı karşılayamayacak duruma gelmiş ve geliştirilmişlerdir. Bu gelişim aşamasında özellikle yazının Fenikelilerden alınması ve yayılması etkili olmuştur.

Antik Yunan eğitim sisteminde, iki kent devletinin, yaşayışlarına ve siyasi sistemlerine uygun olarak biçimlendirdikleri eğitim modelleri göze çarpar. Bunlardan biri Sparta diğeri Atina'dır. Birbirinden çok farklı olan bu iki sistem, diğerk kent devletlerine örnek oluşturmuşlardır. Bunlardan askeri eğitimi esas olarak alan Sparta'nın eğitim modeli, bilim faaliyetlerine daha fazla özen gösteren Atina'nın eğitim modelinden daha az rağbet görmüş ve geride kalmıştır.

Filozoflar dönemi ile beraber bilimsel araştırmalar yaygınlaşmıştır; ancak eğitimin daha büyük bir kesime ulaşması ve gelişmesi M.Ö. V. yüzyılda sofistlerle beraber gerçekleşmiştir. Yunan kolonilerinin artması sayesinde, diğerk kültürlerden gelen bilgiler çoğalmış ve bunların yarattığı düşünce ortamında, ilgi doğadan insana kaymış, bu sayede eğitim daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır.

Sofistlerin devrimini, Sokrates ve ardılları olan Platon ile Aristoteles izler. Onlar, felsefeye sofistlere oranla daha fazla önem vererek, eğitim sistemini belli bir felsefi temele oturtmaya çalışmışlardır. Bu süreç içerisinde açılan okullar, Yunan dünyasında ilgiyle karşılanmış ve onları bu üç aydının öğrencilerinin açtığı okullar izlemiştir.

Helenistik dönemde bu okullar varlığını sürdürmekle beraber, eğitim daha da yaygınlaşmış, okullara olan ilgi bir hayli artış göstermiştir.

Roma İmparatorluğu'nun Yunanistan'ı egemenlik altına alması ile beraber, başlangıçta Yunan aydınlarından çekinilmiş ve bu kültür reddedilmeye çalışılmış olsa da, bu tepki zamanla kırılmış ve Yunan felsefecileri, felsefî fikirleri ile eğitim modelleri Roma dünyasına girmiştir.

THE EDUCATION OF CHILDREN AND YOUTH IN ANCIENT GREECE

ABSTRACT

From oldest times of Ancient Greeks, to their fall, sports and music had been the most important elements of their education model. They thought they could reach perfection and ideal by teaching music and sports together to the children. For this reason the reforms after 5th century B.C. that improved education system, were observant of custom.

Sports and music education was given in schools named as “gymnasium” and it was a luxury which was only provided to rich families. As the time passed, these schools became inadequate and they were developed. Especially the adoption and spread of Phoenician alphabet became efficient in this development.

In Ancient Greeks education system, two city-states attract attention by their education models which were designed in harmony with their political systems and way of life. The first one is Athens and the other one is Sparta. These systems were very different from each other and they set an example for other city-states. Among them Spartans education system which was based on military training, was less popular than Athens science based education system, and fall behind.

By the time of philosophers, scientific researches became widespread but the access of education by larger masses expanded in times of sophists in 5th century B.C. In this revolutionary era, after Greek colonies increased, with the information taken from other cultures from these colonies, a thinking environment occurred. In this environment, interest on nature shifted to human and so the education became more widespread than it had ever been.

Sophist’s revolution in education is followed by Socrates and his successors Plato and Aristotle.

By giving much importance to philosophy than sophists, they tried to site education on a philosophical basis. The schools opened in this period, aroused

interest in Greek world and these three intellectuals' students' schools followed their processors' ones.

In Hellenistic Era, these schools continued their existence, on the other hand, education became more widespread and the interest on education raised.

By the time Roman Empire took Greece under its control, though Romans hesitated about taking this new culture and refused it, afterwards this resistance was broken and Greek philosophical ideas and education system got in Roman world.

ÖNSÖZ

M.S. XIV. yüzyıldan itibaren hümanist bilginler, kendilerini studia humanitatis'e (insani bilimler) adanmış ve bu yolda bitmek tükenmek bilmeyen bir çabayla antik metinleri incelemeye koyulmuşlardır. Bu aydınlar, klasik metinleri anlamaya fazla önem vermiş, Orta Çağ boyunca batıda yavaş yavaş gözden düşmüş olan Yunancayı canlandırmaya çalışmışlardır. Bu süreçte Yunan elyazmalarının elde edilmesine yönelik yaygın bir çaba oluşmuş ve bu ilgi XV. yüzyıl boyunca çarpıcı boyutlara ulaşmıştır. 1494-1515 arasında başlıca Yunan yapıtlarının on yedi cildi basılmış, en ciddisi Floransa'daki Platon Akademi'si olmak üzere sayısız hümanist topluluk kurulmuştur. Rönesans hareketinin öncülerinden sayılan Leon Battista Alberti'nin Kütüphanesi Homeros, Demostenos, Ksenophon, Virgilius, Cicero gibi antik dönem Yunan ve Roma yazarlarının eserleri ile dolmuştur. Erasmus, eğitim sisteminde değişiklikler yaratmaya çalışmış, eğitime Dionysios Khalkis'in dizeleriyle başlanmasını ve sonra da Yunanlı ve Romalı belli başlı yazarlarla devam edilmesini ısrarla önermiştir.

Marc Bloch'un da belirttiği üzere, bu eserlerin batı bilinci ve felsefesi üzerine getirdiği etkiler, artık daha duyarlı olan bir uygarlığı işaret etmeye başlamıştır. Sonuç, Antik dünya bilgeliğinin canlanarak yeniden gün yüzüne çıkması olmuş, bunu XVIII. yüzyılda insanoğlunun ideali bulma yolundaki arayışları izlemiştir. Şüphesiz onların da bu yolda kullandıkları en önemli başvuru kaynakları Yunan ve Roma düşüncesi olmuştur. Özellikle Britanya, siyasi ve yönetsel açıdan Yunan dünyasını inceleme çabasına girişmiş ve kendine model almak için ağırlıklı olarak Sparta ve Atina kent devletlerini araştırmıştır. Aydınlanma döneminin hemen hemen tüm filozofları antik dünyanın bilgisine başvurmuşlardır. Eğitim hususunda, en başta Jean-Jacques Rousseau olmak üzere pek çok aydın, Platon ve Aristoteles'in fikirlerine yönelmiştir. Aydınlanmanın ardından gelen yüzyıllarda da Yunan dünyasına olan ilgi artmıştır. XIX. yüzyılda sosyal tarih çalışmaları ile beraber, antik uygarlıkların siyasi hayatının yanında kültürüne, yaşayışına, eğitimine yönelik araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. XIX. yüzyıl tarih yazımı, klasik Yunan antikçağının büyük tarihçilerine dek uzanan bir gelenek üzerinde yükselmeye

başlamıştır. Bu yüzyılın en değerli tarihçilerinden Ranke, Thukydides ile özdeşleştirilmiştir.

Bu ve benzeri örnekler bugün batı dünyasının temelinde bulunan fikirleri ve onun kültürel gelişimini nasıl tamamladığını anlatmaya yeterli gözükmektedir. Gerçekten de batının kültürel evriminde, antik dünya bilgeliğinin etkisi yadsınamayacak derecede büyüktür.

Bu sebeple hem günümüz kültür dünyasını bir temele oturtmak hem de eğitim politikalarının kökenini araştırmak açısından, *“Eski Yunan’da Çocukların ve Gençlerin Eğitimi”* başlıklı tez konumuzun değerli olacağı düşünmekteyiz.

Bu araştırmada bana geniş Eski Çağ ve arkeoloji bilgisi ile destek veren, tezimin çerçevesini belirlememe yardımcı olan ve sabır gösteren tez hocam Prof. Dr. Recep YILDIRIM başta olmak üzere, benden hiçbir desteği esirgemeyen ve sorularıma içtenlikle yanıtlar arayan değerli hocalarım Yrd. Doç. Dr. Ercan UYANIK, Öğr. Gör. Mustafa ÖZBAŞ ve Öğr. Gör. Kemal Ramazan HAYKIRAN’a teşekkür ederim. Ayrıca, araştırmam boyunca bana destek olan aile fertlerime teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER:

GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN ALANININ YERİ VE SINIRLARI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ	1
3. ARAŞTIRMANIN AMACI	1
4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MALZEME VE METOT	1
1- ŞEHİR DEVLETLERİNDEN ÖNCE ANTİK YUNAN'DA EĞİTİM	4
1.1. Homeros ve Hesiodos'un Mirası	4
2- ANTİK YUNAN TOPLUMUNDA AİLE, TOPLUMUN ÇOCUĞA BAKIŞ AÇISI, ÇOCUKLARIN YAŞAYIŞI VE EĞİTİMİ	12
3- YUNAN ALFABESİ, GELİŞİMİ, YAZI, OKUL VE KÜTÜPHANELER	25
4- ANTİK YUNAN EĞİTİM SİSTEMİNİN TEMELİNDEKİ İKİ ÖNEMLİ UNSUR: MÜZİK VE SPOR	37
4.1. Sporun Önemi ve Eğitimdeki Yeri	37
4.2. Müzik Eğitimi	40
5- KENT DEVLETLERİNDE EĞİTİM	43
5.1. Atina'da Eğitim	44
5.2. Sparta'da Eğitim	47
6- FELSEFENİN DOĞUŞU VE SOKRATES ÖNCESİ YUNAN FİLOZOFLARININ EĞİTİM HAKKINDAKİ FİKİRLERİ	54
7- YUNAN EĞİTİMİNİN YENİDEN TEMELLENDİRİLMESİ	58
7.1. Sofistler ve Eğitim Anlayışları	58
7.2. Sokrates'in Eğitim Felsefesi ve Getirdiği Yenilikler	76
7.3. Platon'un Eğitim Anlayışı	82
7.4. Aristoteles'in Eğitim Anlayışı	90

8- HELENİSTİK DÖNEMDE EĞİTİM	99
9- ANTİK YUNAN EĞİTİM SİSTEMİNİN ROMA İMPARATORLUĞU'NA ETKİSİ	106
9.1. Roma Devleti İçerisinde Yunan Kültüründen Etkilenmiş ve Eğitim Konusunda Araştırmalar Yapmış Olan Başlıca Yazarlar	106
10- SONUÇ	108
EKLER	112
Yer Adları Sözlüğü	112
Genel Sözlük	116
Planlar	125
Resimler	128
KAYNAKÇA	172
KULLANILAN ANTİK YUNAN VE ROMA YAZARLARI KAYNAKÇASI	182

KISALTMALAR:

A.g.e	Adı geçen eser
Arist.	Aristoteles
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
ev.	Çeviren
Dio. Laer.	Diogenes Laertios
Dion. Thr.	Dionysios Thraks
Frag.	Fragmanlar
Haz.	Hazırlayan
Herod.	Herodotos
Hesiod.	Hesiodos
Hmr.	Homeros
İly.	İlyada
Ksen.	Ksenophon
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
Ody.	Odyseia
P.A.S.	Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı
Plat.	Platon
Plut.	Plutharkos
s.	Sayfa

ss.	Sayfalar
Thuky.	Thukydides
vb.	ve benzeri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA ALANININ YERİ VE SINIRLARI

Araştırma, Truva Savaşı (M.Ö. 1200) döneminden Roma İmparatorluğu'na kadar geçen Antik Yunan dünyasının eğitim sistemini konu almaktadır. Bu sebeple, kısmen Sicilya dâhil olmakla beraber, Anadolu'nun batı kıyılarını; ancak daha çok Yunanistan ana karasını kapsamaktadır. Helenistik Dönem içerisinde Anadolu'nun diğer bölgeleri ve Kuzey Afrika da konu kapsamı içine alınmıştır.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE ÖNEMİ

Bilindiği gibi eğitimin tek bir boyutu yoktur ve birbirini besleyen birçok aşamadan geçerek günümüze gelmiştir. Eski Yunan kaynaklarının bildirdiğine göre eğitimin başlangıçta iki temeli vardır: Müzik ve spor. Ancak ilerleyen devirlerde, bu eğitim modeli, Yunanlıların ticari faaliyetleri ile beraber gelişen kent devletlerinin ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmiştir. Bu yüzden eğitimde büyük reformlar gerçekleşmiştir. Sofistlerin gerçekleştirdiği bu reformlardan sonra filozofların eğitim konusundaki çalışmaları başlamış ve ilk Yunan okulları açılmıştır. Bu araştırma, eski devirlerdeki eğitim sistemi üzerinden giderek, gerçekleşen bu reformları ve onların Yunan dünyası üzerindeki etkilerini açıklamakta, aynı zamanda Antik Yunan dünyasında aileyi, çocukları ve kısmen kadını konu almaktadır.

Türkçede Eski Yunan'daki eğitim sistemini konu alan geniş kapsamlı bir çalışma yoktur. Var olan eserler, genel olarak İlk Çağ ya da Batı dünyası eğitim sistemini içerdiğinden, bu eserlerde Yunan dünyasının eğitimi kısa bir şekilde yer almaktadır. Bu sebeple araştırma, Eski Yunan dünyasındaki eğitim sistemini ele alan ilk geniş kapsamlı Türkçe çalışma olduğundan önem taşımaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN AMACI

M.S. XIX. yüzyılda sosyal tarih çalışmalarının hız kazanması ile beraber, eğitim tarihine de ilgi artmıştır. Bu konuda ilk araştırmaları batılı bilim adamları yapmış, Antik Yunan dünyasının ve daha genel olarak da antik dünyanın eğitim sisteminin, modern eğitim sistemlerimizden kopuk düşünülmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bugünkü eğitim sistemimiz de antik dönemden beri süregelen tartışma ve araştırmalarla oluşmuştur. Bu açıdan, eğitim tarihinin ilk basamaklarından biri olan Antik Yunanistan'da çocukların ve gençlerin eğitimini açıklığa kavuşturmak amacı güdülmüştür.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN MALZEME VE METOT

En başta Homeros ve Hesiodos'un eserleri olmakla beraber, Herodotos, Thukydides, Plutarkhos, Diogenes Laertius gibi diğer antik dönem yazarlarının eserleri ve özellikle Kabalcı Yayınevi'nin Humanitas: Yunan ve Latin Klasikleri Serisi ile Türkiye İş Bankası Yayınlarının Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi'nde yer alan antik dönem yazarlarına ait eserler kullanılmıştır. Bunların dışında Wilhelm Capelle ve Jonathan Barnes'in düzenlediği antik dönem aydınlarının fragmanları, son olarak da Platon ve Aristoteles gibi filozofların kendi kitapları birincil kaynak olarak kullanılmıştır.

Antik dönem yazarlarının eserlerinden yapılan alıntılar; yazar, kitap adı ya da varsa numarası ve fragman numaraları ile verilmiştir. Örneğin Herodotos'a ait Tarih adlı kitaptan yapılan alıntı; "Herod., Tarih, V., 354" ya da Herodas'ın Mimoslar adındaki kitabında 3. bölümde yer alan ve öğretmen başlığını taşıyan bir pasajdan yapılan alıntı "Herodas., Mimoslar., 3., Öğretmen, 30-35" şeklinde parantez içinde belirtilmiştir.

Ekteki arkeolojik bulgular ve resimler için ağırlıklı olarak British Museum'un ve Metropolitan Museum of Art'ın internet sitelerinden yararlanılmıştır. Ayrıca kaynakçada belirtilen kitaplardaki bazı resimler de taratılarak kullanılmıştır.

Yazım kuralları için Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde yer alan imla kılavuzu esas alınmıştır.

Bunların dışında İzmir Milli Kütüphane, Dokuz Eylül Üniversitesi Merkez ve Buca Eğitim Fakültesi Kütüphaneleri, Ege Üniversitesi Kütüphanelerinde araştırmanın konusunu oluşturan mevcut yayınlar taranarak araştırmanın tartışma noktaları ve eksik yönleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kütüphane çalışmaları aşamasında konuyla doğrudan ve dolaylı ilgisi olan kaynaklar tespit edilerek incelenmiş, konuya uygunluk sağlayanlar değerlendirilerek ilgili bölümlerle anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde kullanılmak üzere ayıklanmıştır. Bunun yanında, genel ağdaki özellikle de www.archive.org sitesindeki İngilizce kaynaklar incelenmiş, 1800'lü yıllardan bugüne dek oluşturulmuş "Antik Yunan Eğitim Sistemi" ile ilgili eserlerin içeriğine bakılmıştır.

Mevcut olan Türkçe ve İngilizce literatür taranarak konuyla ilgili okumalar gerçekleştirilmiştir. Bu okuma faaliyetlerinden edinilen veriler değerlendirilerek tezin izleyeceği yön ve kapsam belirlenmiştir.

1. ŞEHİR DEVLETLERİNDEN ÖNCE ANTİK YUNAN'DA EĞİTİM

1.1. Homeros ve Hesiodos'un Mirası

Antik Yunanlılar ile ilgili elimizdeki ilk yazılı veriler Homeros ve Hesiodos'un eserleridir. Söz konusu eserlerde okula benzer bir eğitim kuruluşundan söz edilmese de bu eserlerden, okulun ne olduğunu hiç duymayan bir kimsenin de pekâlâ eğitilmiş olabileceği anlaşılmaktadır. Antik devirlerde de günümüzdeki gibi, insanlar okuldan önce çevresiyle eğitim almışlar ve Homeros'un zamanından beri Yunan çocukları da etraflarındaki dünyayı izleyerek ve saygın olanları taklit ederek öğrenmişlerdir. Belirtmek gerekir ki, Homeros'un denilen bu şiirler ne tek bir sanatçının ne de ayrı ayrı uğraş veren bir sanatçılar dizisinin ürünüdür. Yaşamlarını, babadan oğula geçen bir sanatın durmadan yetkinleştirilmesine adanmış ustalarla çırakların, kuşaklar boyu belli bir düzen içinde çalışan bir okulun ürünüdürler.¹ Bu açıdan bakıldığında Homeros'un eserleri sadece bir savaşı anlatmakla kalmaz, aynı zamanda Yunan kültürünü, yaşayışını, inançlarını vb. de gözler önüne serer. En eski devirlerde, okullar kurulmadan önce eğitim, Homeros gibi ozanlar ve retorlar tarafından verilmiştir.² Böylece onun eserleri, konumuz kapsamına giren Yunanlıların eğitimi hakkında çok önemli bilgiler verir. Zaten Eski Çağ'da da Yunanlılar, bu eserlerin gençlerin eğitiminde çok önemli olduklarını düşünmüşlerdir.

Homeros'tan eğitim hakkında edinilen en önemli bilgi, Yunan toplumu için önemli bir yer işgal eden spordur. Hem ilerleyen devirlerde hem de Homeros'un devrinde spor, bu kültürün eğitim anlayışının en göze çarpan özelliği olagelmıştır. Homeros da bu özelliği eserinde bolca işlemiştir. Bu sayede, Yunan toplumunun eğitim anlayışının temel ilkeleri hakkında fikir sahibi olunmakta ve bazı ipuçları yakalanmaktadır.

Homeros'un destanları aristokrat sınıf için yazılmış gibidir. Bir soylular tarihidir. Savaşta adı geçen kimseler üst sınıftan insanlardır. Çoğu, Tanrılarla iletişim

¹, George Thomson., Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, Tarihöncesi Ege II, (Çev: Celal Üster), Payel Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 340

² Lesley Adkins-Roy A. Adkins., Handbook to Life in Ancient Greece, Facts on File, New York, 2005, s. 67

içindedir. O kadar yüksek düzeydedirler ki Tanrılar insan kılığına girerek onlara görünürler, öğütler verirler, hatta kendi canlarını hiçe sayarak yardımlarına koşarlar. Aynı zamanda bu kahramanların bir özelliği ise korkusuz ve cesur olmalarıdır. Zaten Tanrılar en çok böylelerini severler. Homeros onları betimlerken “*atları iyi süren*”, “*iyi güreşen*”, “*iyi kargı atan*” gibi sıfatlar kullanır. Emin olduğumuz nokta; onların dünyasında cesur olmak, iyi ve sağlam bir vücuda sahip olmak, kahramanca savaşmak bir erkeğin onuru için kesinlikle yapması gereken şeylerdir. Bunları yapabilmek için de muhakkak spor faaliyetlerinde bulunarak vücutlarını geliştirmek durumundadırlar.

Truva Savaşı'nın en ünlü siması Akhilleus, bilindiği gibi Akaların en yücesidir. En iyi çarpışan, en yüce ve akıllılardan birisi ki, onun savaşa girmesi her şeyi, Tanrıların savaşa bakışını dahi değiştirir. Öyle ki, annesi Thetis'in isteği üzerine Zeus, ünlü topal Tanrı Hephaistos'a ona özel savaş araç-gereçleri yaptırır (Bkz: resim: 1). Hephaistos, Akhilleus'un kalkanına bir de oyun alanı işler. Homer bu kalkanın bolca betimlemesini yapar. İşlemede “*delikanlılar oyuna alışmış ayaklarıyla koşarlar ve koca bir kalabalık da onları seyrederek*” (Hmr., İly., XVIII., 590–605). Spor müsabakaları açısından İlyada'nın en uzun pasajlarından birini kapsayan olay Akhilleus'un can yoldaşı Patroklos'un Hektor tarafından öldürülmesidir. Bu olay Akhilleus'un savaşa canla başla atılmasını sağlamıştır. Akhilleus, arkadaşının onuruna en uygun şekilde oyunlar hazırlamaya ve değerli hediyeler dağıtmaya karar verir. Bu ödüller arasında el işlerine yatkın, becerikli kadınlar da sayılmıştır. İlk yarış, at arabalarıyla yapılacaktır. Akaların en ünlüleri, en soyluları ün ve hediyeler için yarışmaya can atarlar. Bu pasajda yaşlı Nestor oğlu Antilokhos'a öğütler verirken şunları söyler; “*Gençsin ama Antilokhos, Zeusla Poseidon sever seni, atları sürmenin her türlüünü öğrettiler sana. Benim öğretecek hiçbir şeyim yok ki*” (Hmr., İly., XXIII., 305–310). Ardından babanın öğütleri devam eder ve oğluna aklını kullanmasını, atlarına ve gücüne değil, aklına güvenmesini, ancak bu sayede yarışı kazanabileceğini söyler. Nitekim araba yarışını kazanan Antilokhos olur. Daha sonra ileride göreceğimiz gibi Patroklos'un onuruna Yunan gençlerinin eğitiminde önemli bir yer teşkil edecek olan güreş yarışmaları düzenlenir. Koşu, külçe, ok ve kargı atma yarışları da yapılır. Yarışan, onur ve ün kazanan

Akaların hediyeleri verildikten ve ziyafetler yapıldıktan sonradır ki Patroklos ancak o zaman yakılır.

İlyada'da spor ile ilgili öğeler bu kadarla sınırlı değildir. Sadece müsabakalarda değil, askerler deniz kenarında oyalanırken dahi disk ve kargı atarlar (Hmr., İly., II., 770–775). Bu sporlar onlar için günlük işler gibidir. Nitekim Yunan atletizmiyle ilgili yaygın olan görüş, atletizm ile kendi özlerini bulduklarına inandıkları ve bunu bir çeşit askeri eğitim şekli olarak kullandıklarıdır.³

Odysseia'ya gelince, Homeros burada da sporu bolca işlemiştir. Odysseus'un sarayına kurulmuş olan eşinin talipleri de burada disk ve kargı atarak eğlenmektedirler (Hmr., Ody., IV., 625–630). Keza İlyada'dakine benzer spor müsabakalarına Odysseia'da da rastlamaktayız. Özellikle sekizinci kitapta Skherie'de (Korfu) Odysseus için verilen şölenlerde, genç erkeklerin katıldıkları yarışmalardan sıkça bahsedilir. Bir kez daha bu sporları bilmenin ve bunlarda başarılı olmanın bir erkek için ün ve onur sağlama yolu olarak görüldüğünü okuruz. Alkinoos'un verdiği şöleninde yenilip içildikten sonra pazar yerine gidilir ve orada yarışmalara başlanır. Alkinoos; *“konuğumuz isterim yurduna döndüğünde, anlatsın dostlarına üstün olduğumuzu oyunlarda, anlatsın ne üstün olduğumuzu yumruk dövüşünde, güreşte, atlamada, koşuda ne üstün olduğumuzu”* (Hmr., Ody., VIII., 95–105) der. Bu pasaj, bu tarz oyunların bir ülkenin gücünü göstermede ne kadar önemli olduğunun göstergesidir. Nitekim yarışlarda Alkinoos'un oğulları yer alır ve yiğitçe yarışır. Koşu, güreş, atlama ve yumruk yarışlarından sonra Odysseus'u istediği dalda yarışsın diye davet ederler. Alkinoos'un oğlu Odysseus'a *“Bir adam için, yaşlandıkça en büyük ün, elleri ayaklarıyla kazandığı başarıdır yarışmada, haydi dene kendini sende”* (Hmr., Ody., VIII., 145–155) der. Nitekim Odysseus ülkesine döndüğünde, karısı Penelopeia'nın talipleri için yine benzer bir yarışma düzenler. Bu yarışmayı yapmasını da Tanrılar aklına koyar.

Eğitim hakkında Homeros'tan kalan bilgiler sadece spor ile ilgili öğeler değildir. Mesela İlyada'da belki de bizi spordan çok daha fazla ilgilendirecek olan nokta, Akhilleus'un eğitmeni Phoiniks olacaktır. Phoiniks Amyntor'un oğludur. Baba ocağından kaçmış ve Akhilleus'un babası Peleus'a sığınmıştır. O andan

³ David C. Young., A Brief History of the Olympic Games, Blackwell Publishing, Oxford, 2004, s. 6

itibaren Akhilleus'un eğitmeni olmuştur. Akhilleus eğitmenine büyük bir saygı besler ve güvenir; öyle ki ona “*yaşlı babam*” (Hmr., İly., IX., 605–610) diye seslenir. Phoiniks de oğlu gibi sever Akhilleus'u, bir pasajda “*canım gibi sevdim yetiştirdim seni*” (Hmr., İly., IX., 485–490) der. Akhilleus'un Phoiniks'e saygısı büyüktür. Ona, Patroklos için düzenlenen yarışları gözetleme görevini verecek kadar güvenir. Phoiniks, Yunanlıların “*paidagogos*” olarak adlandırdıkları bir çeşit bakıcı ve eğitmendir. Antik çağın *paidagogos*'larının Phoiniks gibi malını mülkünü kaybetmiş kültürlü aile çocukları olması muhtemeldir. Çocuklar yürümeye ve kendisine söyleneni anlamaya başladıktan sonra, bu kimselere ya da ücretli bir bakıcıya teslim edilirler. Atinalı ünlü amiral Themistokles'in çocuklarına bakan Sikinnos gibi çoğu *paidagogos* birer köledir. Ancak bu kimseler sadık ve güvenilir köleler arasından seçilmektedir. Örneğin Sikinnos'un, kendisine Grek-Pers savaşının kaderini değiştirecek derecede önemli bir belge teslim edilecek kadar sadık bir köle olduğu söylenir.⁴ Ancak köle olmalarına rağmen *paidagogos*'ların aile içinde saygın bir yeri vardır. Yaşamlarını ailenin çocuklarına adayan kişiler, daima aile tarafından korunur ve gözetilir.

Odysseus'da ise çok eskiden parayla satın alınmış sadık bir köle ve dadı olan Eurykleia'dan bahsedilir. Eurykleia, Odysseus'a da onun oğlu Telemakhos'a da bakmış büyütmüş olan bir köledir. Nitekim Odysseus, dilenci kılığında evine döndüğünde onu ilk tanıyan da dadısı olmuştur. Ancak Phoiniks kadar saygı görmez olmalı ki Odysseus dadısını, varlığını ağızından kaçırır ise öldürmekle tehdit eder.

Homeros'un dünyası, bir erkekler çağı olduğu için kız çocukları hakkında pek fazla bilgi edinememekteyiz. Ondan öğrenebildiğimiz yegâne şey kadınların dokumacılık ve ev işleriyle uğraştıklarıdır. Ancak ataerkil bir toplumda erkeklerin olduğu kadar kadınların da ahlaki bir eğitimden geçmeleri doğaldır. Nitekim Homeros'un eserlerinin yazıya geçmeden önce de anlatıldığını, bir kültür ögesi olarak kuşaktan kuşağa aktarıldığını biliyoruz. Bu kültürde sadece yaşanan olaylar değil, ahlaki düzende kulaktan kulağa geçmiştir. Bu ahlaki öğeler yalnız erkeklerin kahramanlığı ve cesurluğuyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda bir kadının nasıl onurlu yaşaması gerektiğini de aktarır. Odysseus'un karısının talipleri, nasıl alt edildiklerini

⁴ Ian Jenkins., *Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi*, (Çev: Hasan Malay), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 11

Hades ülkesinde Agamemnon'a anlattıktan sonra Agamemnon: “*ne sağlam düşünen kadınımış Penelopeia kız oğlan kız vardığı kocasına ne de sağdik kalmış, yok olmayacak erdeminin şanı hiçbir vakit, ölümsüz Tanrılar uslu akıllı Penelopeia'nın şerefine destanlar dizdirecek yeryüzündeki insanlara. Ne tuzaklar kurduysa Tyndareos'un kızı, tam tersine, nasıl öldürdüydü kız oğlan kız vardığı kocasını, ne korkunç bir destan olacak insanlar arasında onun, bir lekedir o gelecekteki tek mil kadınlara, en iyi, en saygın kadınlara bile bir leke*” (Hmr., Ody., XXIV., 190–205) der. Bu açıdan Odysseus'da “*uslu akıllı Penelopeia*” betimlemesinde sıkça gözümüze çarpan nokta, kadından ahlaki olarak beklenen öğelerdir. Homeros'un destanlarının Yunan toplumundaki etkileri aşikârdır. Bu açıdan bakıldığında daha sonraki yüzyıllarda da Yunan toplumunda kadına verilecek ahlaki eğitimin bu boyutta olacağı kesindir. Nitekim ilerleyen devirlerde Homeros'un eserleri ahlaki eğitimin verilmesini sağlayan en önemli araç olarak görülecektir ve uzun yıllar bu amaçla öğrencilere okutulacaktır.⁵

Homeros ile çağdaş olmadığı kesinleşen fakat birbirlerine yakın dönemlerde oluşturulduğu düşünülen, Yunan yazılı kaynaklarından Hesiodos'un eserleri ise belki de Homeros'a göre daha eğitici niteliktedir. Ancak Platon, Hesiodos'u eğitici değil, kişileri iyi ve kötü yanlarıyla canlandırıp, sanatta ahlak kaygıları gütmez diye kınamaktadır. Bu yargıda o kadar ileri gider ki, “*Devlet*” adlı kitabında büyük ozana yer vermez. Bu tutumuyla kendini bizim gözümüzde gülünç ve sevimsiz kılar ama ne olursa olsun, Platon bir başka görüş ve anlayışın sözcüsüdür.⁶

Boiotia'lı Hesiodos, belli bir zümreye gerçek yararları öğretmek gibi bir amacı gözetir. Onun eserlerinde, ama özellikle de *Theogonia*'sında (Tanrıların Doğuşu) Kumarbi Efsanesi gibi bazı uzak kaynaklardan etkilenip etkilenmediği tartışılmakta olan bir konudur. Ama her ne olursa olsun onun bu düzeye erişmek için harcadığı düşün çabası, yaşantısını genelleme eğilimi küçümsenmeyecek değerdedir. Bu tutum ve davranışıyla Hesiodos, felsefe tarihlerine, felsefe el kitaplarına girmiştir. Girmeyi de hak etmiştir.⁷ Önemli olan asıl konu ise onun etkilendiklerini ya da

⁵ Adkins, a.g.e., s. 275

⁶ Hesiodos., Eseri ve Kaynakları, (Çev: Erhat Azra, Sabahattin Eyuboğlu), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s. 4

⁷ Hesiodos, a.g.e., s. 49

duydıklarını, kendi yaşanmışlıklarıyla bir bağ oluşturarak, öğretici ve eğitici öğütler haline getirmesidir. Ayrıca üzerinde durmamız gereken bir diğer husus da şudur ki, Hesiodos, bu eğitici nitelikteki eseri ile (özellikle İşler ve Günler) bildiklerini belli bir zümreye yöneltir. Ama daha çok kardeşi Perses'e dersler verir. Bu eseri, "*Perses'in Eğitimi*" olarak adlandıran araştırmacılar da vardır.⁸ Hesiodos, kardeşi ile arasındaki anlaşmazlıkları bazen sert bazen ikna edici bir tatlılıkla dile getirerek çözmeye çalışır. Hesiodos'un yaklaşık olarak M.Ö. 540-480 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Herakleitos tarafından, öğretmen olarak sıfatlandırıldığını belirtmeliyiz. Ancak bu sitemli bir övgüdür. Herakleitos bir fragmanında "*çoğunluğun öğretmeni olan ve çok bildiğini söyleyen Hesiodos gece ile gündüzün ne olduğunu bilmezdi. Gece ile gündüz birdir*" der (Herakleitos, Frag., 57). Ona göre; Hesiodos, gece ile gündüzü meydana getiren günlük hareketlerden habersizdi. Düşünür burada, bilgide otorite olarak kabul edilen eski şairlerin söylediklerine itibar edilmemesi gerektiğini vurgulamak istemiş olmalıdır. Ayrıca Herakleitos, Hesiodos'u "*her günün doğasının bir ve aynı olduğunu anlamadığından bazı günlere iyi, bazı günlere kötü demiştir*" (Herakleitos, Frag., 106) diyerek kınar. Eski şairlerin bilimden anlamadığını sıkça vurgulayan Herakleitos, burada da Hesiodos'un günleri uğurlu ve uğursuz saymasının saçma bir fikir olduğunu belirtmeye çalışmıştır.

Homeros'taki spor müsabakalarını Hesiodos'un eserinde de görmekteyiz. Hatta Hesiodos bu yarışmalara bizzat katılmaktadır. Eserinde, denizcilikle ilgili deneyimlerini dökerken Khalkis'de yiğit Amphidamas'ın yarışlarına katıldığından, iki kulplu bir üçayak kazandığından söz eder ve bunu Helikon Musa'larına sunduğunu da ekler. "*Oradan da Khalkis'e gitmişim, Yiğit Amphidamas'ın yarışlarına katılmaya: Birçok ödüller koymuştu kahraman oğulları. Herkes bilir benim orada bir yiğitlemeyle birinci gelip, İki kulplu bir üçayak kazandığımı. Helikon Musa'larına sunmuşum onu, Onların beni günün birinde, ozanlık yollarına düşürdükleri yere*" (Hesiod., İşler ve Günler, 650-660).

Hesiodos'ta yarışmalarla ilgili bir diğer pasaj *Theogonia*'sında geçer. Burada Hekate'den bahsederken "*insanlar arasındaki yarışmalarda, Tanrısal gücüyle işe karışır, zaferi kazanan alır güzel ödülü ve şeref kazandırır yakınlarına*" (Hesiod.,

⁸ Bkz: Strauss Jenny Clay., Hesiod's Cosmos, Cambridge University Press, U.K., 2003, s. 34 – Strauss Jenny Clay., The Education of Perses, Pisa, 1993, ss. 23 – 33

Tanrıların Doğuşu, 435–440) der. Homeros'ta olduğu gibi bu eserde de spor müsabakalarında başarı elde etmenin, onur kazanma yolu olarak görüldüğü dikkati çekmektedir. Üstelik bu onur, yine sadece kazananı değil onun yakınlarını da ilgilendirmektedir. Bu açıdan bakıldığında eski devirlerden beri gençlerin aileleri tarafından yarışmalarda başarılı olacak şekilde eğitilmeleri ve yüreklendirilmeleri normaldir.

Hesiodos'un eserlerinde, ahlaki öğretiler sık sık dile getirilir. Zaten Hesiodos'un, kardeşi Perses'e öğretmek istedikleri arasında en fazla vurguladığı ahlak duygusudur. Hesiodos, *İşler ve Günler*'de Olympos Tanrılarının yarattığı ikinci soydan bahsederken, çocukların yüz yıl yaşadığını ancak büyüüp ergin çağa geldiklerinde başlarını derde soktuklarını söyler. "*Ölçü nedir bilmiyordu coşkunculukları. Ölümsüzleri saymıyor, tapınaklara gitmiyorlardı, oysa uygar insanların yasasıydı bu. Kronosoğlu Zeus kızdı onlara, gömdü toprağa bu saygısız yaratıkları*" (Hesiod., *İşler ve Günler*, 125–140) der. Bu dizeler, ahlaki bakış açısını yansıtır. Antik Yunan toplumunda Tanrılara, dine saygı en önemli etik değerlerdendir. Bu konu, ilerleyen devirlerde okullarda da önem verilerek işlenecek, pek çok filozofun başlıca problemi olacaktır. Hesiodos bu dizeleri yazarken, bu gümüş soylu gençlere kızarak sitem eder. Çünkü onun dünya görüşünde böyle bir şey, ne ahlaka ne de uygar olmaya sığan bir davranıştır. Bu açıdan Yunan toplumunda gençlere öğretilen en önemli şey, Tanrılara ve dine saygılı olmaktır. Zaten aksi halde Hesiodos'un da bildirdiği üzere başlarına gelecek olan şey, gümüş soyluların yaşadıkları olacaktır. Yaşanmışlık, bu saygısız yaratıkların Zeus tarafından toprağa gömülmesidir.

Hesiodos'un kadınlara bakış açısı ise bir hayli ilginçtir. Ona göre; kadın, doğuştan kötü bir varlıktır. Zeus'un insanlara saldırdığı bir beladır. Homeros'un ve Hesiodos'un eserlerinde kadınlar ile ilgili ortak benzerlik ise her ikisinde de kadınların kumaş dokuması ve el işleri yapmalarındadır. İlerleyen bölümlerde görüleceği üzere, Sparta haricine pek çok Yunan kentinde özellikle de Atina'da kadınlar sadece kendi evlerinin yönetimini yapabilecek kadar eğitim almaktadırlar. Ama kesinlikle öğrendikleri bir şey varsa o da el işleridir. Kız çocukları evde annelerinden, yakın akrabalarından ve çoğu zamanda kölelerinden dokumacılığı öğrenmekteydiler.

Hesiodos'a göre; bu onlara yaradılıştan gelen bir özelliktir. *İşler ve Günler*'de Zeus Pandorayı yaratmaya karar verince Athena'dan ona el işlerini, renk renk kumaşlar dokumasını öğretmesini ister. "*Athena, sen de ona el işlerini öğret, dedi. Renk renk kumaşlar dokumasını öğret*" (Hesiod., *İşler ve Günler*, 60-65). Bu sözler, Hesiodos'un toplumunda kadının doğal olarak yaratılışından gelen işinin bu olduğunu açıkça gösterir. Bu noktadan hareket ederek bakılınca kızların eğitiminde el işlerine verilen önem pek de yadırganamaz.

Hesiodos ile birlikte ilk kez dünya yazınında bir ozan, gelenekle kendi yaşantısını birleştirmek çabasına girişmektedir. Öğrendiklerini, kendi yaşadıklarını ve bilgilerini karıştırarak, bu karışımdan bir öğreti çıkarmayı denemekte ve bunu başarmaktadır. Üstelik bunu, bir öğretmen edasıyla çevresine de yaymak çabasıdadır. Hatta bu öğretmenlik görevini, Tanrılardan aldığını iddia etmektedir.

Şüphesiz Antik Yunan toplumunun ileride şekillenecek olan eğitim sistemini Homeros ve Hesiodos ile gelen bu kültür mirasına bakarak anlamlandırmak daha doğru olacaktır.

2- ANTİK YUNAN TOPLUMUN'DA AİLE, TOPLUMUN ÇOCUĞA BAKIŞ AÇISI, ÇOCUKLARIN YAŞAYIŞI VE EĞİTİMİ

Antik devirlerde doğurganlık her zaman saygı ile karşılanmış, bereket ile özdeşleştirilmiş, kadınlar Tanrıçalaştırılmıştır. Antik Yunan toplumunda da eşine çocuk verebilen kadınlar sevilip sayılmış, kısır olanlar ise hoş karşılanmamıştır. Çocuk sahibi olmanın koşulu olarak görülen evlenme, Yunanlılarca kutsal sayılmıştır. Atina'ya efsanevi Kral Kekrops tarafından getirilen aile kurumunun gittikçe güçlenmesiyle ataerkil düzen sağlamlaşmıştır. Resmi evlilikler sonucunda olan çocuklar aile bağlarını güçlendirmişlerdir. Atina'daki bir davada, bir kıza talip olan ve sonra da onunla evlenen bir erkeğin eşini kastederek *“çocuğumuz olduğunda ona güvenmeye başladım, aramızda bir bağ olduğuna inanarak her şeyimin yönetimini ona bıraktım”* dediği ifade edilmektedir.⁹ Nitekim bir babanın mirasını devredebilmesi için, çocuğun nikâhlı eşinden olması şarttır. Örneğin Atinalı erkeklerin, *hetaria* dedikleri metreslerden olan çocuklar, ne mirastan hak alabilmekte ne de vatandaş sayılmaktadırlar.

Yunanlılar için soyunu sürdürebilmek ve mirasını bırakmak çok önemlidir. Bunun yanında çocuklar, aileleri tarafından gelecekteki bakıcıları ve kendilerine münasip bir cenaze töreni yapacak kimseler olarak görülmektedirler. Ayrıca bir erkeğin çocuğunun olması, toplum içerisinde saygınlığını da arttırmaktadır. Öyle ki çocuksuz kimseler yüksek mevkilere getirilmemektedir. Çocuğu olmayan kadın ve erkekler Tanrıların hoşlanmadığı kimseler olarak görülmektedirler. Hatta Sparta'da her yıl, evlenmemiş erkekleri kötölemek için törenler bile düzenlenmektedir.

Yunan düşünürü Aristo, ailenin olmadığı bir toplumun her türlü şefkat ve sevgiden yoksun olduğunu belirterek aile ve çocuğun önemine değinir: *“Aile kurmak zorunludur. Çünkü aile doğal bir kurumdur”* der. Çocuğu önemseyen Aristo, onun aile ekonomisine katkısından da bahseder. Atinalı düşünürün bu konudaki görüşleri şöyledir: *“Evlilikte, aile çocuk sahibi olduğunda, çok kişi çalışacak ve kazanç da ona*

⁹ Charles Freeman., Mısır Yunan ve Roma, (Çev: Suat Kemal Angı), YKY, İstanbul, 2003, s. 165

göre artacaktır.”¹⁰ Hesiodos ise öğütlerini düzerken: “*Bir tek oğlun olsun baba mirasına konan. Ancak böyle çoğalır evin zenginliği. Sen yaşlanıp ölünce oğlun yerini tutar. Ama çocuğun çok olursa Zeus’un yardımı da bol olur. Çok kişi iş görür. Ona göre de artar kazancın*” (Hesiod., İşler ve Günler, 375–380) demektedir. Hesiodos’un kadınlara yönelik fikirlerine gelince, daha önce belirtildiği gibi ona göre kadın, zaten doğuştan insanlığa bir beladır. Onun bakış açısında, kadınların gözü hep erkeğin ambarındadır. Bir hırsıza ya da bir kadına güvenmek arasında pek fazla fark yoktur (Hesiod., İşler ve Günler, 370–375). Buna rağmen evlilik söz konusu olunca ozanın fikirleri biraz değişime uğrar. Çünkü vakti geldiği zaman erkeğin, evine bir kadın alması zorunludur. Ama yine de evlilikte çok iyi düşünülmelidir. Çünkü bir erkek için iyi bir kadın almak en büyük nimet olabileceği gibi kötü kadın da en büyük mutsuzluktur (Hesiod., İşler ve Günler, 700–705).

Kadınlar genellikle evde doğum yapmaktadırlar. Doğumlarda en önemli yardımcıları, *maia* adı verilen kimseler ya da bu işlerde tecrübe kazanmış olan ebelerdir (Bkz: resim 3). Dini ritüellerin etkili olduğu doğum, Zeus ve Hera’nın kızı, doğum ağrıları Tanrıçası Eileithyia’nın koruması altında olur. Bunun yanında bakire Artemis de doğum törenlerinde göze çarpar. Doğumdan önce ona dua etmek, sonrasında da tapınağına kıyafetler bırakmak, öfkesini dindirmek için gereklidir.¹¹ Yine de tüm dini ritüellere ve dualara rağmen günün koşullarında çoğu kadın ya da bebeğin doğum sırasında hayatlarını kaybettikleri tahmin edilebilir. Annesiz hayatta kalan bebek zaten tehlikede olur. Onu alıp besleyen kimse olmazsa, annesi ile aynı kaderi paylaşır. Doğumda ölenlerin yanı sıra çocukların dörtte biri daha bir yaşına gelmeden, kalan üçte bir kadarı da bir ila on yaş arasında ölmektedir.¹² Ayrıca çocuklar çeşitli hastalıklar, kazalar, hayvan saldırıları ve savaşlar sırasında da yaşama veda etmektedirler.

Eğer doğumda bir problem çıkmazsa, ebe bebeğin sağlıklı olduğunu söyler ve cinsiyetini bildirir. Aile çocuğa bakmayı kabul ederse ailenin genişlediğinin bir

¹⁰ Mutluay, a.g.e., s. 47

¹¹ Robert Garland., *Daily Life of the Ancient Greeks*, Greenwood Publishing Group, London, 2009, s. 89

¹² Peter Bogucki., *Encyclopedia of Society and Culture in the Ancient World Volume I*, Facts on File Publishing, New York, 2008, s. 195

belirtisi olarak kapıya, bebek erkekse bir zeytin dalı, kız ise bir yün çilesi asılır.¹³ Bebek doğduktan beş gün sonra bir seremoni ile ev halkına tanıtılır ve Tanrıların koruması altına alınır. *Amphidromia* yani *etrafında koşmak* denilen bu törende, bebek babasının kollarında ocağın etrafında döndürülür, bu sayede Zeus ile Hera'nın kız kardeşi, ocak Tanrıçası Hestia'nın koruması sağlanır. Ailenin yakınları bebek için *optéria* adı verilen hediyeler getirirler. Bu hediyeler, onu kötü ruhlardan koruyacak tılsımlar olabileceği gibi oyuncaklar da olabilir.¹⁴ Onuncu gün bebeğe isim verilir. Bebek erkekse bu isim genellikle baba tarafından büyükbabasının ismi olur ki bu sayede çocuk ayrılmaz bir şekilde ailenin resmen koruması altına girer, artık onu terk etmek yasal olarak imkânsızdır. Bunların dışında babanın, "*Apaturi Bayramı*"nın üçüncü günü kurban kesmesi gerekir. Ayrıca çocuğun evlilik sözleşmesi altında yasal eşten olduğu ilan edilir ve doğumu resmi kayıtlara işlenir. Bu arada çocuğun adının kayıtlarda diğer kişilerden ayırt edilmesi için yanına baba adı yazılır ve mensup olduğu demos (aile soyu) belirtilir.¹⁵

Aileler her zaman bebeklerine bakmaya gönüllü olmayabilirler. Yiyecek, para sıkıntısı, ailenin nüfusunun fazla olması gibi nedenlerden ötürü istenmeyen çocuklar, genelde herkesin görebileceği kadar kalabalık bir yere bırakılır. Bazen de herkesten uzak bir yere götürülüp resmen ölüme terk edilir. Fazlasıyla ataerkil olan Yunan toplumunda, bu kararı genelde baba verir, çoğu zaman annenin fikrine başvurulmaz. İleride görüleceği gibi Sparta'da bu karar, şehrin büyüklerine bakar. Bebek doğduğunda ileri gelen yaşlılar tarafından incelenir, vücudunda herhangi bir sorun yoksa büyütülür, eğer varsa Taygetos Dağı'ndaki vadide ölüme terk edileceğine karar verilir.¹⁶

Tarihçiler, ne kadar çocuğun ölüme terk edildiği konusunda kesin bir sayı veremiyorlar, ama bu durumdan nasibini alanlar genelde kız çocukları, özellikle de kölelerin bebekleri, zihinsel engelli veya sakat doğmuş olanlar, evlilik dışı bebekler

¹³ Jenkins, a.g.e., s. 9

¹⁴ Garland, a.g.e., s: 89

¹⁵ Mutluay, a.g.e., s. 53

¹⁶ Nick Secunda-Richard Hook., *The Spartan Army*, Osprey Military Publishing, Oxford, 1999, s. 9

olmaktadır. Bazen insanlar bu bebekleri meydandan alıp büyütebilirler ancak genelde terk edildikleri yerde hayatlarını kaybederler.¹⁷

İstenmeyen bebeklerden kurtulmanın bir diğer yolu da kürtaj yaptırmaktır. Günün koşulları dikkate alındığında kürtaj elbette çok tehlikeli bir girişimdir. Hipokrat'ın yeminine göre kürtaj yasaktır; ancak bazı durumlarda kabul edilebilir. Hipokrat gibi, Ephesos'lu (Efes) Soranos da, eğer annenin hayatı tehlikede ise kürtajı haklı bulur. Aristo ise bebek anne karnında iyice büyümeden, yaşadığını hissetmeden önce kürtaj yapılabilir der. Atinalılar kürtajı birkaç özel durum haricinde suç olarak görmüşlerdir.¹⁸

Bunun yanında Yunanlılar, sağlıklı çocuklara sahip olmak için ileri yaşlarda anne baba olmanın sakıncaları üzerinde de durmuşlardır. Sokrates, bu konuda epey ileri giderek, gelecek kuşakların sağlıklı olabilmesi için 55 yaşını geçmiş erkek ve 40 aşmış kadınlardan doğan çocukların öldürülmesi gerektiğini çünkü bunların sakat olacağını ifade etmiştir.¹⁹

Diğer taraftan aileleri tarafından benimsenen çocuklar, özellikle de varlıklı ailelerde hayata gelmişlerse özenle büyütülürler. Elbette çocuğun bakımında, en önemli rolü annesi oynar. Özellikle Atinalı kadınlar çocuklarını kendi sütleriyle beslemeye teşvik edilmektedirler. Örneğin Aristo bu konuda “*çocuk, kendi anası tarafından beslenmelidir. Ona en uygun gıda anne sütüdür*” demiştir.²⁰ Roma'da olduğu gibi Antik Yunan'da, özellikle de Atina'da bebeğin bakımının doğumdan sonra bir başkasına verilmesi söz konusu değildir.²¹ Ancak köle olarak çalışan ya da ücret karşılığında tutulan sütanneler bebeğin beslenmesi için ekstra destek olurlar. Sütüne tutulması özellikle varlıklı aileler için neredeyse bir adettir. Bu dadılar, ailede oldukça saygın bir konumda bulunurlar. Atina'da, özellikle satın alınarak ya da ücret karşılığında Sparta'dan getirilen dadılar oldukça rağbet görmektedir. Ephesos'lu Soranos, “*Gynaecology*”da ideal bakıcıyı kendine hâkim olabilen, cana yakın, iyi huylu ve temiz bir Yunan olarak tanımlamıştır. Böyle kimselerin, köle ya

¹⁷ Garland., a.g.e., s. 91

¹⁸ Garland., a.g.e., s. 91

¹⁹ Mutluay., a.g.e., s. 51

²⁰ Mutluay, a.g.e., s. 48

²¹ Hilary Deighton., Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, (Çev: Hande Kökten Ersoy), Homer Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 43

da özgür pek çoğu, işverenleri için güven ve minnetle karşılanmıştır.²² Anne sütünün yanı sıra bebeğin beslenmesinde biberon önemli bir yer tutar. Biberon sadece süt ile doldurulmaz, içerisine un veya su katılıp, buna bal ve tatlı gıdalar eklenir. Antik Yunan'dan kalma pişmiş topraktan yapılmış biberon örnekleri arkeologlar tarafından gün ışığına çıkarılmıştır. Bunlardan birisi, günümüzde British Museum'da bulunan seramik biberondur (Bkz: resim: 4). Bu biberonda, yiyecekleri süzen bir süzgeç ve bebeğin kolayca emmesini sağlayacak bir ibrik bulunmaktadır. Üzerinde “*iç, sakın düşürme*” yazmaktadır. Bu muz şeklindeki biberonun dışında, çaydanlık şeklinde olanlara da rastlanmıştır. Ancak pişmiş topraktan yapılmış olan bu biberonlar sert olduğu için çocuğun sıvıyı emebilmesinde güçlük yaratmış olmalıdırlar. Ayrıca yazılı kaynaklarda, biberonun dışında kumaş ya da deriden yapılmış emziklerden de bahsedilmektedir.²³ Bunun yanı sıra İlyada'da bebeklerin beslenmesi konusunda ufak bir açıklamaya rastlanılmaktadır. Hektor öldüğünde karısı onun için ağıtlar yakarken oğluna seslenir: “*Astyanaks, babasının kucağında bir zamanlar, ilikle, koyun yağıyla beslenen bir çocuk. Eskiden oyunlarını bitirirdi o, uykuya dalar, yumuşak bir döşekte, en güzel yemeklerle dolardı gönlü kolları arasında sütninesinin. Truvalıların Astyanaks dediği bu çocuğu, şimdi babasından yoksun, bekler nice acılar*” (Hmr., İly., XXII., 500–505). Bu fragman bebeklerin beslenmesi hakkında ipuçları vermekle kalmaz, aynı zamanda bu dönemde Truva'da da sütninelerin olduğunu gösterir. Ancak Astyanaks'ın Truvalı bir kral oğlu olduğunun da altını çizmekte yarar vardır. Buna rağmen, ne olursa olsun İlyada bir Yunan eseridir. Bahsi geçen konu, Truva'da gerçekleşiyor olsa da Yunan kültürünün izlerini taşır.

Atinalılar bebeği kundaklayarak kol ve bacaklarının daha düzgün bir şekilde biçimlenmesine özen göstermişlerdir. Spartalılar ise özgür kimlik anlayışlarından olsa gerek kundaklama fikrine pek sıcak bakmamışlardır. Bunun yanında bebeklerin daha sağlıklı olması için onlara çeşitli egzersizler yaptırıldığı da görülmektedir. Aristo, bebeklere bir takım hareketler yaptırılmasının onlara iyi geleceğini vurgulamış ayrıca bebeklerin yumuşak olan organlarının biçiminin bozulmaması için onlara çok iyi bakılmasını önermiştir. Bunun yanında çocuğun sıcağa ve soğuğa

---

²² Garland, a.g.e., s. 90

²³ Mutluay, a.g.e., s. 48

alıştırılmasını salık verir.²⁴ Ancak bu uygulamaya Atina'dan daha çok Sparta'da rastlanır. Sparta'da çocuklar kesin olarak her türlü hava koşulunda hayatta kalmalarını sağlamak için çok sert bir şekilde yetiştirilmiş, yaz kış ince bir pelerin giyerek büyütölmelerine özen gösterilmiştir.²⁵

Antik Yunan dünyasında, özellikle Atina'da fazlasıyla ataerkil bir yapı göze çarpmaktadır. Kızlar, erken yaşta evlendiklerinde, babalarının gözetiminden çıkıp kocalarının gözetimine girmektedirler. Anne olduklarında da çocukları üzerinde denetimleri, yine kocalarının izin verdiği ölçüde geniş olabilir. Yunanlılar çocuk baba ilişkisinde babaya sonsuz bir güç bahşetmişlerdir. Aristo, çocuğun babasına karşı sürebileceği hiçbir hakkın söz konusu olamayacağını altını çizer. Ama aynı zamanda baba da *“çocuğunun iyi yetişmesine özen göstermeli, onun erdemli bir insan olmasına çalışmalı ve kendi yeteneklerini evladına öğretmeli”* der.²⁶ Fakat yine de baba bunları yapmazsa çocuğu ona karşı çıkamaz. Anne ise babaya oranla daha az saygın bir konumdadır. Mesela erkek çocuk büyüdüğü zaman annesinin üzerinde söz sahibi olabilir, babası hayatta değilse bir nevi vasisi halini alır.²⁷ Buna örnek olarak Homeros'un Odysseia'sı gösterilebilir. Odysseus savaştan dönmediği için eşi, kendine talip olan kimselerle konuşmaya kalktığında oğlu onu azarlar, odasına, dokuma tezgâhının başına gönderir. Bunun yanında sık sık annesini taliplerine verip vermemekten bahseder. Bunu başındaki bir dert olarak görür.

Özellikle altı yaşına kadar çocukların eğitimi annelerinin elindedir. Bebeğini büyüten anne, ona bir takım beceriler kazandırmaya çalışır; bir nevi onun öğretmenidir. Muhtemelen çocuklarının ilk yılları evde mit ve masallarla Yunan kültürünü öğrenmekle geçer. Annenin çocuğuna verdiği eğitim pek çok vazo resminde görölmektedir. Bu vazolar sayesinde çocukların ne tür oyuncaklar kullandıkları da öğrenilmektedir. Bu konuda bilgi edinilmesini sağlayan bir diğer kaynak da mezar stelleridir. Oyuncakların bir kısmı, pişmiş topraktan ve seramikten yapılmış olmakla beraber, ahşap ve bezden yapılmış olanlar günümüze

²⁴ Aristoteles., Eğitim Üzerine, (Çev. Ahmet Aydoğan., Haz. John Burnet), Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 143

²⁵ Secunda., a.g.e., s. 11

²⁶ Bilgin, a.g.e., s. 71

²⁷ André Bonnard., Antik Yunan Uygarlığı 1, İlyada'dan Parthenon'a, (Çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 165

ulaşamamıştır.²⁸ Oyuncaklar arasında en başta kızların ellerinden düşürmedikleri bebekler sayılmalıdır. Bunlar muhtemelen ahşaptan yapılmakta, kol ve bacakları çivilerle birbirine tutturulmaktadır. Bunun yanında bezden yapılan bebekler de olmalıdır. Tekerlekli arabalar, toplar, çemberler, oyuncak hayvanlar, salıncaklar da çocukları eğlendirmiş olmalıdır. Ayrıca çingırağın varlığı da bilinmektedir. Günümüzde British Museum’da bulunan bir vazo üzerinde, oturakta oturan bir bebeğin elinde çingırak bulunduğu görülmektedir (Bkz: resim 6). Bu çingırak bir çubuk ve ucunda ses çıkaran parçalardan oluşmaktadır. Aynı zamanda domuz gibi çeşitli hayvan şekillerinde yapılmış ve sallandığında ses çıkaran çingıraklar da vardır.

Tüm bunların yanında çocukların çeşitli oyunlar oynadıkları da bilinmektedir. Muhtemelen bu oyunları şarkılar eşliğinde oynamaktaydılar. Vazo resimlerinden öğrendiğimiz oyunlar arasında çember çevirme en sık rastlananlardan biridir. Bunun yanında tahterevalli ve uçurtma da çocukları eğlendirmiş görünüyor. Ayrıca, siyah ve beyaz taşlarla oynanan dama da popüler oyunlar arasındadır.²⁹ Aristoteles çocuk oyunları hakkında “*eğitim bakanları denilen hükümet memurları çocuklara söylenecek hikâye ve masalları gözden geçirmelidir. Çünkü bunlar çocukları daha sonraları hayata hazırlayacaktır. Oyunlar daha ziyade hayatlarında daha sonra gerçekliğini yapacakları işlerin birer taklidi olmalıdır*”³⁰ der.

Mezar stellerindeki kabartmalar, çocukların evde kaz ya da kuş gibi hayvanlarla oynadıklarını da gösterir. Mesela Metropolitan Museum of Art’taki bir stelde, elindeki güvercinle oynayan bir kız çocuğu figürü vardır (Bkz: resim 8). Bunun yanında elbette kedi ve köpek gibi ev hayvanları da olmuştur.

Çocuk oyunları, onlara cinsiyetlerinin getirdiği görevleri de öğretiyor olmalıdır. Çocuklukta, toplumsal davranışlara uygun olarak, kızlar anneleri ve teyzelerini, erkekler ise babaları ve amcalarını özümsemişlerdir. Pek çok kültürde olduğu gibi, çocuk yetiştirmek, kadınlar ve erkekler olarak, iki farklı cinsiyete uygun olarak yapılmıştır. Yunan toplumunda kız ve erkek çocukların yetişme koşulları büyük farklılıklar arz etmektedir. Özellikle Atina’da erkek çocuk sahibi olmak bir

---

²⁸ Garland, a.g.e., s. 95

²⁹ Garland, a.g.e., s. 96

³⁰ Mutluay, a.g.e., s. 65

gurur kaynağıdır. İlk altı yaşına kadar kız ve erkek çocuklar annelerinin gözetimi altında evde olurlar. Ancak altı yaşından sonra erkek çocuklar evden uzaklaşıp erkekler dünyasına katılmaya başlarlar. Özellikle varlıklı ailelerin erkek çocukları iyi bir eğitimden geçerken, kız çocuklar evde anneleriyle kalıp, ileride kendi evlerini yönetmeye yetecek kadar eğitim alırlar.³¹ Bu eğitim ihtiyaçlarını, erkek çocukların aksine, uzman öğretmenler değil anne ya da evlerindeki hizmetçiler karşılar.

Platon, eğitim hakkındaki görüşlerini açıklarken kızların eğitimi konusuna da yer vermiştir. Burada kadının işinin evi idare etmek olduğunun altını çizdikten sonra toplumun ilerleyebilmesi için onların da bilgi sahibi olmalarını önermiştir.³²

Kızların eğitimindeki en önemli unsur el işlerini öğrenmektir. Yunan dünyasında kadınların dokumacılık yapmaları onlara doğuştan gelen bir görev olarak görülür. Hesiodos'un söylediği gibi, Zeus Pandora'yı yaratırken ona el işlerinde ustalaşmayı Athena öğretmiştir. Hesiodos'ta olduğu gibi Homeros'ta da kadınların el işi yaptıkları sıklıkla görülür. El işleri ve dokumacılığın yanında, kızlar ileride hizmetçilerini nasıl yöneteceklerini de öğrenirler. Bu gibi işler için gerekli olacak okuma-yazma ve hesap bilgisine sahip olmak onlar için yeterlidir. Tabii bunlar varlıklı ailelerin kızları için geçerlidir. Fakir olan ailelerin kızları belki de daha şanslı sayılmalıdırlar: Onlar, okuma-yazma öğrenmeseler de daha çocukluklarından itibaren dışarı çıkar, çiftlikte ve tarla işlerinde çalışırlar. Şanslıdırlar çünkü Atina toplumu bir erkekler topluluğu olduğu için kadınlar sadece çeşitli festivaller olduğunda evden dışarı çıkarlar. Bunlardan biri dört yılda bir Tanrıça Athena onuruna düzenlenen şölenlerdir. İçerisinde müziğin, şarkı yarışmalarının, at yarışlarının ve sportif faaliyetlerin yer aldığı bu etkinlik bir hafta sürer. Asil ailelerden seçilen dört kızın bu "*Büyük Panathenaia Oyunları*"ndaki görevleri Athena'ya adak olarak sunulacak *peplos*'u yani elbiseyi hazırlamaktır. Bu çalışmalara festivalden dokuz ay önce başlayan kızlar, hazırladıkları *peplos*'u günümüzde Akropolis olarak bilinen, Atina'nın kayalık bir tepesindeki Athena heykeline götürürler. Parthenon'un doğu yönünde bulunan bir frizde bu konu

³¹ Kinney Jean Williams., *Great Empires of the Past, Empire of Ancient Greece*, Chelsea House Publishers, New York, 2009, s. 92

³² Koçer, Hasan Ali., *Eğitim Tarihi I (İlk Çağ)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No:89, Ankara, 1980, s. 132

işlenmiştir (Bkz: resim 12). Frizde Athena'nın kutsal giysisini katlanmış olarak ellerinde tutan iki kişi görünmektedir. Kısa boylu olanı, olasılıkla 7–11 yaşları arasında bulunan ve Athena kültüne kabul edilmek üzere seçilmiş olan kızlardan birisidir. Uzun boylu kişi ise, Atina şehrinin önemli memurlarından biri olan Arkhon Basileus'u temsil ediyor olmalıdır.³³ Kızlar bu bayramlarda muhtemelen koro gösterilerinde de bulunuyor olmalıdırlar.

Kadınların evden çıkmalarına olanak sağlayan diğer durumlar ise anne ve babasını görmek ya da hamama gitmesidir. Ancak bunlar da yaşlı bir köle olan *gynaikonomos*'un (kadınlardan sorumlu görevli) sıkı gözetimi altında olur. Buna rağmen yanında gözetmeni olsa bile asla çarşıda görünemez.

Kadınların, evlerindeki konumları da onların toplum katındaki duruşlarını simgeler gibidir. Zaten hayatı boyunca dışarıya çok nadir olarak çıkan kadın, evinde de dış dünyadan soyutlanmıştır. Evlerde çok az pencere vardır. Kadınların evde oturdukları kısım, erkeğe ait olan bölümden görülmeyecek şekilde planlanmıştır (Bkz: plan 1). Yatak odaları ve kadın odaları ikinci katta olmasına karşın, erkekler için yapılmış olan *andron* denilen bölümde erkek, kendi arkadaşlarını ve onları eğlendiren metresleri ağırlamaktadır. Erkekler için olan *andron*, giriş kapısının hemen yanında yer almaktadır. Böylece eve gelen ziyaretçiler evin hanımıyla karşılaşmamakta ve kadınlara ayrılmış olan mahrem mekâna girmeden ağırlanmaktadırlar. *Andron*'ların gayet gösterişli olmasına karşın kadınların odaları sade ve süssüzdür. Antik Yunan evlerinde kadınlara ayrılan bu bölümlere *gynaikonitis* denir. Böylece evlerde bir tür haremlik selamlık durumu sağlanmış olur.³⁴

Varlıklı ailelerin evde kalan kızlarına karşın, Atinalı erkeklerle arkadaşlık eden *hetaria*'lar (metresler) müzik, şiir, dans, hatta felsefe konularında bilgi edinerek saygın kızlardan daha iyi yetiştirilirler (Bkz: resim 15). Ayrıca Atina'da flüt çalmayı öğrenerek erkekleri eğlendiren köle kızların olduğu da bilinmektedir. *Hetaria*'ların yanında bir de, orta sınıf hayat kadınları vardır. Bunlara *pornai* adı verilir. Bu kadınların devletçe hoş görüldüğü dikkati çekmektedir. Mesela Perikles, soylu ve

³³ Jenkins, a.g.e., s. 24

³⁴ Mutluay, a.g.e., s. 42

nikâhlı eşini boşadıktan sonra metresi Aspasia'yı kendi evine yerleştirerek onu Atina toplumuna kabul ettirmiştir. Nasıl olursa olsun erkeklere arkadaşlık eden bu kadınların daha iyi bir eğitim aldıkları aşikârdır. Atinalı erkeğin evdeki karısı onunla şölenlere katılmaz, dostlarıyla tanışmaz. Bu görevi de *hetarialar* ya da *pornailer* görürler. Nitekim Demostenes'e ait olduğu kabul edilen bir söylevde yer alan şu dizeler erkeğin, kadına bakış açısını açıkça ortaya koymaktadır: “*iyi bakılmamız için nikâhsız kadınlarımız, bize yasal çocuklar vermeleri için de eşlerimiz vardır.*”³⁵

Kızlar genellikle 10-15 yaşlarında evlenirler. Bu onlar için çocukluk dönemlerinin bitişini simgelediğinden saçından bir tutam kesen kız, oyuncaklarını da bakire Tanrıça Artemis'e ait bir tapınağa götürür. Evlenecek kızların okuma yazma bilmeleri taliplerinin kalitesini arttırmak için önemli bir avantaj olarak görülmektedir.

M.Ö. 451 yılında Perikles'in çıkardığı yasalara göre, Atina'da hukuken evlilik sadece Atinalı vatandaşlar arasında gerçekleşmektedir. Evlilikler sırasında *engyesis* adı verilen bir anlaşma yapılmaktadır.³⁶ Bu hukuksal işlem tanıklar önünde gerçekleşmektedir. Bir yanda damat, bir yanda gelinin vasisi yani “*kyros*” yer almaktadır.³⁷ Ayrıca kızların çeyizleri (*drahoma*) de vardır. Eğer bir boşanma durumu söz konusu olur ise damat bunları geri vermek zorunda olur. Boşanmalarda genellikle erkeğin boşanmayı ilan etmesi yeterli olmaktadır. Kadınlar ise boşanmak isterse, babası ya da erkek akrabaları içinde en yaşlısını bu iş için görevlendirip şehir mahkemesine başvurur. Erkek, karısını evlilik dışı ilişki ile suçlayıp boşarsa, kadın boşandıktan sonra takı takma ve dini kutlamalara katılma yasağıyla cezalandırılarak, toplum içerisinde damgalanır. Romalıların tersine Atina'da kadın, kocasının familia'sının bir üyesi sayılmaz, dolayısıyla mallarının ortaklarından biri olamaz. Atinalı kadınlar, kendi ailelerinin vasiliğinde kalmış, kocasının mirasındaki her türlü haktan yoksun sayılmışlardır. Bu konuda kuraldışı tek bir durum vardır o da, kocasının soyu tükenmişse malların kadının ailesine kalmasıdır.³⁸ Yani kadınlar boşanma durumunda sadece çeyizlerini alabilir, ailenin malları üzerinde herhangi bir

³⁵ Bonnard, 1, a.g.e., 165

³⁶ Cynthia Patterson., The Family in Greek History, Harward University Press, London, 1998, s. 109

³⁷ Mutluay, a.g.e., s. 39

³⁸ George Thomson., Eski Yunan Toplumunu Üstüne İncelemeler, Tarih Öncesi Ege I, (Çev: Celal Üster), Payel Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 124

hak iddia edemezler. Yasal haklardan bahsetmişken, kadınların devlet işlerine karışmak ve oy kullanmak gibi bir haklarının olmadığı da belirtilmelidir. Yurttaş kadınların da köleler gibi siyasal ve yasal hakları yoktur. Solon, her ne kadar yasalarında kadınlardan bahsetse de bunlar; yine onların babalarına, erkek kardeşlerine ve kocalarına seslenmektedir. Solon, kadınları erkekler arasında sürtüşmelere neden olan bir varlık olarak gördüğünden, kadınlar bu yasalarda daha az görünmüştür.

Solon'dan önce, kadınların cenazelere katılması, haykırarak saçlarını yolup, ağıtlar yakarak yüzlerini çizmeleri serbesttir (Thuky., P.A.S., II, I.34). Ancak Solon kadınların cenazelerde çok uzun kalıp ağıtlar yakmalarının doğru olmadığını söylemiştir. Bu da kadınların dışarı çıkma sebeplerinden biri olan cenazelere katılma hakkına engel olmak demektir.

Kadının eğitimi, evlendikten sonra kocası tarafından sürdürülüyor olmalıdır. Çünkü kadınlar çocuk denebilecek bir yaşta evlenirken, erkekler genelde 30 yaşlarında olurlar. Nitekim Solon da erkeklerin 28-35 yaş arasında evlenmelerini önermektedir. Erkekler, mümkün olduğunca az şey görmüş, az şey duymuş ve az şey öğrenmiş kadınları sıkı bir denetim altına alabilecekleri anlayışına sahip olduklarından, küçük yaştaki kızlarla evlenip onları kendi istedikleri şekilde yetiştirmek amacındadırlar. Oeconomicus IV. yüzyılda yazdığı bir Sokratik diyalogda, Ischomachus'un karısını nasıl yetiştirdiğini anlatır. Sokrates şöyle der: *“Ischomachus, ya sen kendin karını olması gerektiği gibi bir kadın haline getirdin, ya da o kendi, sen onu karın olarak anne ve babasından aldığında, vazifelerini nasıl yürüteceğini biliyordu.”* Ischomachus cevap verir: *“Ben onu karım olarak aldığımda, o ne biliyordu, Sokrates? Bana geldiğinde 15 yaşında bile değildi ve ben gelecek yıllarda onu dikkatlice gözetimim altında tuttum, bu yüzden olabildiği kadar az gördü, duydu ve konuştu. Bana geldiğinde nasıl yün dokuyacağını, pelerin yapacağını ve eğirme işini kölelere nasıl dağıtacağını bilmek için yeterli olduğunu düşünmüyorsun değil mi? Ve ayrıca, onun arzularını bu kontrolle çok iyi eğittim.”*³⁹

³⁹ Walter Donlan-Sarah Pomeroy-Stanley Burstein-Jeniffer Tolbert Roberts., Ancient Greece a Political, Social and Cultural History, Oxford University Press, New York, 1999, s. 268

Nitekim Hesiodos da, erkeklerin 30 yaşında, kadınların ise ergenliğinin beşinci yılında evlenmesini öğütlemiş, kadını doğru yola sokabilmek için kız oğlan kız ve yakın bir tanıdık olması gerektiğini söylemiştir (Hesiod., İşler ve Günler, 695–700).

Atina'daki bu durum karşısında Sparta'da erkekler, yaşamlarının büyük kısmını askeri eğitimlerde geçirdiklerinden, daha geç yaşlarda evleniyor olmalıydılar. Sparta'daki evlenme törenlerine gelince, gelinlere erkek elbisesi giydirilip saçları kısa kesilir. Evliliğin ilk yıllarında karı koca ayrı yaşar ve gizlice görüşürler. Erkek, kamplarda ve eğitim bölgelerinde kalmaya devam eder. Ayrıca Sparta'da, bir kadının kardeşler arasında paylaşıldığı yönünde bilgiler de vardır.

Sparta'da kadınlar, Atina'dakilerin aksine oldukça özgürdürler. Gerçek yurttaş olanlar, yani *heliotlar* dışındaki kadınlar da erkekler gibi çiftçilikle uğraşmaz, hatta yün bile dokumazlar. Henüz yaşayıp yaşamadığı kesin olarak saptanamayan yasa koyucu Lykurgos, kölelerin yün dokuma işini yeterince idare edebileceğini düşünüyordur ki kadınlara bu görevi vermenin gereksiz olacağını söylemiştir. Sparta'da kadınların başlıca görevi güçlü, iradeli, devletine her durumda sadık kalabilecek ve ileride iyi bir asker olacak çocuklar doğurup büyütme. Toplumsal düzene göre kadınların, yeni doğmuş bebeği ölüme terk edilince ya da çocuğu savaşta ölünce üzülmeye hakları yoktur.⁴⁰ İleride Sparta Devleti'nde eğitimi anlatırken detaylarına girilecektir ancak burada kadınları konu edinmişken söylenmesi gereken; Spartalı kadınların Atinalılara hiç benzemediğidir. Kadınlar, erkeklerle beraber eğitim görür, atletizmle uğraşır, sıkı bir fiziksel eğitimden geçerler. Sparta, kadınlara eğitim veren tek Antik Yunan kentidir. Kız çocukları, ataları ile ilgili mitleri öğrenir, şiirler ezberler ve felsefe hakkında konuşurlar. Milli marşları ezbere okur, güreş, cirit, koşu yarışları yapar ve mızrak atarlar.⁴¹

Spartalı kadınların en önemli görevi ülkelerine layık çocuklar yetiştirmektir. Bu yüzden, savaşa gitmekten kaçınan çocuklarını öldüren annelerin varlığı dahi söylenir. Örneğin Plutarch, Damatria isimli bir kadının, oğlunu korkak ve cesaretsiz

⁴⁰ Bertrand Russell., Batı Felsefesi Tarihi, (Çev: Muammer Sencer), Say Yayınları, İstanbul, 2002, s. 225

⁴¹ Williams, a.g.e., s. 97

olduğu için öldürdüğünü söyler ve ekler; “yasaları çiğnediği için annesi onu öldürdü; çünkü o bir Sparta kadını idi”(Plut., 459). Bu cesur Spartalı kadınlar, Yunan tarihinde hiç görülmemiş ölçüde bir ün kazanmayı hak etmişlerdir. Yine Plutarch’ın söylediği üzere bir Spartalı kadın, savaşta esir edilip köle olarak satıldığında, sahibinin “görevlerin hakkında ne biliyorsun, ne yapacaksın” sorusu üzerine basitçe “özgürlüğümü kazanacağım” diye cevap vermiştir (Plut., 463). Bu arada Olimpiyat oyunlarında erkeklerle at yarışına katılan ilk kadınların da Spartalı olduklarını belirtelim. M.Ö. 396 yılındaki Olimpiyatlarda başarılı olan bir Spartalı kadın şunları söyler: “Benim babam ve erkek kardeşlerim Sparta’nın krallarıdır. Ben, Cynisca, arabamı süren çevik atlarımla zaferi kazandım ve bu noktaya geldim. Altını çizmek istiyorum ki ben tüm Yunanistan’da kendi tacını kazanmış tek kadınımdır.”⁴²

---

⁴² Joyce E. Salisbury., Encyclopedia of Women in Ancient World, Abc&Clio, California, 2001, s. 331

3- YUNAN ALFABESİ, GELİŞİMİ, YAZI, OKUL VE KÜTÜPHANELER

Eski Yunan Uygarlıkları, Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'dan sonra yazı ile tanışmışlardır. Anadolu ve diğer doğu uygarlıkları yazıyı kullanırken, batıda en eski yazı diyebileceğimiz M.Ö. III. binyıl ile tarihlendirilen ve piktografik bir yazı olan Girit yazıları, henüz gelişmiş bir formda değildir. Bu Minos yazıları da Mısırlıların ve Hititlilerin gibi hiyeroglif karakterlerde olmasına karşın onlardan farklıdır. Çeşitli hayvanlar, araç-gereçler, çifte balta, çizgi ve svastikalardan oluşan bu yazım şeklinin konuları genellikle Tanrı isimleri ve sihirlerle ilgilidir. Şu an ele geçen bu yazıların en önemlileri Knossos ve Mallia saraylarında ortaya çıkarılmıştır. Kral Assa dönemine ait (M.Ö. 3580–3536) hesap pusulalarını içeren bazı parçalar ve günümüzde Heraklion Museum'da bulunan “*Phaistos Diski*” en mühimleridir (Bkz: resim 19).

Girit'te kullanılan bir diğer yazı şekli Linear A ise, Knossos, Phaistos, Mallia, Tylissos, Palaikastro, Arkhanes, Zakro gibi kentlerde ve Girit dışında Melos, Thera gibi bölgelerde bulunmuştur. Ayrıca Hagia Triada'da 150 kadar levhadan oluşan bir arşiv de mevcuttur. Ancak bu kadar geniş bir kullanım alanı olmuş Linear A yazısı, henüz çözülebilmemiş değildir. Girit'te M.Ö. XV. yüzyılda kullanılan Linear B ise okunabilmiştir ve yine geniş bir kullanım alanı olan bu dil, Girit'i M.Ö. 1450 yılında ele geçiren Akalar tarafından benimsenip geliştirilerek Myken dilini ifade etmek için kullanılmıştır.

Batı Uygarlıkları'ndaki bu hiyeroglif, Linear A ve B yazıları pek fazla gelişme gösterememiştir. Zaten çok kullanışlı olmayan bu yazım şekilleri, yerini Fenike alfabesine bırakacaktır. Başlangıçta tek heceli olan ve bir sesli bir sessiz harften oluşan hecede, zaman içerisinde, sesli harfin kaybolması sonucunda sadece sessiz harf kalmıştır. Böylece akrofoninin yardımı ile harf yazısına geçilmiştir.⁴³ İşte eski Sami yazılarından biri olan Fenike yazısında oluşan bu harfler, ticaret sayesinde tüm Akdeniz çevresinde yayılmıştır. Bu yazının mucidi olarak Fenike Kralı Agenor'un oğlu Cadmus bilinirse de bu bilgi sadece mitik bir açıklamadır.

⁴³ Nuray Yıldız., Eskiçağ'da Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s. 52

Yunanlılar ise böylesine bir buluşun, basit insanların ürünü olamayacağını düşündüklerinden olsa gerek, Hermes’i, efsanevi mucitler Prometheus ve Palamedes’i, Musaları ve daha başka efsanevi varlıkları ortaya sürmüşlerdir. Ancak Herodotos, Yunanlıların yazıyı Fenikelilerden aldıklarını açık açık söyler. Tarihçi Herodotos, beşinci kitabında *“Fenikeliler Yunanistan’a pek çok bilgi getirmişler ve özellikle de yazıyı sokmuşlardır ki, ben Yunanlıların bunu daha önce tanıdıklarını sanmıyorum; başlangıçta bütün Fenike’de kullanılan harflerdi; sonra zamanla bu işaretlerin okunuşları gibi biçimleri de değişmiştir. O zamanlar bunların çevresindeki ülkelerin çoğunda yaşayanlar İonialıydılar; bunlar Fenike alfabesini almışlar ve biraz değiştirerek kullanmışlardır ve Fenike yazısı adını korumakta sakınca görmemişlerdir ki zaten doğrusu da buydu, çünkü bu harfleri Yunanistan’a Fenikeliler getirmişlerdi”* (Herod., Tarih, V., 58) der. Eski Yunan alfabesindeki sıralama, harflerin şekli, okunuşları da bu bilgiyi doğrulamaktadır. M.Ö. V. yüzyılla tarihlendirilen, Teos’daki bir yazıttan öğrenildiğine göre İonyalılar, alfabeyle *“Fenike”*⁴⁴ adını çağrıştıran γράμματα φοινικήα (Fenike harfleri) veya φοινικήα (Fenikece) adını vermekteydiler. Ayrıca Mytilene’deki (Midilli) bir yazıttan öğrenildiği üzere Tanrı Hermes’in kült işlerinde görevli bir memura φοινικογράφος adını verdiği bilinmektedir.⁴⁵

Suriye ve Filistin’in Sami dil bölgesinde, yani ticaret merkezi Ugarit’te M.Ö. II. binyılda bir alfabe geliştirildiği ve daha eski hece sistemlerinden farklı olarak bu alfabedeki her imin, yani harfin bir sese tekabül ettiği bilinmektedir. Biçimlerinin kökeni, Mezopotamya çivi yazısına dek uzanan Ugarit harfleri, Ugarit İmparatorluğu’nun sona ermesinden sonra (M.Ö. 1200 civarı) aynı coğrafi mekânda Fenikeliler tarafından biçimsel olarak değiştirildiyse de, ses değerlerini korumuşlardır. En erken Yunan yazısının da Suriye sahillerinde görünen yazı şekilleriyle benzerlikleri olması Fenike alfabesini aldıklarını kanıtlar niteliktedir. Bu dönem Yunan yazısı, Fenikelilerde olduğu gibi sağdan sola doğru yazılır ve eski Yunan alfabesindeki harf şekilleriyle okunuşları da Fenikelilerin kullandığı semitik alfabenin harf şekillerine ve okunuşlarına benzemektedir.

⁴⁴ Alıntı yapılan eserde “Finike” olarak geçmektedir.

⁴⁵ Sema Sandalcı., Eski Yunanca Dilbilgisi ve Cümle Yapısı I. Kitap, Pencere Yayınları, İstanbul, 2006, s. 9

Yunanlılar, Fenike alfabesini aldıktan sonra, Yunancada mevcut olmayan ünsüz değerlere sahip beş Fenike harfini “a,e,i,o,ü” ünlülerine dönüştürerek Fenike alfabesini kendi dillerine uyarlamışlardır. Sonuçta alfabe, Yunanca konuşulan bölgelerde Arkaik Dönem (M.Ö. 750-M.Ö. 480) boyunca yerleşmiştir. Alfabe öncelikle Asya İonları arasında gelişmiş olsa da yavaş yavaş tüm Yunanistan’a yayılmıştır. Bu arada yalnızca batı ve doğudaki ana merkezlerde değil, aynı zamanda pek çok yerel bölgede de büyük dil grupları ortaya çıkmıştır. Bölgeler kendi içlerindeki gelişime göre, aynı dil ve alfabenin çeşitli versiyonlarını üretmişlerdir. Bu versiyonlardan en eskisi ve en gelişmişisi Samos (Sisam), Khios (Sakız) adaları dâhil, Phokaia (Foça) – Halikarnassos (Bodrum) arasındaki yerlerde konuşulan İon lehçesidir. Nitekim Homeros destanlarının yazıldığı lehçe de İon lehçesidir. Ayrıca Hesiodos, Teognis ve en önemlisi Herodotos’un eserlerinde de kullanılan lehçe budur. Daha yaygın olarak kullanılan diğer bir lehçe olan Attika lehçesi, Perikles Dönemi (M.Ö. 461-430) yazarları tarafından, artık siyasi gücüne kavuşan Atina’da geliştirilerek oluşturulan ortak bir Yunan dilidir ki, Yunan edebiyatının en büyük ve en değerli eserleri bu lehçeden çıkmıştır. Bir diğeri, başlangıçtaki Yunan diline en yakın olarak kabul edilen Aiol lehçesidir. Anadolu’da Adramytteion (Edremit) – Smyrna (İzmir), Lesbos adasında, Hellas’ta Boiotia’da ve Teselya’da konuşulmaktadır. Epikharmos, Pythagorasçılar ve başta Pindaros olmak üzere bütün koro şairlerinin kullandığı Dor lehçesi ise Hellas’da Arkadia dışında, Peloponnessos’ta, Girit adasında; İtalya’da Sicilya adasında; Anadolu’da Karia bölgesinde konuşulmaktadır. Ayrıca edebiyat dili olarak kullanılmadığı anlaşılan Arkadia-Kıbrıs lehçesi de mevcuttur.⁴⁶

Alfabenin Fenikelilerden alındığı artık kuşku götürmez bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Ancak hala bu işin ne zaman ve nerede yapıldığı kesin olarak saptanabilmiş değildir. Şimdilik araştırmacıların ortak olarak birleştikleri nokta, alfabenin kabulünü M.Ö. IX. yüzyılla tarihlendirmektir. Çünkü Homeros’un İlyada’sında bir mektuptan söz edilmektedir. “...Gönderdi onu Lykia’ya, eline uğursuz işaretler verdi, üst üste katlanan bir levhaya, yazdı bir sürü ölüm yazıları, kaynatasına göstermesini buyurdu” (Hmr., İly., VI., 165–170).

⁴⁶ Sandalcı, a.g.e., ss. 11-14

Alfabenin nerede alındığı sorusuna gelince, bunun cevabı ancak Yunanlıların ve Fenikelilerin sık birleştikleri bir ticari mekân olmalıdır. Bu yüzden de akla Girit ve Kıbrıs gelmektedir. Ancak yine de kesinlik kazanmamıştır.

Yazı, Yunan dünyasına girdikten sonra bir süre sadece dar bir kesimin elinde kalmıştır. Etruria'da ve alfabeyi yaklaşık yüz yıl sonra kabul eden komşu bölge Latium'da yapılan arkeolojik kazılardan ve en eski tarihi yazılar içeren nesnelerin türünden, yazının mülkiyetinin, başlangıçta zengin ve aristokrat tabakayla sınırlı olduğu açıkça anlaşılmaktadır.⁴⁷ Ancak VII. yüzyıldan itibaren yazı hızla yayılmaya başlamıştır ki başlangıçta kanun metinleri ya da mezar kitabeleriyle sınırlı olmasına karşın kısa sürede hemen hemen hayatın her alanında görülmeye başlanır. Mesela M.Ö. 591 yılında Mısır Kralı II. Psammetik'in Etiyopyalılara karşı yürüttüğü sefere katılan bir grup Yunanlı paralı askerinin II. Ramses'in Abu Simbel'deki anıtsal heykeline isimlerini yazmaları yazının ne kadar geniş bir kesimin kullanımına girdiğini gösterir. Çünkü bu askerler hiç de aydın tabakadan sayılmazlar. VII. yüzyıla ait vazolarda bile ressamın figürlerinin yanında yazdığı açıklamalara ve ismine rastlanmaktadır. Atina agorasında yapılan kazılarda, VII. yüzyıla ve sonraki döneme ait olup, üzerleri yazılı çok sayıda seramik parçası bulunmuştur. Bunların bir kısmı *ostrakon* dedikleri oy pusulaları olmalıdır (Bkz: resim 21). Ayrıca küçük mektuplar, ödünç alınan testerenin kapının altına konarak iade edilmesinin istendiği bir seramik parçası da buluntular arasındadır. Özellikle VI. yüzyıl ve sonrasında yazıya tapınaklar, kent yapıları, çarşılar, resmi yapılarda sergilenen tabletler, duvarlardaki resmi kayıtlarda rastlanmaktadır. Bunlar, tahta levhalar, papirüs ve taşlar üzerine yazılmışlardır. M.Ö. 776 yılında Olimpiyatların başlamasıyla galipler listeleri de yazılmaya başlanmıştır. M.Ö. 775 yılında *ephoroi* listeleri, M.Ö. 683/2'de Attika *arkhon* listeleri, M.Ö. 535/4'de *eponim* listeleriyle karşılaşmaktayız. M.Ö. VI. yüzyılda Akdeniz ve Karadeniz çevresinde yapılan ticaretin kayıtları tutulmaktadır. İlk dönemlerin yazılı kaynakları olarak; köle satımı, sergiler, kataloglar, envanterler, akit ve konuşmalar, vasiyetname ve vakıflar, endüstri alanındaki kayıtlar, kiracı ve faiz işlemleri, hazine envanterleri, savaşta ölen askerlerin listeleri, kâtiplerin listeleri, mesleklere ilişkin yazılı kayıtlar⁴⁸ gösterilebilir. Sadece bu örnekler bile yazının

⁴⁷ Horst Blanck., *Antikçağda Kitap*, (Çev: Zehra Aksu Yılmaz), Dost Yayınları, Ankara, 2000, s. 28

⁴⁸ Yıldız, 2000, a.g.e., s. 55

kullanım alanının ne kadar genişlediğini ve sadece küçük bir zümreye bağlı kalmadığını göstermektedir.

Atina Agora'sında bulunan seramik parçalarının bir kısmının *ostrakon* adı verilen oy pusulaları oldukları belirtilmişti. Bu oy kullanma şekli, hükümdarlık soyunun Peisistratosoğulları iktidarına son verilmesinden sonra kullanılmaya başlanmıştır. Oy kullanmak için tüm vatandaşlar Agorada toplanır ve devlet için tehlikeli olabileceğine inandığı kimsenin adını bir çömlek kırığının üzerine yazarlar. Oylamaya 6000'den fazla vatandaş katıldığı takdirde, oy pusulalarında ismine en çok rastlanan siyasetçinin, Atina'yı 10 yıllığına terk etmesine karar verilir.⁴⁹ Arkeologların gün ışığına çıkardığı 10.000 adetten fazla *ostrakon* üzerinde yapılan çalışmalarda, bazılarının hep aynı elden çıktığı görülmüştür. Bunun sebebi, muhtemelen okuma yazma bilmeyen kimseler yerine birilerinin yazmış olmasıdır. Ancak böyle örneklerle rastlansa da bu, nadir durumlarda geçerli olmalıdır. Çünkü böyle bir durumda, bu şekilde oy kullanmanın bir anlamı olmaz. Nitekim Plutarkhos, "*herkes bir çömlek parçası alır ve sürgüne yollamak istediği adamın adını yazardı*" (Plut., Aristeides, 7)⁵⁰ demekle oy kullanım şeklinin güvenilirliğini kanıtlar. Atina'daki bu oy kullanım şeklinin benzer bir örneği de Sicilya'daki Yunan kenti Syrakusai'de görülmektedir. Ancak burada isimler zeytin ağacının yapraklarına yazılmakta ve *petalismos* adı altında yapılmaktadır.

Benzeri çoğaltılabilecek bu tür örnekler, Yunan dünyasında insanların, M.Ö. V. yüzyılın başlarından itibaren okuma yazma bildiğini ve yazının kullanım alanının genişliğini göstermektedir.

Burada verilen örneklerin Yunanca konuşulan dünyanın uç bölgelerini de kapsamasından yola çıkarak, o dönemde okuma yazma öğretmeye yönelik bir yöntem olduğu sonucuna varılabilir.⁵¹ Ancak yine de bu yöntemin ne olduğu konusunda kesin bilgilerden yoksunuz. Bu eğitim, okullarda, aileler tarafından ya da özel öğretmenlerle veriliyor olabilir.

---

⁴⁹ Garland, a.g.e., s. 60

⁵⁰ Blanck, a.g.e., s. 35

⁵¹ Blanck, a.g.e., s. 29

Okul kavramı ile ilgili ilk kesin bilgi Herodotos'tan gelmektedir. Herodotos, İonyalıların Lade Deniz Savaşı'nın (M.Ö. 494) hemen öncesinde: *“Bir okul, içerisinde ders görmekte olan çocukların başına yıkılmıştı; yüz yirmi çocuktan yalnız biri kurtulmuştu”* diye anlatmaktadır (Herod., Tarih, VI., 26). Ama onun burada önem verdiği olay okulun yıkılması değil bunun bir felaket belirtisi olduğudur. Bu sebeple okul hakkında daha fazla bilgi vermez. Ancak Herodotos'tan gelen bu bilgiye kuşkuyla bakılmalıdır. Çünkü bu dönemde okullar, evler gibi küçüktür. Dolayısıyla az sayıda öğrenci alır. Normal koşullarda okullarda bu kadar öğrenci olmaz.⁵²

Herodotos'tan Yunan dilinin öğretimi konusunda edinilen bir diğer bilgi de İskitlerde geçer. Anlattığına göre, Tuna ağzındaki İstros kentinden olan ve İskit kralı ile evlendirilen bir Yunanlı kadın, oğluna Yunanca okuyup yazmayı ve Yunan kültürüne göre yaşamayı öğretmiştir. *“Anasından Yunan dilini ve edebiyatını öğrenen”* (Herod., Tarih, IV., 78) Sykles adındaki bu kral, *“yerli gelenekleri beğenmiyordu. Görmüş olduğu eğitim gereği daha çok Yunanistanla ilgili şeylere yakınlık duyuyordu.”* Hatta Borystheneslilerin kentine gittiği zaman *“Skyles, askerleri dış mahallede bırakır, kendisi kaleye gider, kapıları kapattırır, üstündeki İskit kıyafetlerini çıkarır, Yunanlılar gibi giyinir, bununla çıkar, yanına ne koruma askeri, ne de bir kimse alır, agoraya gider dolaşırdı. Burada tam bir Yunanlı gibi yaşar, Tanrılara Yunan göreneğine göre kurbanlar sunardı”* (Herod., Tarih, IV., 78.). Bahsi geçen dönem M.Ö. VI. yüzyılın sonunda ve V. yüzyılın başında olduğundan, Yunan dünyasının kıyısındaki bir kadının, okuma yazma bilmesi ve üstelik bunu kendi çocuğuna öğretmeyi doğal bulması, bu yüzyıllarda okuma yazma faaliyetlerinin ne derece yaygın olduğu ve bunun bir kültür ögesi olarak kabul edildiğini kanıtlar. Ayrıca, İskit krallık soyundan olan Anakharsis'in, kral tarafından Yunanistan'a gönderildiği ve bir okula girdiği anlatılmaktadır. Herodotos bu olayın uydurma olduğunu söylese de önemli olan nokta, bu dönemde bir okulun varlığını kabul etmiş olmasıdır. (Herod., Tarih, IV., 77)

Okul ile ilgili bir diğer anekdot, Pausanias tarafından anlatılır. O, Olimpiyat oyunlarında galibiyeti kabul edilmeyen boksör Kleomenes'in memleketi

---

⁵² Deighton., a.g.e., s. 45

Astypalaia'da öfkesinden Didaskaleion'da okul binasının bir sütununu yıktığını ve çöken binanın altında 60 çocuğun öldüğünü anlatır (Pausanias 6, 9. 6-7).⁵³

Eğitim-öğretimle karşılaştığımız bir diğer kaynak türü ise vazo resimleridir. Bunlardan en önemlisi günümüzde Berlin'deki Staatliche Museen'de bulunan "*Duris Vazosu*"dur (Bkz: resim 21). Vazo üzerindeki çeşitli ders etkinliklerinin anlatıldığı kompozisyonda, öğretmen olduğu düşünülen sakallı bir erkek, içinde bir mısra yazan açık bir rulo kitabı ellerinde tutmaktadır. Onun karşısında ise belli ki ezberlediği şeyleri söyleyen bir çocuk vardır. Yazı tahtalı ve tığ kalemli genç bir adam ise diğer öğrencinin yazdıklarını kontrol etmektedir. Ayrıca ileride detaylarına girilecek olan, Yunan eğitiminde önemli yer işgal eden müzik faaliyetleri de bu vazoda işlenmiştir. Vazoda karşılıklı olarak ellerinde lir tutan bir öğretmen ve öğrenci resmedilmiştir. Ayrıca bir erkek çocuğa elindeki flütü çalan bir öğretmen tasviri de vardır. Kabın iç yüzeyi ise spora ayrılmıştır. *Duris Vazo*'su haricinde V. yüzyıldan kalma başka tasvirlerde de benzer konular işlenmiştir. Bunlara örnek olarak Cartellino ressamının vazo resmini ya da Berlin Müzesindeki Onesimos'un vazo resmini verebiliriz (Bkz: Resim 34).

Bunlardan başka, bu dönemlerde yazılmış olan edebi eserlerde de okuma-yazma temalarıyla karşılaşılır. Aiskhylos'ta adalet tanrıçası Dike, Zeus'un yazı tahtasına insanların işlediği suçları kaydeder. Sophokles'in bir fragmanında Truva seferi öncesinde bir Aka kralı elindeki metne bakarak herkesin yeminini tutup saflarında yerini alıp almadığını kontrol eder. Trakhisli Kadınlar'da Herakles Deianeira'ya bir vasiyetname bırakır.⁵⁴

Bunların dışında M.Ö. III. yüzyılın birinci yarısında yaşadığı düşünülen Kos'lu Herodas, yazdığı bir mimosunda okuldan, ailesinin şikâyet ettiği tembel bir öğrenciden ve okul harcından bahseder: "*Aşık kemikleri yetmedi ona, Lampriskos, şimdi durum daha da felaket. Öğretmenin kapısı nerde diye soracak olsan, önce bir düşünür. Nannakos gibi ağlasam bile, ayın gamlı otuzunu, okul harcını sorar. Haydutların, kaçakların dadandığı kumarhane nerde desen hemen gösterir yerini. Her ay balmumu sürdüğüm zavallı tablet, öylece durur ay boyu duvara dayalı*

⁵³ Blanck, a.g.e., s. 30

⁵⁴ Blanck, a.g.e., s. 31

karyolanın ayağında. Ara sıra Hades'e bakar gibi, bir şeyler karalar, sonra siler hepsini” (Herodas, Mimoslar, 3., Öğretmen, 5-20). Anne, oğlundan dert yanarken *“dedim kendi kendime okumayı öğreteceğine neden eşek olatmayı öğretmedin şu oğlana”* (Herodas, Mimoslar, 3., Öğretmen, 25–30) diye çocuğunu okula göndermekten duyduğu pişmanlığı dile getirir. Bu mimosta, değerli bir diğer nokta da, okullarda öğretilen şiir ezberleme dersine de temas etmiş olmasıdır. *“Babasıyla ben ne zaman bir söylevi ezberden okumasını istesek, tıpkı bir çocuktan ister gibi, testinin deliğine ağzını dayamışçasına: Avcı....Apollon... der boğuk sesiyle. Seni biçare derim okuma yazması olmayan ninen bile okur bunu ezberinden”* (Herodas, Mimoslar, 3., Öğretmen, 30 – 35).

Yazının geniş olarak kullanılmasından önce okul diye bir kurumun var olduğu tahmin edilmiyor. Zaten örgün, organize olmuş bir şekilde işleyen eğitim kurumlarının olduğuna dair herhangi bir kanıt da henüz rastlanmamıştır. Okulun olmadığı dönemlerde, çocukların eğitimi, muhtemelen sadece soylu ailelerde bakıcılar ya da köleler tarafından verilmektedir. Ancak bu resmi bir model değildir. Bu dönemlerde kültürel eğitim, halk adetleriyle kendini gösterir. Ortak teoloji ve mitoloji, Tanrı sunuları ve festivallerle nesilden nesile geçen bir kültürel miras şeklinde çocuklara öğretilir. Örneğin Atinalılar için konuşulacak olursa, Atinalı çocuklar, *“Deipnophoria Festivali”*nde veya Atinalıların politik açıdan birleştiği *“Synoikia festivali”*nde, efsanevi kralları Theseus’un tarihini öğreniyor olmalıydılar. Ayrıca pek çok festivalde Homeros’un şiirlerinin okunduğu da bilinir. Bu sayede bütün genç Yunanlar, Truva Savaşı’ndaki efsaneleri ve burada savaşan kahramanları öğrenirler. Bunun yanında muhtemelen insanların evlerinde, tıpkı bugün de olduğu gibi, büyüklerinden, atalarının öykülerini de dinlediklerini tahmin edilir.

Yazının kullanımının yaygınlaşmasıyla, bunun uzantısı olarak formel programların ve öğrenme kurumlarının icadı gerçekleşmiştir. Aristoteles’in söylediğine göre; (Arist., Politika, 7, 1336b) çocuklar altı ya da yedi yaşlarına geldiklerinde (didaskaleion) ilkokula başlarlar. Öncelikle öğretilen, alfabeyi baştan sona ezberlemektir. Philostratos’un söylediğine göre; Herodes Attikos isimli zengin bir adam, alfabeyi öğrenme işini oğlu için kolaylaştırmak amacıyla, ona 24 köle çocuk vermiş ve o da her birine alfabenin bir harfinin adını vererek bu şekilde ezber

yapabilmiştir.⁵⁵ Ancak daha az gelirli aileler muhtemelen çocuklarına ahşap ya da fildişinden yontulmuş harfler veriyor, çocuklarda bu harflerle hem oynuyor hem de alfabeyi öğreniyorlardır. Çocuklar harfleri öğrendikten sonra, yazmayı öğrenmeye başlarlar. Bu işlemi, edebi eserlerde anlatımı bolca geçen, üzeri balmumu ile kaplı ahşap bir yazı tahtası ve tığ kalemle yaparlar. Daha yoksul çocukların kırık çanak-çömlekler üzerine yazı yazdıkları da bilinmektedir. Aynı zamanda taş yazı tahtaları da bulunmuştur.

İlk aşamada *grammatistes* adı verilen ilkokul öğretmeni, çocuğun elinden tutarak harfleri onunla birlikte yazar. Fakat şöyle bir yöntem vardır: öğretmen balmumu ile kaplı olmayan bir ahşap yazı tahtasına harfleri kazır, öğrenci de doğru biçim için bir duyuğu geliştirene dek tığ kalemi ile bu çizgilerin üzerinden geçer. Ondan sonra da olası tüm heceleri kurmaya başlar.⁵⁶

Elimizde öğrencilerin yazı alıştırmaları yaptıkları çeşitli materyallerden vardır. Bu kalıntıların içinde ev ödevleri de sayılabilir. Bu ödevler son derece basit niteliktedir. Örneğin, IV. yüzyıldan kalma fragmanlardan öğreniliyor ki; gayet güzel ve açık bir şekilde yazılmış bir dizi mektubu, kötü bir el yazısıyla yazılmış bazı mektuplar izliyor. Belli ki ilk mektupları öğretmen vermiş ve ardından işe yeni başlayan öğrenciler onları kopyalamaya çalışmış. Fragman üzerinde (başarısız bir şekilde) çizgiler arasında çalışılmış. Bunun dışında Mısır'da bulunan Yunanca yazılmış, öğrencinin adını da barındıran, II. yüzyıldan kalma bir papirüs parçasında, ayların Atina'daki isimlerini taşıyan bir liste var ve bunu, ayların Makedonca adlarını taşıyan bir liste izliyor. Yazı düzensiz ve bir dizi yazım hatası içeriyor. Bir başka fragmanda öğrenciler Grek Tanrı ve Tanrıçalarının ve Homeros'un şiirlerindeki kahramanların isimlerini kopya etmiş görünüyor.⁵⁷

Öğrenciler, yazmayı öğrendikten sonra, öğretmenin genellikle ahlaki içerikli ve metrik vezinli örnek cümlelerini kopya etmekle uğraşırlar. Nitekim ele geçen bir başka fragmanda, bir öğrenci “iyi baba”, “uygun tavırlar” ve “hayırsever tutumlar” ile ilgili Yunan dilinin gramerine uygun söz öbekleri yazmaya koyulmuş. Açıkça

---

⁵⁵ Blanck, a.g.e., s. 40

⁵⁶ Blanck, a.g.e., s. 40

⁵⁷ Bogucki, a.g.e., s. 383

belli ki öğretmen, söz dizim kurallarına ve gramer derslerine bazı ahlaki öğretiler koymaya çalışmış. Bunun dışında günümüzde British Museum'da bulunan, öğretmenin en üst kısmına özenle bir deyiş yazdığı ve öğrencinin de bu deyişi daha alt kısımda iki kez kopya ettiği bir çizgili yazı tahtası bulunmaktadır.

Yazmayı öğrendikten sonra öğrenciler, gramerin bir diğer parçası olan okumaya geçerler. Nitekim okuma derslerinde de tek tek harflerden sonra hecelere ve daha sonra da zor sözcüklere geçilir. Okumayı iyice söken çocuk sonra, daha kapsamlı metinlere, başta Homeros olmak üzere, Euripides, Menandros, Demosthenes, Hypereides, İskrates gibi düşünürlerin kitaplarını okumaya ve ezberlemeye başlar.

Grama terimi klasik Yunancada “*harf*” anlamına gelmektedir. Bu kelimedenden türetilen *grammatikos* terimi ise “*harflerle uğraşan*”, “*harflerin nitelikleri hakkında bilgi sahibi olan*” dolayısıyla okuma-yazma eğitimiyle uğraşan kişilere verilen bir isim olduğuna göre, bu kişilerin yaptığı iş *grammatike*, yani okuryazarlık eğitimi adını alır. Görüldüğü gibi aslında burada edebiyat eğitiminden bahsetmek mümkün değildir. Ancak Helenistik Dönem’e gelindiğinde şiir ve edebiyat eğitiminin de bu terimin sınırları içine girdiği görülmektedir.⁵⁸

Tahmini olarak M.Ö. 190–70 yılları arasında yaşadığı düşünülen, İskenderiye geleneğinin temsilcisi olarak görülen Dionysios Thraks, gramerin altı bölümü olduğunu söyler. “*İlki, aksana göre düzgün okuma; ikincisi, var olan edebi türlerin tanımlanması; üçüncüsü, deyim ve konuların açığa kavuşturulması; dördüncüsü, kelimelerin doğru anlamlarının ortaya çıkarılması; beşincisi, dildeki benzerliklerin sistemleştirilmesi; altıncısı da, bu sanattaki her şeyin en güzeli olan şiirin eleştirisidir*” (Dion. Thr., Gramer Sanatı, 1., Gramer Üzerine, 1–10).

Grammetike terimini bütün dil ve edebiyat konularına yaymış olan Dionysios Thraks, Helenistik Dönem’de gramer eğitiminin önceki dönemlere oranla daha kapsamlı bir hal aldığını gösterir. İskender’in ele geçirdiği bölgelerde kurulan gymnasiumlarda, önceleri sadece gençlerin fiziksel eğitimi yapılırken, artık buralar yüksek düzeyde tinsel eğitimin verildiği mekânlara dönüşmüşlerdir.

⁵⁸ Dionysios Thraks., Gramer Sanatı, (Çev: Eyüp Çoraklı), Kabalıcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 12

Geç dönemlerde grammatikesin ders verdiği bir diğer alan ise hatip okullarıdır. Özellikle V. yüzyıldan itibaren oldukça popülerleşen hitabet sanatı, ileride değinileceği gibi Gorgias, Antiphon, İskrates gibi hatiplerin eserleri üzerinden verilir. Öğrenciler bu eserleri kopya eder ya da pratik alıştırma için uydurulmuş tarihi olayları konu eden konuşmalar yazar.

Bu geç dönem gymnasiumlarında hayırsever kişiler ya da öğrenciler tarafından kurulmuş kütüphaneler de vardır. Ancak Yunan dünyasında ilk kamu kütüphanesini Atina Tiran'ı Peisistratos kurmuştur. Bilindiği gibi Peisistratos Homeros'un eserlerini toplayan kişidir. Hatta o bu işe o kadar önem vermiştir ki bunları zorla değil, para ödeyerek almıştır. Bu eseri getirene satır başı ücret ödemiştir. Peisistratos'un okuma-yazma konusunda oldukça duyarlı olduğu bilinmektedir. Nitekim Sevillalı Isidorus, Büyük İskender ve haleflerinin kütüphanecilik konusunda onu taklit ettiklerini söyler. İlerleyen yıllarda sürekli genişletilen bu kütüphane, Kserkses tarafından kaçırılmış ama 300 yılı dolaylarında tekrar iade edilmiştir. Bu kütüphanenin daha sonra Peisistratos'un oğlu Hipparkhos tarafından korunduğu düşünülmektedir. Çünkü onun da kitaplara düşkün olduğu bilinmektedir. Hatta o, Musaios'un yazılarını bozması nedeniyle, Pindaros'un öğrencisi olan şair ve müzisyen Onomakritos'u Atina'dan sürmüştür.⁵⁹

Peisistratos'un kurduğu kütüphane dışında Tiran Polykrates'in de kütüphaneciliğe katkısı olduğundan söz edilir. Ayrıca Herakleia Pontike (Karadeniz Ereğlisi) Tiranı Klearkhos'un Kütüphanesi de vardır. Ancak bu erken dönem kütüphanelerinin Helenistik dönemdekilere oranla son derece basit kaldığı söylenebilir. Muhtemelen Homeros'un, Hesiodos'un kitaplarının yanında filozofların yazıları ve lirik şiirlerden oluşmaktadır. Bunun yanında şenliklerde tutulan kayıtlar, şarkıların, oynanan dramaların tutanakları da yer almış olmalıdır. Bu kütüphanelerin yanında kitap koleksiyoncuları da vardır.

Klasik Dönem'deki (M.Ö. 5. ve 4. yy.) kütüphaneler ise önceki döneme oranla daha zengindir. Bu dönem kütüphaneleri içinde Eukleides'in, Euthydemos'un, Euripides'in, Demosthenes'in ve Speusippos'un özel kütüphanelerini, ayrıca Platon,

⁵⁹ Nuray Yıldız., Antikçağ Kütüphaneleri, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2003, s. 40

Aristoteles (Lykeion'da), Theoprostos, Neleus, Straton gibi filozof ve felsefe okullarına ait kütüphaneler sayılabilir.

Helenistik Dönem kütüphaneleri ise oldukça zengindir. İskenderiye başta olmak üzere, Ephesos ve Pergamon Kütüphaneleri en büyükleridir. Bu dönemde Pergamon Kütüphanesi'nde toplam 200.000 cilt kitap bulunduğu belirtilir.⁶⁰

Araştırmanın kapsamı açısından üzerinde durulması gereken konu, okul kütüphaneleri olmalıdır. Bu okul kütüphaneleri gymnasium ve yüksek okullar içinde bulunurlar. Bu tarz kütüphanelere örnek olarak, Delphi'de, Atina'daki Ptolemaion Gymnasion'unda, M.Ö. II. ve I. yüzyıllarda Rodos'daki Gymnasion'da, Anadolu'daki Nysa Gymnasion'u yakınındaki kütüphaneler ile İmparator Traianus zamanında Pantainos'un ve M.S. II yüzyıla tarihlendirilen Halikarnasos kentinin bir gymnasiumunun kütüphaneleri verilebilir.⁶¹

---

⁶⁰ George Bean., Eskiçağ'da Ege Bölgesi, (Çev: İnci Delemen), Arion Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 53

⁶¹ Yıldız, 2003, a.g.e., s. 315

4– ANTİK YUNAN EĞİTİM SİSTEMİNİN TEMELİNDEKİ İKİ ÖNEMLİ UNSUR: MÜZİK VE SPOR

4.1. Sporun Önemi ve Eğitimdeki Yeri

Spor, Yunanlılar için eğitimin en temel unsurlarından biri olarak görülmüştür. Bunun nedeni de muhtemelen geçmiş bir kültürün uzantısı olmasıdır. Yunanlılardan önce Girit'te, daha sonraki dönemlerde ise Homeros ve Hesiodos'un destanlarında görüldüğü üzere, spor özellikle bir erkeğin muhakkak uğraşması gereken bir dal, hatta bir yaşam tarzıydı.

Homeros'ta spor ile ilgili unsurlara değinilmişti. Ancak ondan da önce, spora önem vermiş ve belki de Homeros'taki spor müsabakalarının temelini hazırlamış olabilecek bir kültür vardı: Girit Uygarlığı. Girit'teki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan pek çok nesne üzerinde (hançer ağızları, duvar resimleri vb.) insanlar ile aslanlar ve boğalar arasında geçen mücadeleler göze çarpmaktadır. Burada önemli olan, Knossos Sarayı'nda bulunan ve M.Ö. 1600–1400 ile tarihlendirilen bir duvar resminde, bir boğa ile eğlenen profesyonel cambazların görülmesidir (Bkz: resim 22). Silahsız ve hafif giyimli bu genç erkekler, boğanın üzerinden atlamaktadırlar. Bundan başka kızların, ipler ve ağların yardımıyla kayalık arazide boğaları yakalamaya çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca Santorini'den çıkarılmış, M.Ö. 1500 ile tarihlendirilmiş bir resimde de boks yapan iki çocuk gözükmemektedir (Bkz: resim 23). Bu kompozisyonların dinsel ritüeller mi, gerçek mi, abartı mı ya da insanları mı Tanrıları mı konu aldıkları bilinmemektedir. Ancak, eğer bu sahneler doğru ise –ki bu resimlerin varlığı resmin tıpatıp aynısı yapılmasa bile en azından örneğin insan ile boğa çekişmesinin olduğunu gösterir – bu durum daha sonra Yunan eğitiminde yer alacak olan güreşlerin de temelini oluşturmuş olabilir.

Yunanlılarda ise, boğa ya da aslan güreşlerinden mitoloji dışında bahsedilmez; ancak daha gerçekçi bir şekilde güreş, koşu, cirit, at yarışı gibi sporun bildikleri her dalı ile uğraştıkları söylenebilir. Yunanlılar, sporun sadece vücudu değil aynı zamanda ruhu da geliştirdiğini ve iyileştirdiğini düşünmüşlerdir. Ayrıca sporla uğraşmak ileride asker olacak çocukları yaşama hazırlama yolu olarak da görülmüştür. Çünkü antik savaş ile antik sporun ortak yanları oldukça fazladır.

Yunan Orta Çağ'ından (M.Ö. 1000-700) itibaren tapınaklarda Tanrılar için düzenlenen festivallerde, spor müsabakaları yapılmaktadır. Bu organizasyonlarda gençler, koşu, uzun atlama, güreş, boks, disk ve mızrak atma, araba yarışları ile mücadele ederler ve kazananlara ödülleri verilir. Ancak bu etkinliklerin en önemlisinin güreş olduğu düşünülmektedir.

Ünlü “*Panathenaia Bayramı*” bu tür manzaraların en sık görüldüğü festivaldir. Bu festival, Atina’da Temmuz–Ağustos aylarında yapılan ve sitenin koruyucu Tanrısı Athena adına düzenlenen bayramların en büyüğüdür. Bu bayram, dört yılda bir yapılır. Bunun dışında M.Ö. 776 yılında başlayan ve yine her dört yılda bir yapılan Olimpiya’daki Zeus onuruna düzenlenen Olimpiyatlarda,⁶² birinciye zeytin dallarından yapılmış bir çelenk verilmesinin yanında iki oyun arasındaki dört yıllık süreye galibin adı verilirdi ki bu onların elde edebileceği en büyük onur olarak görülür.⁶³ Bu ödülü kazanan kişi, Pindaros’un dediği gibi, “*Herakles sütunlarına ulaşmış*” sayılır.⁶⁴ Herodotos’un söylediğine göre bu olimpiyat oyunlarının kurallarını Elisliler koymuşlardır ve dünyanın en doğru ve en güzel kuralları olmasıyla da övünürlermiş (Herodotos, Tarih, II., 160). Bunun dışında yine Herodotos’tan bu yarışlara sadece Yunanlıların katılabildiği, barbarlara yasak olduğu da öğrenilmektedir (Herodotos, Tarih, V., 22).

Bu oyunları daha sonra, Delphoi’de yine dört yılda bir düzenlenen ve II. yüzyılın başında başlayan “*Pythia Oyunları*” ile iki yılda bir düzenlenen, M.Ö. 582’de yapılmaya başlanan “*Isthmos*” ve M.Ö. 573’de başlayan “*Nemea Oyunları*” izlemiştir.⁶⁵

Festivallerin bir diğer özelliği ise kültürel alandaki etkisidir. Çünkü oyunlarda, her kentten insanlar bir araya gelir. Bu da Yunanistan’ın kültürel birliğinin varlığını sürdürmesinde etkili olur. Ancak bu yarışlarda, nadir olarak Spartalı olanların dışında, kız çocuklar yer alamazlar.

⁶² Mark Golden., *Sport in the Ancient World From A to Z*, Routledge, Canada, 2004, s. 114

⁶³ Bogucki, a.g.e., s. 1054

⁶⁴ Egon Friedell., *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, (Çev: Necati Aça), Dost Yayınları, Ankara, 2004, s. 102

⁶⁵ Golden, a.g.e., ss. 88, 108, 114

Festivallerde yapılan yarışma ve oyunlarda başarı elde etmenin, toplumda itibar sağladığı yönündeki görüş, pek çok antikçağ yazarı tarafından doğrulanmaktadır. Bir kişiye övücü bir sıfat eklenmek istendiğinde genellikle ona “*Olimpiyatlarda dört atlı koşuda galip gelen*” ya da “*yarışlarda birinci olan*” gibi sözlerle seslenmişlerdir. Yarışlarda hile yapanlar ise sürekli kötülenirler. Öyle ki Olimpiyat oyunlarında hile yapanların isimleri, yakındaki, intikamcı Zeus heykelinin tabanına yazılır. Yunanlıların jimnastik ve sportif faaliyetleriyle ilgili bilgilerimizin büyük bir kısmını antikçağ yazarlarından başka, vazo, duvar resimlerinden ve heykellerden edinmekteyiz.

Kent agoralarının ilk dönemlerindeki işlevleri arasında çocuklara beden eğitiminin öğretilmesi de vardır. Ancak daha sonra agoraların bu ihtiyacı karşılamada yetersiz kalmaları yüzünden erkek çocukların ve delikanlıların eğitmenler gözetiminde koşmaları, ata binmeleri, boks ve güreş yapmaları, disk atmaları için “*gymnasium*” olarak nitelendirilen özel kamusal spor mekânları ve alanları yapılmaya başlanmıştır. Zaman içinde yaygınlaşan gymnasiumlar, antik kent yaşamının vazgeçilmez bir unsuru haline gelmişlerdir. Psusaniyas’ın belirttiği üzere, gymnasium da agora gibi polisi tanımlayan öğelerden biri halini alır.⁶⁶ Gymnasiumlara, zamanla onları tamamlayıcı nitelikte çeşitli bölümler eklenmiştir: Stoalar, hamamlar, giyinme odaları, ambarlar, derslikler vb. Ancak bunların başında güreş eğitiminin verildiği *palaistra* vardır. Palaistra’lar kölelere ve yabancılara kapalıdır.⁶⁷ Buradaki hocalara da *paidotribes* adı verilmektedir. Bu güreşlerde günümüzdekinin tersine eldiven giyilmez.⁶⁸ Güreşin iki türü vardır: birincisinde, güreşçi, kendisi yere düşmeksizin rakibini üç kez kendi üzerinden aşırarak zorundadır; *pankration* adı verilen diğer türde ise hile ve ısınma dışında her şey serbesttir. Palaistralar, gymnasiumun en önemli bölümü olarak görülmektedir. Öyle ki bu iki sözcük sık sık birbirinin yerini tutma eğilimi göstermiştir (Bkz: Plan 2-3).

Gymnasiumlar zamanla sadece jimnastik eğitiminin yapıldığı yerler olma dışında, gençlerin zihinsel eğitimlerini de kapsayacak şekilde gelişme

⁶⁶ R. E Wycherley., Antikçağ’da Kentler Nasıl Kuruldu, (Çev: Nur Nirven, Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1993, s. 127

⁶⁷ Golden, a.g.e., s. 123

⁶⁸ Bogucki, a.g.e., s. 1055

göstermişlerdir. Sabahları spor egzersizlerini yapan gençler, öğleden sonra dil, gramer, müzik, coğrafya, matematik gibi derslerini buralarda almaya başlamışlardır.

4.2. Müzik Eğitimi

Yunanlılar müziksiz bir hayatı tatsız bir varoluş olarak görmüşlerdir. Vücutlarını ve zihinlerini geliştirirken bunu çoğunlukla müzik eşliğinde yapmış, ancak bu şekilde iyi ve güzel olana ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu nedenle eğitimlerindeki ve kültürlerindeki en önemli öğelerden biri de müzik olmuştur.⁶⁹ Müzik, aynı zamanla din eğitiminde de kullanılır. Festivallerde çeşitli koro şarkıları söylenip Tanrılara seslenmişlerdir. Tanrılara resmi yoldan seslenmenin adı *hymnos*'dur; Dionysos'a hitaben seslendiklerinde *dithyrambos*, Apollon'a yakardıklarında *paian*, Ares şerefine söylenen Dor şarkıları olan *embaterialar* (marşlar) da buna örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca dünyevi işlerde ise, mesela ölmüş kişilere yakılan ağıtlar olan *threnoi*'yi ya da yarışlarda galip gelenler için söylenen *epinikion*'ları örnek verebiliriz.⁷⁰ Kısacası Yunan kültüründe müzik her alana yayılmış durumdadır. Doğumlarda, ölüm sonrası matemlerde, harman sırasında, buğday öğütürken ve yün örerken, ibadetlerde ve hatta hastalık tedavilerinde bile söylenen şarkılar vardır. Bunlar, öncelikle antikçağ yazarlarının eserlerinden öğrenilmektedir.

Müzik, Homeros'un eserlerinde sıkça kendini gösterir. Tanrı Hephaistos Akhilleus'a yaptığı kalkanda gitara ve flavta çalan insanlar işler (Hmr., İly., XVIII., 490–495). Ayrıca Homeros'un "*ortada bir çocuk, telleri çınlayan bir saz elinde, sesler çıkartıyordu sazdan tatlı tatlı, güzel bir türkü çağırıyordu ince sesiyle*" diye tasvir ettiği bir sahne de vardır. Bunun yanında yine İlyada'da, Akhilleus'un savaşın dışında otururken lirini tıngırdattığı ve kahramanlık şarkıları söylediği görülür (Hmr., İly., IX., 185–190). Odysseia'da ise Phaiak ülkesindeki ozan Demodokos için, "*Tanrısal ozan*", "*halktan saygı gören*" gibi sıfatlarla bahsedilir (Hmr., Ody., XIII., 25–30). Bu da müzikle uğraşan insanların Homeros'un gözündeki değerini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca o, karısının taliplerini öldürürken orada bulunan bir ozanı affeder. Ozan bu fragmanda: "*Ustasız öğrenmiştim ozanlığı, kendi*

⁶⁹ Garland, a.g.e., s. 282

⁷⁰ Friedell, a.g.e., s. 113

kendime” (Hmr., Ody., XXII., 345–350) der. Bu noktada ozanlığı, genelde bir usta tarafından öğretilen bir iş olarak algılayabiliriz. Bunun yanında Odysseia, şölen şarkılarından ve kadınların dokuma tezgâhında söylediği şarkılardan örnekler verir.

Thukydides ise Siracusa’daki düşmanların eğlenmek amacıyla, taş ocaklarında çalıştırılan Atinalı savaş mahkûmlarına zorla, trajedi şairi Euripides’in koro kasidelerini söylediklerini rapor eder. Herodotos ise düğün geleneklerinde bazen, kız için müzik ve jimnastik yarışmaları yapıldığından bahseder. Bu fragmandan aynı zamanda çeşitli bölgelere özgü müzik ve dans şekilleri olduğu da öğrenilmektedir: *“Flütçüye ağır bir dans havası çalmasını emretti; flütçü çaldı; o da oynadı; herhalde kendi bildiği gibi oynuyordu, ama Kleisthenes bu sahneyi seyrederken kaşlarını çattı. Hippokleides biraz dinlendikten sonra bir masa getirtti, üzerine çıktı, önce Lakedaimon adımlarını; sonra Atiika dans figürlerini gösterdi”* (Herod., Tarih, VI., 129).

Antik Yunan enstrümanları, şaşırtıcı olarak sayıca azdır. Ulusal çalgıları lir, kitara ve harp gibi telli çalgılardır. Lir, küçük ama çok fazla ses çıkarabilen bir çalgıdır. Kaynaklar, genellikle evde ve sınıf ortamında çalındığı izlenimini verir. Genellikle kemik ya da fildişinden yapılan, günümüzde gitarlar için kullanılan bir hayli büyük olan, pena ya da mızrap ile çalınır. Müzisyenler, halk oyunlarında lirin çeşitli tiplerini tercih ederler. Mesela kara kaplumbağasından yapılan ve bu yüzden *chelus* olarak adlandırılan türü bunlardan biridir. Lir ile ilgili görsel kanıtlar Miken resimlerine (M.Ö. 1200) kadar gider.⁷¹ Kitara ise yaklaşık olarak M.Ö. 600’den beri kullanılmaktadır. Diğer bir telli çalgı olan arpa ikinci derecede önem verilmiştir. İlerleyen dönemlerde Yunanlıların bu üç müzik aletine *syriks*, *aulos* ve *salpinks* eklenmiştir. Bunların içinde en çok tercih edileni ise aulosdur. Çok önemli bir nefes çalgısı olan aulos silindir bir borudan ibarettir, parmakları koymak için deliklerle donatılmıştır ve modern obualar gibi çift kamışlıdır. Sadece sesi çok güçlü olmakla kalmaz aynı zamanda çarpıcı efektler yapar. Aulos, hem halka açık yarışmalarda hem de küçük özel toplantılarda müzik olacaksa ilk olarak tercih edilen çalgıdır. Bu

---

⁷¹ Bogucki, a.g.e., s. 769

çalgılara, M.Ö 250’de bulunan ve su ile çalışan *hydraulis* eklenmiş ve diğerleri kadar sık olmasa da kullanılmıştır.⁷²

Varlıklı ailelerin çocukları, bu müzik aletlerini (öncelikle aulos ve liri) çalmayı öğrenmek için *mousikie* denilen özel hocalardan ders alırlar. Daha sonra da festivallerde, öğrendikleri enstrümanları çalarak yeteneklerini sergilerler. Mesela “*Dionysia Şenlikleri*”nde Atina’daki 10 kabilenin her biri, 50 çocukla koro yarışına katılır. Çocukların yaptıkları bu koro gösterileri sıklıkla tekrarlanır. Herodotos da Delphoi’ye gönderilen koro öğrencilerinin, dönüşte vebaya yakalandığından ve sadece ikisinin geriye dönebildiği yüz gençten bahseder (Herod., Tarih, VI., 27).

Antik Yunanlılardaki müzik aletlerini ve müzik eğitimini öğrendiğimiz bir başka kaynak ise çeşitli resim tasvirleridir. Bunlardan biri günümüzde British Museum’da bulunan, bir *hydria* üzerindeki tasvirdir. Burada, kucağında liri ile oturan ve muhtemelen şarkı söylemekte olan bir hoca vardır. Onun karşısında ise hocasına iki aulos birden çalarak eşlik eden bir öğrenci oturmaktadır. Ayrıca oturan öğrenciden sonra ders almak için *paidagogos*’u ile birlikte içeri giren bir öğrenci daha resmedilmiştir. Yine aynı müzede bulunan bir başka vazo resminde ise, bir platform üzerinde duran ve kendisine aulos çalan birinin eşlik ettiği bir öğrenci şarkı söylemektedir. Bunların dışında müzede, kazılarda ele geçirilmiş çeşitli müzik aletleri de bulunmaktadır.

Yeri gelmişken, Yunan filozoflarının en çok müziğin kuramı üzerinde durdukları ve onların bu çabaları ile müzikte monokord denilen tek telli bir ölçü aracının geliştiği belirtilmelidir. Bu akustik potansiyometre ile Yunanlı matematikçiler, özellikle de M.Ö. VI. yüzyılda Samoslu (Sisam Adası) Pythagoras, çeşitli perdeler arasındaki sayısal ilişkileri hesaplamayı ve kanıtlamayı başarmıştır.⁷³

⁷² Bogucki, a.g.e., s. 770

⁷³ Peter Levi., Eski Yunan, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi C. 3, (Çev: Neşe Erdilek), İletişim Yayınları, İstanbul, 1987, s. 154

5- KENT DEVLETLERİNDE EĞİTİM

Yunan Orta Çağ'ı denilen dönemde aristokratik grupların sivrilmelerinden sonra, önce siyasal bir oluşum olarak kendini gösteren fakat sonraları Helen dünyasında bir yaşam tarzı haline alan polislerin (kent devletleri) oluşumu, Yunan kültürünün en belirgin özelliği olmuştur. Yunanlıların siyasal ve sosyal alanda ortaya koydukları en büyük oluşum olan polisler, M.Ö. VIII. yüzyılla beraber giderek artmaya ve kendi içinde gelişmeye başlamıştır.

İlk polislerin İonya'da kuruldukları görülür. Bunun başlıca sebebi, buraya göç eden Akaların daha önceden bir şehir kültürü anlayışlarının olmasıdır. Aynı zamanda buraya geldiklerinde daha önceki uygarlıklardan kalma şehirler bulmuş ve buralara yerleşmiş olmaları da bir diğer sebeptir. İonya'dan sonra hemen hemen tüm Yunanistan bu modeli benimsemiştir. Ancak Orta ve Kuzey Batı Yunanistan'da polislerin hiç görülmediği yerler de vardır.

Bu kent devletleri genellikle yüksekte bulunan bir *akropolis*'in etrafında oluşturulmuşlardır. Bunun yanında bazen birkaç ufak yerleşim biriminin bir araya gelerek kent devletini meydana getirdikleri de görülmüştür ki bunlara *synoikismos* denir. Kentlere daha sonraları tiyatrolar, tapınaklar, agoralar, gymnasiumlar gibi yapılar da katılmıştır. Kent devletleri, dışarıya karşı daima bağımsız olma amacını gütmüşler, kendi kanunlarını kendileri koyup uygulamışlar ve kendi kendilerine yeterli olmaya çalışmışlardır. Etraflarında bir sur duvarı bulunan şehirde, yasalara dayalı olarak yurttaşların yönetime katıldığı bir sistem oluşturulmuştur. Her kentin kendine özgü nitelikleri olduğu için hepsini birlikte değerlendirmek yanlış olacaktır. Her biri kendi içinde farklı politik ve kültürel gelişim gösteren polislerin biçimlenmesinde, eğitim şekilleri de etkili olmuştur. Poliste tanrılara saygı, adalet, cesaret gibi davranışlar polis yurttaşının erdemleri olmuş ve gençler, özellikle de erkekler buna göre yetiştirilmişlerdir.

Helen dünyasındaki pek çok polis içinde iki kent devleti ve eğitim modelleri göze çarpmakta ve diğer polislerle örnek oluşturmaktadır. Bunlar, sürekli birbirleriyle yarış halinde bulunan "*savaş devleti Sparta*" ile "*kanun devleti Atina*"dır.

5.1. Atina'da Eğitim

Antik Yunanistan'ın en parlak polisi olan Atina'da eğitim sistemi, devlet eliyle yönetilmezdi. Bu sebeple herkes çocuğunu okula gönderemiyor, bu ayrıcalık zengin ailelerin çocuklarına sağlanıyordu. Aslında onurlu vatandaşlar olabilen herkesin çocuklarının okullara gidebilme hakları vardı ama pek çok ailenin çocuğunu okula gönderme gücü olmadığı gibi buna gerek de görülüyordu. Çünkü okula gitmenin onlara pratik bir yararı olmazdı.

Sadece okula gidenlere değil herkese öğretilen ilk şey erdemli olmaktı. Bunun yolu da Tanrılara, yaşadığı kente, büyüklerine saygılı olmaktan geçirdi. En iyiye ve en güzele yani *kalokagathie*'ye ulaşmak öncelikle erdemli olmayı gerektiriyordu. Bu ideale ulaşmanın bir diğer yolu da sağlıklı ve güzel bir vücuda sahip olmaktı. Bunun için Yunanlıların spora verdikleri önem daha önce belirtilmişti. Ancak eskiden Atinalı bir çocuk için spor ve müzik eğitimi yeterli görülürken polislerin gelişmesinden sonra artık bu eğitim oldukça basit kalmaya başladı. Yazının Yunanistan'da kabul edilip yaygınlaşmasından sonra okullar ortaya çıktı ve eğitimin ilk koşulu da okuma-yazmayı öğrenmekten geçmeye başladı.

Bu işi öğrenmeleri için varlıklı aileler çocukları yedi yaşına girdiklerinde özel okullara, en başta *grammatistes*'e gönderirdi.⁷⁴ Önce harfleri ezberleyen çocuk, daha sonra okumaya geçirdi. Okumayı öğrenen çocuğa ünlü ozanların kitapları verilirdi. Çocuktan, kitapları okumasının yanında ezberlemesi de istenirdi. Elbette bu kitapların başında Homeros'un şiirleri gelirdi ki bu anlayış, Solon Dönemi'nde kanunlarla da kesinleşmişti. Bunun yanında basit matematik problemleri çözmeyi de öğrenirlerdi.⁷⁵

Yunanlı zengin ailelerin çocuklarının okula gitmelerini, terbiye edilmelerini, dışarıdaki hayatlarını güvenli ve düzenli bir şekilde yürütmelerini ve evde iken eğitimlerine destek olunmasını sağlayacak *paidagogos* adında ücretle tutulan ya da satın alınan hizmetliler vardı. Birinci bölümde Homeros'un İlyada'sından bahsederken, bu görevlilere Akhilleus döneminde dahi rastlandığını belirtmiştik. Bu işi genellikle varlıklarını yitirmiş zengin ailelerin evlatları yaparlardı. Çocuklarını

⁷⁴ Garland, a.g.e., s. 155

⁷⁵ Garland, a.g.e., s. 156

emanet ettikleri için en güvenilirlerin aralarından seçilmiş olmalıydılar. Paidagogoslar, gün boyu çocuklarla beraber kalır, onların her türlü işinden sorumlu tutulurlardı. Okula götürdüğü çocuğun yanından ders esnasında dahi ayrılmazlar, başına bir şey gelmesin diye azami dikkat gösterirlerdi. Fakat aynı zamanda evde en değer verilen çalışan da *paidagogos* olurdu.⁷⁶ Vazo resimlerinde genelde ellerinde bir asa tutar şekilde resmedilen bu eğitimcilerin, Atina'da ve Atina eğitim sistemini kabul etmiş diğer polislerde bir gelenek şeklinde uzun yüzyıllar var oldukları düşünülmektedir.

Gramer dersini alan çocuk genelde buradan müzik dersine giderdi. Fakat çocuklarını sadece gramer dersine gönderen aileler de vardı. Varlıklı ailelerin çocukları ise muhakkak müzik eğitimine gönderilirlerdi. Çünkü bu eğitim, aynı zamanda bir kültür ögesi olarak karşılanıyordu. Mesela festivallerde zengin aileler, çocuklarını nasıl eğittiklerini göstermek için kendi evlatlarının şarkı söylemesi ya da koroda başı çekmesi için adeta birbirleriyle yarışıyorlardı. Çocuklar, bu etkinliklere çok heveslendiriliyorlardı.

Yunan dünyasında kullanılan müzik aletlerinden söz edilmişti. Atina'da bu enstrümanlardan *lir* ve *aulos* en çok tercih edilenlerdi. *Kitharistes* ya da *lir* hocalarından öğrendikleri müzik aletlerini, lirik ozanların eserleri okunurken çalarlardı. Yeri gelmişken, Alkibiades'in çağından önce bu okullarda flüt eğitimi de verilmekteydi. Ancak Platon'un söylediğine göre, Alkibiades daha çocukluk yıllarında müzik okuluna giderken flüt çalmayı kesinlikle reddedermiş. Bunun sebebi de flüt çalmanın özgür bir insana yakışmadığıymış. Çünkü insan, bu enstrümanı çalarken yüzünün aldığı şekil komik olurmuş. Ayrıca diğer aletleri çalarken yanındaki insanlarla konuşabiliyormuş fakat flüt buna engel oluyormuş. Hocalarının kendisine karşı çıktıkları durumlarda ise şu cevabı veriyormuş: "*Thebai'lilerin çocukları flüt çalsınlar çünkü onlar zaten konuşmayı bilmezler. Babalarımızın söylediği gibi, Atina'nın kurucusu Athena ve soy bakımından babamız Apollon'dur. Bunlardan Athena flütü fırlatıp atmış, Apollon ise flüt çalan birisinin derisini yüzümüştü.*" Hocalarına bu efsanelerle cevap veren Alkibiades, inatçı kişiliğiyle

---

⁷⁶ Deighton, a.g.e., s. 45

okulundaki arkadaşlarını da flüt çalmaktan alıkoymuş ve Plutarkhos'un dediğine bakılırsa flüt, müzik derslerinden çıkarılmış.⁷⁷

12 yaşını geçince, müzik dersinden sonra çocuk, genellikle güreş okuluna yani *palaistra*'ya gider, günün önemli bir kısmını burada geçirirdi. Oldukça sıkı bir şekilde çalışan çocuk, hata yaptığında hocaları tarafından dövülürdü. British Museum'da bulunan bir vazo resminde boks yapan geçlerden birinin, rakibinin gözlerine parmağını soktuğu için elindeki ucu çatallı sopasını çocuğa vurmaya üzere kaldıran bir öğretmenin tasvir edildiği görülmektedir (Bkz: resim 29). Bu ve benzeri resimler, *palaistra*'daki eğitimin oldukça disiplinli geçtiğini göstermektedir. Bu tür eğitim, sadece iyiye ulaşmak için vücutlarını biçimlendirmek amacıyla değil aynı zamanda ileride asker olacak çocukları bu hayata alıştırmak ve hazırlamak için de yaptırılıyordu. Asil ailelerin erkek çocukları asker ve politikacı olmak için yetiştirilirdi. Ksenophon'un *Economique*'de Sokratesin ağzından söylediği üzere marangozluk gibi el sanatları Yunanlılar tarafından hor görülürdü ve genellikle bu işleri köleler yaparlardı. *“Yunan sitelerinde el sanatları haklı olarak hor görülür. İnsanı hep gölgede ve oturarak çalışmaya zorlar, vücudun gelişmesine engel olur. Vücut zayıf düşünce kafa da kalınlaşır. Ayrıca insanın ne arkadaşlarına ayıracak zamanı ne de kamu işlerine bakacak hali kalır.”* Bu açıdan bakıldığında asil bir Atinalının asker olmak üzere yetiştirilmesi garip karşılanmamalıdır. Zaten bu çocuklar da onların aileleri de Homeros'un şiirleri ve kahramanlık öyküleriyle büyüyor, dolayısıyla ulaşılabilecek en iyi noktanın kahraman bir asker olmak, vatani için çalışmak olduğuna inanıyorlardı.

Hür gençlerin eğitimi, 17-18 yaşlarına geldiklerinde, iki yıllık bir *“ephebe”* devri ile yani bir nevi askerlik eğitimi olan ve silah kullanmanın öğretildiği, nöbet ve kışla hizmetlerinin yapıldığı dönemle son bulurdu. *Ephebe*'ler, bu eğitimin ilk yılını Atina Limanı'ndaki kışlalarda geçirirlerdi.⁷⁸ İkinci yılın başında bir törenle silahlarını alan ve şehre bağlılık yemini eden gençler, şehirlerini koruyacak *hoplites*'ler olurlardı. Bu dönemden itibaren, gençlerin artık olgunluk çağına geçtikleri kabul edilirdi.

⁷⁷ Emre Erten., *Atinalı Komutan ve Devlet Adamı Alkibiades*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2005, s. 11

⁷⁸ Jenkins, a.g.e., s. 29

Atina'daki eğitim sistemi, özellikle V. yüzyıldan itibaren daha bilimsel bir temele oturtulacak ve yukarıda sözü edilen derslere matematik, felsefe, geometri, mantık gibi dersler eklenecektir. Mevcut derslerin içeriği ise daha da genişletilecektir. Ancak Klasik Dönem'deki eğitim sisteminde bu kadar ayrıntı görünmez.

5.2. Sparta'da Eğitim

Sparta'daki eğitim modeli Atina'ya oranla bir hayli farklıydı. Bu eğitim modelinin biçimlenmesinde, Sparta'nın içerisinde bulunduğu siyasal durum etkili olduğu için öncelikle bu siyasi ortam hakkında kısaca açıklama yapılmalıdır.

Sparta, Agolis'in güneyinde dağlarla çevrili Eurotas Vadisi'ndeki Lakonia'da, kuzeyden gelen Dorlar tarafından M.Ö. II. binyılın sonunda kurulmuştur. Dorlar, bölge halkını egemenlikleri altına alarak köleleştirmişler ve bu kölelere *heliot*'lar demişlerdir. Bir de *heliot*'lardan biraz daha fazla siyasal ve sosyal hakları olan, ziraatla ve devletin izin verdiği ölçüde ticaretle uğraşan yarı hürler vardır. Bunlara ise *perioikoi*'ler denir. Asıl Spartalı sayılanlar ise *tor*'lardır ki bunlar en kuvvetli sınıftır. Yönetim tamamıyla *tor*'lara aittir. Bu sınıf tarım ya da hayvancılıkla uğraşmaz, geçimini *heliot*'lardan sağlar. Hatta *heliot*'lar bu ihtiyacı karşılamak ve seri üretimi sağlamak için pek çok ürünü yetiştirmeyi bırakmışlardır.⁷⁹ Spartalıların tek uğraşları, savaşçı olarak yetişmelerini sağlayacak eğitimi almaktır.

Spartalılar *heliot*'lara daima acımasızca davranmışlardır. Bu sebeple sık sık köle ayaklanmalarıyla karşılaşan, aynı zamanda dış devletlere karşı da güçlü durmak zorunda kalan Sparta'nın eğitim biçimi de bu doğrultuda gelişmiştir. Bu eşsiz sistemin kurucusu ise yaşayıp yaşamadığı henüz kesin olarak saptanamamış Lykurgos isimli efsanevi bir kanun koyucudur.⁸⁰ Lykurgos'un devrine kadar aşama aşama gelişen eğitim sistemi, bu kimse tarafından geliştirilmiş ve yasalaştırılmıştır.⁸¹ Lykurgos'un yasalarına göre sadece eğitim değil, tüm siyasal ve sosyal hayat, bağımsızlığı korumak adına düzenlenmiştir.

⁷⁹ Joan Alcock., Food in the Ancient World, Greenwood Press, London, 2006, s. 13

⁸⁰ Donlan, a.g.e., s. 139

⁸¹ Adkins, a.g.e., s. 67

Spartalı çocukların yaşayıp yaşamayacağına yaşlılar meclisinin karar verdiği daha önce belirtilmişti. Bebekler doğar doğmaz *leskhe* adı verilen yerde ikamet eden bu meclis tarafından incelenir ve eğer vücutlarında herhangi bir zayıflık belirtisi yoksa Sparta’da yaşamalarına izin verirlerdi. Eğer yaşamalarına gerek görülmeyecek kadar zayıflarsa ya da herhangi bir kusurları varsa derhal Taygetos Dağı’nın vadisinde ölüme terk edilirdi.⁸² Kısacası devlet için bir yararı olmayan çocuğun yetiştirilmesine gerek duyulmazdı.

Hem kız çocukların hem de erkek çocukların eğitimi doğumla beraber başlardı.⁸³ Yaşamaya hak kazanan bebeklerin ilk eğitmenleri de anneleri olurdu. Plutarkhos’un söylediğine göre; kadınlar doğan çocukları sağlam olup olmadıkları belli olsun diye su ile değil şarapla yıkarlardı. Gerçekten de saralı, hastalıklı olanlar saf şarabın etkisiyle kıvranıp ölür, sağlam olanlarsa bundan yararlanır, gürbüz olurlardı (Plut., Lykurgos’un Hayatı, XVI). Anneler çok sıkı bir disiplin içerisinde çocuklarına karanlıktan korkmamayı, az yiyeceklerle beslenmeyi, nazlanmamayı, cesur olmayı, devletine itaat etmeyi, aşağılık mızımlıklardan ve ağlayıp bağırmalardan kaçınmayı öğretirdi. Anne, çocuğunu daima çıplak ayakla gezdirir ve ince giysiler giydirerek soğuğa ve sıcağa karşı koyabilmesini sağlardı.

Çocuklar yedi yaşına geldiklerinde devlet tarafından ailelerinden alınır ve *agoge* adı verilen sert bir eğitim altına sokulurlardı. Sparta’daki eğitim, Atina’nın tersine devlet tarafından verilir ve tüm ihtiyaçlar devlet tarafından sağlanırdı. Hiçbir vatandaş çocuğunu kendi isteğine göre eğitmezdi.

Askeri kamplara götürülen çocuklar burada gruplara ayrılır ve başlarına, onların her türlü işinden sorumlu tutulacak bir hoca konurdu. Bu gözetmenlere “*ağabeyler*” denirdi. Ağabeyler, öğrencileri çok dikkatli bir şekilde izler, hangisinin gözü pek hangisinin korkak olduğunu anlamak için sık sık aralarında kavga çıkarmaya çalışırlardı. Ayrıca ağabey, çocuğu tek başına ava gönderir ve kışın dahi çıplak ayakla bu avdan yara almadan, başarılı bir şekilde dönmesini beklerdi. Ayrıca, acıya karşı dirençlerinin artması için her yıl Artemis Ortiya Tapınağı’nın önündeki

⁸² Secunda, a.g.e., s. 9

⁸³ Sarah Pomeroy., Spartan Women, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 3

sunanın etrafında kırbaçla dövülürlerdi. Çocukların dayak yerken ses çıkarmamalarına dikkat ederlerdi.⁸⁴

Okulda ilk öğretilen, söz dinlemeye alışmaktı. Spartalı çocuklar sadece okulda öğretmenlerine karşı değil, yaşamları boyunca büyüklerine itaat edecek şekilde yetiştirilirdi. Çocuklar, yalnız babalarının değil, Sparta halkının evlatları sayılırlardı. Ksenophon'un söylediğine göre; bir çocuğun yabancı birinden yediği tokat için gidip babasına şikâyette bulunması çok ayıp sayılırdı. Hatta çocuk bir de babasından bu hayıflanma yüzünden tokat yerd. Herkes bu güvenle hareket eder ve kimse çocuklarına eziyet edileceğini düşünmezdi (Ksen., Sparta Anayasası, VI., 2). Spartalı gençler, her zaman her koşulda büyüklerine saygı gösterirdi. Herodotos bu yönleriyle onları Mısırlılara benzetmektedir. Onlar da Mısırlılar gibi *“yaşlılarla karşılaştıklarında kenara çekilip yol verirler, bir ihtiyar içeri girdiği zaman yerlerinden kalkarlardı. Günaydın demek yerine sokaklarda eğilir ve ellerini dizlerine kadar indirirlerdi”* (Herod., Tarih, II., 80).

Çocuk, okulda muhakkak okuma-yazmayı da öğrenirdi. Ancak, bu minimum düzeyde olurdu. Akademik ya da bilimsel eğitim çok önemsenmezdi.⁸⁵ Önemli olan fizik eğitimiydi.

Çocuk, 12 yaşını tamamladığında artık genç bir adam (meirakion) sayılırdı. Bu dönemde fiziksel eğitimi arttırılırdı; saçları kısa kesilir; ayakları savaş için sertleşsin diye yalın ayak yürütülür; kendini aşırı sıcak ve soğuğa karşı koymaya hazırlamak için, yazın ve kışın benzer biçimde sadece *tribon* denilen ince bir pelerin giyerdi. Çoğu zaman çıplak gezinirdi. Kışlada yaşar, Eurotas Irmağının vadisinden elle koparılmış sazlıklardan yapılan yataklarda, gruptakilerin diğerleriyle yan yana uyurdu. Biraz ısıtacağı düşünülüşünden kışın yatağına deve diken pamuğu koymasına izin verilirdi. Bu dönemde öğrencilerin ağabeylerinin yerini *“seven”* denilen daha uzman bir öğretmen alırdı ve daha sıkı gözetilirdi.

Genç, gelecekte boş bir mideyle de çalışabilmesi için az düzeyde beslenirdi. Diyetin zayıf genci büyütüp uzatacağına inanırlardı. Plutarkhos'un söylediğine göre fazla yemeğin canlıların özsuyunu durdurduğuna, az yemeğinse bedenini hafifleyerek

⁸⁴ Arif Müfid Mansel., Ege ve Yunan Tarihi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 116

⁸⁵ Adkins, a.g.e., s. 104

rahatça ve serbestçe boy atmasına sebep olduğuna inanırlardı (Plut., Lykurgos'un Hayatı, XVII). Böyle bir tutum başka bir Yunan kentinde olmamıştır. Hatta Atina'da çocukların, midelerinin alabildiğince çok şey yemelerine izin verilirdi (Ksen., Sparta Anayasası, II., 1). Ama Sparta'da her alanda olduğu gibi yemek konusunda da devlet yurttaşlarını sıkı bir şekilde denetlerdi.⁸⁶

Kurnazlığını artırmak için çaldıklarını yemeğine eklemesine izin verirdi, çünkü bu deneyim savaşta kullanışlı olabilirdi. Ancak eğer yakalanırsa da bir daha çalmaması için değil, çalarken yakalanmaması için ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Ksenophon böyle bir yasanın neden var olduğunu şöyle açıklar: *“Lykurgos, erkek çocukların açlıktan kıvrılmak durumuna düşmemeleri için, aslında onlara her gereksinme duyduklarını bu yoldan kolayca elde etme olanağı vermediği halde, açlıklarını gidermek için yeterli olacak kadar yiyeceği çalmalarını hoş gören bir yasa koydu; hatta peynir hırsızlığında, çok peynir çalmak, onurlandırıcı bir beceri sayılıyordu. Sanırım herkes, Lykurgos'un Spartalılarda çocuklara verecek yeterince yiyecek bulunmadığı için çocukları hırsızlık becerme tasarımlarına sürüklemek amacı gütmeye başladığını anlayacaktır. Tersine, apaçıktır ki, hırsızlık etmeye niyetlenen kişi, bu işi gece yapacaksa, gece boyunca ortalığı gözler; gündüz yapacaksa, gün boyu herkesi aldatacak bir tutum içinde, öksesini kurmakla uğraşır; yararı olacağını anlarsa, casus bile kullanır. Böylece bellidir ki, çocukların eğitiminde o yola başvururken, Lykurgos, onların yiyecek bulmakta alabildiğince beceri kazanmasını ve savaş hileleri konusunda da yetenek edinmesini sağlamak istiyordu.”*⁸⁷

Onlar için hırsızlık yaparken yakalanmak başlarına gelebilecek en korkunç şeylerden biriydi. Plutarkhos bu durumu şöyle özetler: *“hırsızlık yapan çocuklar yakalanmamaya öylesine önem verirdi ki... Bir tilki yavrusu çalan çocuk onu pelerininin arkasına saklamış, tilki yavrusu pençeleri ve dişleriyle karnını deşerken hiç renk vermemiş, acıya katlanıp ölmeyi yakalanmaya yeğ tutmuş. Bunun inanılmayacak bir yanı da yoktur”* (Plut., Lykurgos'un Hayatı, XVIII).

⁸⁶ Alcock, a.g.e., s. 13

⁸⁷ Ksenophon., Şölen-Spartalıların Anayasası, (Çev: Bilge Umar), Remzi Kitapevi, İstanbul, 1984, s. 92-93

Bir erkek 18. yılını tamamladığında artık yetişkin bir yurttaş (*Eiren*) olurdu. İlk yılında gençlere bir eğitimci olarak hizmet eder, ardından çeşitli sınıflardan yaklaşık 15 erkeği alan Sparta *messes* 'lerinden birine üye olurdu.⁸⁸

Askeri seferde değilken bir Spartalı vaktini, koro danslarına, bayram ve festivallere, avcılığa, fiziksel egzersizlere ve sohbetlere harcardı. Plutarch bunu şöyle bir yere koyar ki, “*Spartalı erkekler dünyada savaşı, savaş eğitimine ara verip dinlenme olarak gören tek kişilerdir.*”⁸⁹

Her Spartalı 30 yaşından önce iki yıl süreyle gizli servis içine (*krypteia*) silâh altına alınma sorumluluğundaydı. Zaman zaman (genellikle ayaklanma tehdidi olduğunda) kırsal bölgelere yanlarında sadece erzak ve hançerleri olan genç erkek grupları gönderirdi. Gündüzleri sapa yerlerde saklanır, geceleri ise sinsice yollara girer ve karşılaştıkları köleleri öldürürlerdi. Normal zamanlarındaki faaliyetleri hakkında bir şey bilinmiyor. Muhtemelen soyguncu çetelere karşı devriye geziyor, istihbarat toplayıp kırsal bölgenin güvenliğini sağlıyorlardı.

Spartalılar, Lakedaimon dışında bir askeri servis için 40 yaşlarına kadar – olgunluğa erinceye- sorumlu olarak kalırlardı, bununla beraber eğitimleri 60 yaşlarına kadar kesintisiz sürerdi.⁹⁰ Ayrıca M.Ö. 364'te 80 yaşında birinin de savaşta öldüğü biliniyor.⁹¹ Kısacası bir Spartalı için askerlik de eğitim de hiçbir zaman bitmezdi. Hatta eğitim konusunda en çok yetişkin erkeklerin üzerine gidilirdi. Ksenophon'a göre bunun sebebi Lykurgos'un devletin iyiliği yönünde en büyük etkiyi yetişkinlerin yapacağını düşünmesiydi (Ksen., Spartalıların Anayasası, IV., I).

Herodotos'un övgüyle bahsettiği ve her fırsatta dünyadaki en iyi savaşçılar olarak nitelendirdiği Spartalı erkekler, yaşadıkları dünyada askeri yetenekleriyle çok fazla saygı görüyorlardı. Mesela Perslerle karşılaşınca korkuya düşen İonlar derhal yardım için Spartalılara başvurmuşlardı ve onlara “*bizim köle oluşumuz bütün öbür Yunanlılardan çok size dokunur. Çünkü ırkımızın en ileri olanları sizsiniz*” demişlerdi (Herod., Tarih., V., 49). Peloponnes savaşlarında Atinalılara karşı

⁸⁸ Secunda, a.g.e., s. 12

⁸⁹ Secunda, a.g.e., s. 12

⁹⁰ Donlan, a.g.e., s. 139

⁹¹ Secunda, a.g.e., s. 13

kazandıkları zaferler onların askeri gücünden gelmekteydi. Fakat donanmaları ve kuşatma teknikleri zayıftı. Ayrıca daima dışa kapalı oluşları onların Yunan dünyasında hep geri kalmalarına neden olmuştur. Kısacası Yunanistan’da gericiliğin merkezi olmaları, askeri açıdan ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar, onları silik bırakmıştır. Hiçbir zaman Atina gibi bir ilim merkezi olamamışlardır. Peloponnes Savaşları sırasında Perikles bir nutkunda; “*Atinalıların ilim ve felsefe ile uğraştıklarını, bu sayede pek çokları tarafından hayranlık kazandıklarını*” söyler (Thuky., II., I., 40). Nitekim Spartalılar kesinlikle bu konuda Atinalılara yaklaşamazlardı.

Spartalıların felsefe alanında ileri gidememelerinin en büyük sebebi belki de retoriğe önem vermemeleridir; onlar, çocuklardan daima açık ve net bir şekilde konuşmalarını isterlerdi. Düşüncelerini ve dileklerini kısaca ve özlü olarak (lakonik), askerce anlatmaya çalışırlardı.⁹² Lafı dolandırmak vakit kaybı sayılırdı ve çok konuşan insanların yararsız sözler söylediklerine inanırlardı. Ancak şiire ve ezgiye verdikleri önem kesinlikle az değildi. Bunun sebebi şarkılarında ve şiirlerinde kahramanlık duygusunu kamçılایan bir coşkunluk bulmalarıdır. Bu sebeple çocuklar okulda, silahlı eğitimin yapıldığı bir dans olan *pyrhic*’i öğrenirlerdi. Ayrıca seferlerde söylenen bütün Tyrtaios şarkılarını ezberlerlerdi. Daha ilk eğitimlerinde bunları öğretmelerinin sebebi, Spartalıların savaş sırasında bir bütün halini almaları ve birbirlerini kollayacak şekilde tek vücut gibi hareket etmeleridir. Bu düzeni sağlamak için de gerekli olacak ritmi müzikte bulmuşlardır. Bunun yanında kahramanları öven şarkılar, korkakları yeren şiirler yazılırdı. Ancak tüm bu şiir ve şarkıların yapısı sade ve yalındı. Konular ağırbaşlı ve ahlaksaldı (Plut., Lykurgos’un Hayatı, XXI).

Plutrakhos’un söylediğine göre; savaşlarda kral önce Musalara kurban keserdi. Böylece savaşçılar küçük yaştan beri gördükleri eğitimi hatırlar, onlar için verilecek yargıyı düşünerek tehlikeyi göze almaya ve kutlanmaya değer başarılar kazanmaya hazırlanırlardı (Plut., Lykurgos’un Hayatı, XXI).

⁹² Server Tanilli., *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası* Cilt. 1, İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma, Adam Yayınları, İstanbul, 2005, s. 241

Daha önce belirtildiği gibi Sparta, kız çocuklarına eğitim veren tek kent devletidir. Bunun başlıca sebebi iyi savaşçılar yetiştirecek olan anneler yaratmaktır.⁹³ Burada kız çocukları sadece okuma yazma öğrenmekle kalmaz, tıpkı erkekler gibi disk ve kargı atar, koşu ve cirit gibi sporlarda onların yanında boy gösterirlerdi.⁹⁴ Hatta yarışmalarda erkeklerin yanında çıplak olarak yer alırlardı. Ancak Plutrakhos'un söylediği gibi bunda yüz kızartıcı bir unsur bulunmuyordu. Çünkü çıplaklıkla amaç, onları sadeliğe alıştırmak, güçlü bir beden sergilemek, değer ve şereften yana erkeklerden aşağı kalır yanları olmadığını göstermekti (Plut., Lykurgos'un Hayatı, XIV).

Sparta'nın bu farklı eğitim biçimi, ilerleyen devirlerde Aristoteles başta olmak üzere bazı önemli filozoflarca tartışılacaktır. Ksenophon pek çok açıdan Sparta'yı överken Aristoteles, özellikle kadınların eğitilmesinin bir toplum için doğru hamle olduğunu düşünmesine karşın, Sparta'da kadınların aşırı rahatlığını kınayacak, ancak eğitimin devlet eliyle verilmesi hususunda Sparta'dan yana olacaktır.

---

⁹³ Pomeroy, a.g.e., s. 4

⁹⁴ Pomeroy, a.g.e., s. 19

6- FELSEFENİN DOĞUŞU VE SOKRATES ÖNCESİ YUNAN FİLOZOFLARIN EĞİTİM HAKKINDAKİ FİKİRLERİ

Sokrates'ten önceki filozoflar denildiğinde ilk akla gelenler; Thales, Anaximandros ve Anaximenes gibi doğa filozoflarıdır. Ancak bu üç isimden evvel, hayatları, isimleri, yaşayışları ya da fikirleri çok az aydınlatılabilmiş, o güne kadar sorulmamış soruları soran ve bunlara kendi bakış açılarına göre cevaplar arayan kimseler de vardı. İlk dönem ozanlarının, Aristoteles'in deyimiyle teologlarının, felsefenin doğuşu açısından önemi; ilki bulma çabasıdır. Mesela Hesiodos, dünya üzerinde var olan her şeyin, gecenin, gündüzün, ırmakların, dağların, denizin vb. doğumlarını anlatmaya çalışmıştır. Yani bir ilk ana baba aramıştır. Varlıklarını da bu şekilde açıklamıştır. Bugün bizim bakış açımızdan irdelendiğinde bunun bilim arayışıyla pek de alakası olmadığı düşünülebilir. Ancak Hesiodos'un çağında bunları merak etmek ve cevaplar aramak Yunan felsefesinin temelini atma çabalarıdır.

Daha sonraki filozoflar, her şeyin başlangıcını, ana maddesini (arkhe) aramaya koyulmadan evvel, onlardan önce bu arayış içerisinde olan orpheusçuların varlığı bilinmektedir. Örneğin Diogenes Laertius, Musaios için şöyle der: “*Musaios Atina'da doğmuştu..., ve Eumolpos'un oğlu olduğu söylenirdi. İlk kez o yazmıştı bir tanrıbilim ve Sphaira ve iddia etmişti her şeyin tek bir ilkedden meydana çıktığını, günün birinde tekrar bu ilkeye karışarak ortadan kalkacağını*” (Dio. Laer., I., 3). Epimenides ise Damaskios'a göre ilke diye hava ve geceyi benimsiyordu.⁹⁵ Bu teologların bazılarının arkhesi Zeus, bazılarının ki ise su idi. Ancak yine de bunlar, insanlığın başlangıcı arama yolundaki ilk merdiven taşlarından sayılmalıdırlar. Açıkçası; oluşan Tanrıbilgisi bir felsefe haline gelmeye çalışmış ama bu bir çaba olarak kalmış ve amacına ulaşamamıştır. Bu teologlar bir arayış içinde olsalar da mitsel düşünce tarzından tam olarak sıyrılamamışlardır.

Bir de yedi bilge olarak anılan kimseler vardır. Sokrates'in söylediğine göre bunlar; Miletoslu Thales, Mityleneli Pittakos, Prieneli Bias, Solon, Lindoslu Klebulos, Khenaili Myson ve Spartalı Khilon'dur. Bugün ne yazık ki bu kişilerin

⁹⁵ Wilhelm Capelle., Sokrates'ten Önce Felsefe, (Çev: Oğuz Özügül), Pencere Yayınları, İstanbul, 2006, s. 37

öğretileri hakkında fazla bilgimiz yoktur. Ancak ulaşabildiğimiz bilgiler ışığında eğitimle ilgili sözlerini aktarmakta fayda var.

Stobaeus, yedi bilgeye ait özdeyişlerinden bahsederken; Lindoslu Kleobulos'un "*çocukları eğitmenin önemli*" olduğunu vurguladığını söyler. Ayrıca onun, kız çocuklarının da eğitilmesi gerektiğini düşündüğü bilinmektedir. Çünkü kendi kızının bilmeceler yazdığı söylenmektedir. Bunun yanında insanların bilgisiz kalmaktansa, öğrenmeye heves etmelerini salık verir. (Dio. Laer., I., Kleobulos, 89-92). Ayrıca aynı şekilde bu yedi bilgeden Miletoslu Thales; "*eğitim eksikliğine katlanmak zordur*" der. Diogenes Laertius'un söylediğine bakılırsa, Spartalı Khilon "*eğitimli ile eğitimsiz arasında ne fark vardır*" sorusuna "*iyi umut besleme bakımından*" diye cevap vermiş (Dio. Laer., I., Khilon, 69).

Yedi bilgenin varlığı hususunda kuşku duyan araştırmacılar vardır. Fakat değer verilen bir grup bilgenin bu sözleri söylediğine inanılması, o toplumun bakış açısını yansıttığından, bu kişilere ve sözlerine burada yer verilmiştir.

Bu dönemdeki eğitim anlayışına dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak her şeyden önce, Homeros'un eserlerinin eğitimde önemli bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Nitekim Helenistik dönemlerde hatta ondan çok sonra XVIII. Avrupa Aydınlanma Dönemi sonrasında Avrupa'da Homeros'un eserleri hep bir ders kitabı niteliğinde yer almaktadır. Homeros'un şiirleri kuşkusuz Yunan dünya görüşünün ve yaşam yolunun belli evrelerini açığa sermekte büyük önem taşıyorlardır ve Yunanlılar üzerindeki eğitsel etkileri de küçümsenemeyecek derecede büyüktür. Ancak Aka dünyasını anlatan Homeros'un eserleri İonya dünyasına daha çok yakıştırılmıştır. Nitekim felsefenin filizleneceği yer de İonya olacaktır. Çünkü her şeyden önce özellikle Miletos, büyük bir liman şehridir ve bu sebeple de Mısır ve Babil ile Yunan dünyası arasında bağlantı kurabilecek bir mekân haline gelmiştir.⁹⁶ Böylece, bir filozof okulunun açılmasına elverişli potansiyel sağlamıştır.

İlk filozoflar, doğanın öğrencileri olmuşlardır, bu sebeple de fizikçiler olarak adlandırılırlar. Bunların ilki ünlü Thales'tir. Hakkında ayrıntılı bilgiden yoksun olduğumuz bu kişiye, söylendiğine göre kimse hocalık yapmamıştır. Ancak Mısırlı

---

⁹⁶ Russell, a.g.e., s. 149

rahiplerle görüştüğü ve astronomi bilgilerini İonia'ya getirdiği bilinir. Ayrıca matematiğe çok önem verdiği de tahmin edilmektedir. Öğrencisi olan Anaksimandros'a nasıl eğitim verdiği hakkında da bilgimiz yoktur. Ancak bunun, birebir eğitim olduğundan şüphe edemeyiz. Zaten Milet Okulu, eğitim verilen bir binayı değil, bir felsefi akımı temsil etmektedir.

Sokrates öncesi filozoflar içinde yer verilmesi gereken bir diğer filozof da Efesli Herakleitos'tur. M.Ö. 540-480 yılları arasında yaşadığı tahmin edilen Herakleitos hakkında detaylı bilgiler yoktur. Sotion, onun Ksenophanes'in öğrencisi olduğunu söyler; ancak bu bilgi yanlıştır. Çünkü Ksenophanes, İonia'yı Heraklitos doğmadan önce terk etmiştir.⁹⁷ Onun oldukça sivri bir dili olduğu ve Efes halkını cehaletle suçlayarak şehirden kaçıp tek başında yaşadığı bilinmektedir. *“Eğitilmiş olana eğitim ikinci güneştir”* (Herakleitos, Frag., 134) dediği ve ilk güneş olarak *logos*'u gösterdiği söylenmektedir. Ancak bu fragmanın bir kesinliği yoktur. Onun konu açısından önemi; eski bilginleri en başta da Homeros ve Hesiodos'u birer yalancı olarak görmesi, onların cahil halkı kandırmakta olan halk öğretmenleri olduklarını belirtmesidir. Herakleitos Yunan dünyasının bilime yönelişinde önemli bir basamak taşıdır.

Sokrates öncesindeki filozoflardan eğitim hakkındaki fikirleri en fazla öğrenebilen kişi Pythagoras'tır. Daha doğru bir ifadeyle Pythagorasçılıktır. Çünkü öğretilerinin, gerçekten ona mı öğrencilerine mi ait olduğu hakkında kesin bilgiler yoktur. Pythagorasçılık dini bir tarikat niteliği taşımakta olduğundan ilk Yunan felsefesi araştırmacıları bu konuyu bilimsel boyutta ele almamışlardır. Ancak daha sonra bu dini tarikatın da felsefeyle uğraştığı anlaşılmıştır.

Mistik olmakla beraber Pythagorasçıların eğitsel bir amaçları da vardır. Ruhun arındırılması gerektiğini düşünen tarikat üyeleri bunun için beden eğitimini, özellikle de müziği kullanmışlardır. Dersler bir sohbet ortamında geçmekte ve kadınlar da derslere katılmaktadır.⁹⁸ Diogenes Laertios'un bildirdiğine göre öğrencileri sınavdan geçene kadar Pythagoras'ı görmezler, ancak beş sene sonunda,

⁹⁷ John Burnet., “Efesli Heraklitos”, (Çev: Metin Bal), **Doğu-Batı Dergisi** (Antik Dünya Bilgeliği), Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, s. 62

⁹⁸ Ahmet Arslan., *İlkçağ Felsefe Tarihi*, Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi C. 1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 141

eğer görevli öğretmenler tarafından verilen eğitimi başarıyla tamamlarlarsa hocalarıyla konuşma fırsatı bululardı (Dio. Laer., VIII., Pythagoras, 10). Arkhe olarak sayıyı kabul eden Pythagoras'ın öğrencilerinin 600'ü bulunduğu söylenmektedir. Bu öğrenciler içinde ismini anmamız gereken Ksenophilon'un "*insan, oğlunu en iyi nasıl eğitebilir*" sorusuna "*onu iyi yönetilen bir kentin yurttaşı yaparak*" diye cevap verdiği söylenmektedir (Dio. Laer., VIII., Pythagoras, 16).

Sokrates öncesinde yer alan diğer pek çok filozofun nasıl eğitim verdikleri hakkında detaylı bilgi olmadığından, burada hepsi için tek tek açıklama yapmaya gerek yoktur. Ancak, onlar hakkındaki genel kanı; Platon'un ilk Yunan okulunu açmasında birer basamak taşı konumunda oldukları ve okul adı altında bir binaları olmasa da pek çok genci yetiştirdikleridir.

7- YUNAN EĞİTİMİNİN YENİDEN TEMELLENDİRİLMESİ

7.1. Sofistler ve Eğitim Anlayışları

Sokrates öncesi diye adlandırılan dönemin filozoflarının doğa filozofları ya da fizikçiler olarak nitelendirildiği belirtilmişti. Çünkü onların asıl meseleleri varlık, oluş ve doğa gibi konulardı. Fransız filozof Foucault'un dediği gibi *“insan, insanlık önüne konulan ilk problem değildi.”*⁹⁹ Gerçekten de ilk filozoflar doğada olup bitenlere, doğal varlıklara, doğal varlıkların genelinde gözlemledikleri oluş ve yok oluşlara bakmışlar, çevrelerindeki şaşılacak dünyayı açıklamak için çeşitli teoriler, başta da ana madde *“arkhe”* arayışında bulunmuşlardır. Bu kimseler eserlerinde ve araştırmalarında zaman zaman siyasete, ahlaka ve insana yer vermiş olsalar da esas kaygıları bunlar değildir. Oysaki sofistler ile beraber Yunan felsefe dünyasında karşımıza bambaşka bir dünya çıkar. Sofistler esas olarak insana değer vermişlerdir. Asıl problemleri, insan ve insanla ilgili olan her şeydir. Bu yüzden dine, ahlaka, siyasete, kültüre, eğitime, adet ve geleneklere yönelmişlerdir.

Elbette sofistlerin insana yönelecek bir atılım yapmaları daha önceki felsefenin kendi içindeki bazı gelişimlerine bağlıdır. İnsana yönelme kaygısının ortaya çıkması için Herakleitos–Parmedines çatışmasının yaşanması, Zenon ve özellikle de Demokritos ile eşyayı kavramaya çalışan insanın, kendi bilgi yetileri üzerinde ilk ciddi soruşturmalarının gerçekleşmesi gerekmiştir.¹⁰⁰ Bunun yanında Yunan felsefesinin belli bir gelişme izledikten sonra bir tıkanma dönemine girmiş olduğu söylenebilir. Milet filozoflarından başlayarak varlık bir arkheye dayandırılmaya çalışılmış, farklı filozoflar tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu farklı ve birbirine zıt açıklamalar karşısında yorulan, hatta bunalan Yunan aydını bütün bu görüşleri, iddiaları ve bunların ortaya atılmasına imkân veren araştırma konularını bir yana bırakarak daha faydalı, daha işe yarar konularla veya şeylerle ilgilenmesinin, ilgisini bu tür şeyler üzerine yöneltmesinin

⁹⁹ Ahmet Arslan., İlkçağ Felsefe Tarihi C. 2, Sofistlerden Platon'a, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 11

¹⁰⁰ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 141

artık zamanının gelmiş olduğunu düşünmüş olmalıdır.¹⁰¹ Böylece Yunan dünyasında felsefenin, insani olana geçişi yaşanmış olmalıdır. Cicero'nun deyiimiyle “*Sofistler felsefeyi gökyüzünden indirip insanların yaşadıkları yeryüzüne getirmişlerdir.*”¹⁰²

Sofistlerden önce ki filozoflar da insanla ilgili kaygılar gütmüşlerdir. Fakat bunlar, daha silik bir şekildedir. Asıl önemli olan nokta, doğrudan düşünülen, açıklanmaya çalışılan şeyin insan olmaması, insanı çevreleyen doğa olmasıdır.

Sofist terimi sözünü ettiğimiz dönemde bilge, bilgin, herhangi bir konuda derin bilgi ve uzmanlık sahibi kişi anlamlarına gelmektedir. Protagoras'ın kendini sofist olarak adlandırırken bunu “*bilgelik öğretmeni*” anlamında kullandığı bilinmektedir. Bu durumda sofist, günümüzdeki üniversite hocasına yakın bir anlam taşımaktadır.

Sofistlere bir dönem saygıyla bakıldığı, hatta Yunan dünyasında adları saygıyla anılan bazı devlet adamlarına, yasa koyuculara da sofist denildiği bilinmektedir. Bu kişilere örnek olarak en başta Solon'u verebiliriz. Ancak sonraki dönemlerde sofistler kuşkuyla karşılanmış, hatta sofist kelimesi giderek farklı bir anlama oturtulmuştur. Mesela Protagoras'ın “*Tanrılar Hakkında*” adlı kitabının giriş kısmında sergilediği bilinmezci tutumun Atina halkı tarafından nefretle karşılandığını ve kitaplarının toplatılıp pazar yerinde yakıldığından haberdarız.¹⁰³ Hatta hakkında dava açıldığı ve Sicilya'ya kaçarken bir deniz kazasında öldüğü de söylenmektedir. Fakat unutulmamalıdır ki Protagoras ya da Gorgias ilk dönemlerinde Atina'da büyük bir itibar da görmüşlerdir. Derslerine, Atinalı soylu gençlerin büyük meblağlar vererek katıldıkları bilinir. Daha sonra Platon ve Platon gibi aydınlarca fazlasıyla eleştirilecek olan sofistlerin, en fazla rahatsız edici tarafları da bu olacaktır. Protagoras ve Gorgias'ın dersler karşılığında talep ettikleri ücret oldukça astronomik rakamlardır. Will Durant bu ücretlerin 1930'lu yılların Amerika'sında on bin dolara (günümüzde yüz bin dolar) denk geldiğini söylemektedir.¹⁰⁴ Bu kadar uçuk paralar karşılığında eğitim vermenin, Platon gibi eğitimi her şeyden önce gören kimselerin

¹⁰¹ Arslan, c. 2, a.g.e., s.11

¹⁰² Frank Thilly., Felsefenin Öyküsü Yunan ve Orta Çağ Felsefesi, (Çev: İbrahim Şener), İzdüşüm Yayınları, İstanbul, 2001, s. 92

¹⁰³ Arslan, c. 2, a.g.e., s.18

¹⁰⁴ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 20

nefretini kazanmasında şaşılacak bir nokta yoktur. Aynı zamanda bu durum eğitimi sadece zengin sınıfın erişebileceği, dolayısıyla toplumun büyük bir kısmının ulaşamayacağı bir noktaya getirmiştir. Böyle bir ortamda halkın hissedeceği kıskançlık ve nefret de aşikâr olacaktır.

Bir diğer husus da, V. yüzyıl sonuna doğru; Peloponnes Savaşı'nın kaybedilmesiyle duyulan karamsarlık ve öfke hislerinin sofistlere yönelecek nefreti kamçılacağı gerçeğidir. Aristophanes'in onlara karşı keskin hicivleri, Kritias'ın öldürülmesi, Sokrates'in yargılanması bu tutumun somut örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antik dönem yazarlarından birkaçının sofistlik kavramı hakkında yazdıkları bazı satırları iletmekte yarar var:

Aristides, Söylev 46 (II S. 407 Dindorf) = 73 b 1:

“Bana kalırsa bunlar, Greklerin kullandığı anlamda “felsefe” sözcüğünü bile tanımıyorlar ve bu konuda bir şey bilmiyorlar. Herodotos, Solon’u ve de Pythagoras’ı “sofist” diye tanımlamıyor mu? Androtion da yedilere yani yedi bilgeye ve herkesin tanıdığı Sokrates’e sofist demiyor muydu? Isokrates kendine filozof sıfatını yakıştıırken, “tartışma” düşkünü kişileri ve kendilerine diyalektikçi diyenleri, siyasal sorunlara eğilen retorikçileri ve filozofları sofist diye tanımlamıyor muydu? Aynı şekilde bu sözcüğü öğrencilerinden bazıları da kullanıyor. Lysias da Platon’a ve Aischines’e sofist demiyor mu? Evet, denilebilir, ama düşmanlık niyetiyle! Ancak bunlar bu sözcüğü diğerlerine düşmanlık güderek kullanmadılar, ama onları yine de bu sözcükle tanımladılar. Ayrıca Platon’u bile düşmanlık niyetiyle sofist diye tanımlamak mümkün olduysa, bunların kendilerini nasıl tanımlamalı? Sanırım “sofist” alışlagelmiş genel bir ifadeydi ve “felsefe” de güzel sevgisi ve de kuramsal tartışmalara ilgi anlamına geliyordu. Bu sözcük günümüzdeki gibi aynı anlamda kullanılmıyor, daha çok eğitimi kastediyordu.....ve sofistlere hep küçük düşürücü geliyordu, bence tanımlamaya şiddetle karşı çıkan Platon olmuştur. Bunun nedeni kitleyi ve özellikle çağdaşlarını hor görmesiydi. Ama o bu sözcüğü övgü anlamında da kullanır. Örneğin bilgelerin bilgisi, hakikatin ta kendisi saydığı “yetkin bir sofist” diye tanımlar.”

Platon, Sofist 231 D = 73 b 2:

“Sofist sözcüğü önce zengin gençlerin peşinde koşan ve karşılığında ücret alan kişi için, sonra ruhla ilgili bilgiler ithal eden tüccar için, üçüncü olarak aynı bilgileri isteyene satan çerçi için, dördüncüsü manevi ürünlerini bize satan kimse için kullanılmıştır. Beşinci olarak bu tanımlama, söz savaşı sanatında bir yarışmacı, yani yükselme hürsına “tartışma sanatı”nı yer seçen bir kimse anlamına geliyordu. Altıncı kullanılış şekli çok kuşkuludur; ama bununla, ruhu <gerçek> bilgiye engel teşkil eden kanılardan temizleyen bir kişinin tanımlandığını kabul ederek onu da diğerlerinin arasına koyuyoruz.”

Xenophon, Sokrates’ten Anılar I 1, 11 = 72 b 2 a:

“Bilgelik öğretmenlerinden birçoğunun aksine Sokrates evrenin doğası ya da diğer şeyler üstüne, sofistlerin kozmos dediği yerde durumun nasıl olduğunu ve gökyüzündeki süreçlerin hangi zorunluluktan dolayı gerçekleştiğini araştırarak, görüş belirtmedi.”

Aynı yerde 6, 13 <73 b 2 a’da>:

“Bilimi bir çeşit arabulucu gibi, isteyene para karşılığında satan kişilere sofist deniyor.”

Xenophon, Av Kitabı 13, 8 <73 b 2’de>:

“Sofistler aldatmak için konuşuyorlar; kazanç elde etmek için yazıyor ve kimseye yararı dokunmuyor. Zira onların hiçbiri <gerçek> bile değildi ve değildir, tersine hiç olmazsa dürüst kişilerin küfür saydığı bir sözcük olan “sofist” adını almak onlara yetiyor. Bu yüzden sofistleri övmekten sakınmayı, buna karşılık filozofların düşüncelerine değer vermeyi öneririm.”

Aristoteles, Sofistlerin Çürütülüşü 1. 165 a 21 vd. <=73 b 3>:

“Sofizm gerçek değil sahte bir bilimdir ve sofist de gerçek değil, sahte bir bilim taciridir.”¹⁰⁵

Sofistlerin eğitimindeki temel amaç nedir? Eski dönemin eğitiminden farkı nedir? Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi eski eğitim şeklinin amacı; kişiyi beden ve müzik çalışmaları yoluyla *kalokagathia* (hem güzel, hem iyi bir insan olma) haline ulaştırmaktı. Sofistlerle ise insanın önem kazanması ön plana çıkarak, zihinsel eğitim gelişmiş ve dolayısıyla *paideia*'nın yani genel Yunan eğitiminin içinde bir devrim gerçekleşmiştir, eğitim sistemi büyük oranda değişime uğramıştır.

Eğitim konusu açısından belirtilmesi gereken husus, sofistlerin eğitimdeki ana unsurlar üzerinde yaptıkları değişikliklerdir. Öncelikle sofistlerin, eğitimi dil ve retorik yönünden geliştirmeye çalıştıkları belirtilmelidir. Sofistler eğitim sorununu hararetli bir şekilde tartışmışlar özellikle erdemin öğretilebilir bir şey olup olmadığı sorununu irdemişlerdir. Ancak bundan da önemlisi sofistlerin belli bir öğretiden çok belli bir düşünme biçimini öğrencilerle paylaşmış olmalarıdır. Farkları, yeni bir kültür tarzını ve idealini temsil etmeleridir.¹⁰⁶

Açıkça görülmektedir ki sofistler eski anlayıştan oldukça farklı bir yaşam tarzını ve birey anlayışını temsil etmekteydiler. Bu açıdan baktığımızda sofistlerin özellikle ahlak ve siyaset konularına ilgi duyan, insanlara sitenin siyasi hayatına aktif olarak katılmak üzere ihtiyaç duydukları bilgileri para karşılığında veren, insanları esas olarak iyi bir yurttaş olarak eğitmek iddiasıyla ortaya çıkan insanlar oldukları bilinmektedir.¹⁰⁷ Sofistlerin spekülasyonlarının nesnesi, birey olarak ve dahası toplum üyesi, yani toplumsal varlık olarak insan ve de onun biricik, bilinçli hedefi “*paideia*”, yani özgün anlamda “*eğitim*”dir: Bu ise açıkça hedef olarak belirlenen ve ulaşılmaya çalışılan insanın, manevi yönden biçimlendirilmesidir ki sofistler bunun mümkün olduğuna kesinkes inanmaktaydılar. Bu yüzden sofistler, hem pedagojinin kurucusu hem de bilinçli manevi eğitim olarak *paideia* kavramının yaratıcısıdır. Onlar bu kavrama, ustalıkla yerine getirdikleri pratiklerin de insanın manevi

¹⁰⁵ Bu fragmanlar genel olarak, Wilhelm Capelle'nin “Sokrates'ten Önce Felsefe” adlı kitabındaki “Gerek Aydınlanma Çağı” bölümündeki fragman derlemelerinden alınmıştır. Fragman numaraları bu kitaptaki şekliyle verilmiştir. ss. 242-244

¹⁰⁶ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 21

¹⁰⁷ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 33

dünyasının iki yönüne (hem konuya ilişkin organ hem de bilimsel ilke olarak) uygun sırf biçimsel ve ansiklopedik bir manevi eğitim sistemi yaratarak (bir yandan dil bilgisi, retorik ve diyalektik, öte yandan aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) gerçek bir içerik kazandırmışlardır.¹⁰⁸

Kendilerinden önceki öğretmenlerden ve doğa filozoflarından farklı olarak, hedefleri sadece öğrencilerini sofist veya filozof yapmak değil, aynı zamanda hayatta kullanabilecekleri genel bir eğitim vermektir. Dolayısıyla hedefleri pratiktir. Bu hedeflerini iki şekilde gerçekleştirmeye çalışmışlardır: Öncelikle gençlerin eğitiminin kontrolünü ele geçirmek ve katılımın herhangi bir biçimde sınırlanmadığı bilim seminerleri düzenleyip böylelikle felsefi eğitimi yaygınlaştırmak. Normal öğretim kursları, bunun yanında da belli konular üzerine tek tek ve seri dersler verdiklerini ilan etmişlerdir. Gençlerin eğitimi bu zamana kadar jimnastik ve gramercilerden tahsil edilen temel okuma yazma, hesap kitap alışkanlığı, şairleri okuma ve müzik eğitiminden ibarettir. Bu zayıf ve yetersiz becerilerin Yunan demokrasilerinde gittikçe karmaşıklaşan hayat için kâfi gelmediği yavaş yavaş hissedilmektedir. Her kim olursa olsun, kamusal hayatta rol oynamayı arzu eden kimse, sadece o zamana kadar mutad olan daha geniş bir bilgiye değil, bunun da ötesinde, düşünme ve konuşma alanında bütüncül bir formel öğretime, hal ve davranış bakımından pratik bir terbiyeye ve çok çeşitli durumlara yönelik metodik eğitime gereksinim duymaktadır.¹⁰⁹

Sofistler tüm iddialarıyla açıkça eski geleneğe karşı çıkmaktaydılar. Onların öğretisinin en önemli yanı pedagogların temel meselesine, yani eski devirlerde olduğu gibi, zihnin ve karakterin teşekkülünde belirleyici olanın, yaradılış mı yoksa eğitim mi olduğu sorununa inmeleridir.¹¹⁰ Bu soruna verdikleri cevap açıkça eğitimidir.

Peki, bu eğitimi nerede veriyorlardı? Sofistler, kimi zaman sofistin yakın dostu olan bir kişinin evinde kapalı bir çevrede, kimi zaman da kamuya açık alanlarda popüler bilim seminerleri düzenliyorlardı. Bunlar kısmen hitabet ve belagat

¹⁰⁸ Capelle, a.g.e., ss. 240-241

¹⁰⁹ Eduard Zeller., *Greک Felsefesi Tarihi*, (Çev: Ahmet Aydoğan), Say Yayınları, İstanbul, 2008, s. 111

¹¹⁰ Zeller, a.g.e., s. 111

sanatının bütün tuzak ve incelikleriyle süslenmiş iyi hazırlanmış konuşmalardan, kısmen de sofistin dinleyicisinden hatırlatmasını istediği bir konu üzerine doğaçlamalardan oluşuyordu.¹¹¹

Burada tek tek sofistlerin çalışmalarına girmeden önce, retorığın (söz söyleme sanatı, belagatli söz söyleme sanatı, söylev sanatı) söz konusu dönem içinde ne şekilde yer aldığını açıklamakta fayda var.

Eski Yunan'da demokratik toplumun en parlak örneği bildiğimiz gibi Atina'ydı. Fenelon'un dediği gibi "*her şey halka, halk da konuşmacılara bağlı*" idi. Antik Yunan dünyasında ama özellikle Atina'da söylev sanatının önemi tartışılmaz durumdaydı. Ancak daha önceki bölümlerde de aktarıldığı üzere bu durum Spartalılar için geçerli değildi.

"*Dili ikna edecek biçimde kullanma sanatı*" olarak bilinen *rhetorica*, Eski Yunanca *rhetorikos* (konuşmacıya ilişkin olan, yetenekli bir konuşmacı olmaya uygun olan- Platon Phaidros 260c, 272d) sıfatından türeyen *rhetorike tekhnē* (konuşmacının sanatı; konuşma sanatı-hem kuramsal hem de kılğısal¹¹² anlamda- Platon, Gorgias, 462c; Diogenes Laertios, 4., 49) terimi ile karşılaşılır. Bu sanatı uygulayan kişiye ise, eski Yunanca *rheo* (söylüyorum, konuşuyorum) fiilinden türetilmiş olan bir isim olan *rhetor* (konuşmacı- İly. 9, 443) ya da *rhetor* (toplum önünde konuşan kişi- Isokrates 8, 129) denir. *Rhetor* kelimesine ilişkin olan *rhetoreuo* fiili ise söz söyleme sanatını icra etmek, toplum önünde konuşmak, söylev vermek anlamına gelir. Bu fiile bağlı olan *rhetoreia* terimi ise toplum önünde konuşma, pratik konuşma, söylev anlamında kullanılır.¹¹³

Homeros'un eserlerinden edinilen bilgilere göre, V. yüzyıldan önceki dönemlerde Yunan toplumunun söyleve bakış açısına bakıldığında, söylevde bulunan kimselerin büyük saygı ile karşılandıkları görülür. Bu, Eski Yunanlıların ulusça söz sanatına verdikleri önemin kanıtıdır. Homeros'un eseri söz söyleme ustalarıyla doludur. Örneğin Akhilleus'un öğretmeni Phoeniks iyi bir konuşmacıdır ve öğrencisini de bu açıdan başarılı olacak şekilde yetiştirmiştir (Hmr., İly., X., 443),

¹¹¹ Capelle, a.g.e., s. 112

¹¹² Kılğısal: Uygulamalı

¹¹³ Çiğdem Dürüşken., Roma'da Rhetorica Eğitimi, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 1

Odysseus konuşmalarındaki ustalık sayesinde pek çok tehlikeden kurtulmuştur, ozanlardan Tanrısal, halkın saygı duyduğu kişiler olarak bahsedilir (Hmr., Ody., XIII., 25-30), Nestor'un bal gibi tatlı bir sesi vardır (Hmr., İly., II., 204-17). Ancak Homeros'un konuşmaları rhetorica değildir; çünkü belli bir sistematik düzenlemeden yoksundur. Herhangi bir kuralı yoktur. Nitekim V. yüzyılın ortalarına dek söylev sanatında başarılı olmak isteyen kişiler, kendilerinden öncekileri taklit ederek kendi kendilerini eğitmeye çalışmışlardır. Herhangi bir öğretmen tarafından sistematik olarak rhetorica eğitimi almamışlardır.

Bir sanat olarak rhetorica'nın ortaya çıkışı M.Ö. V. yüzyılda Sicilya'da yöneticiler ve halk arasındaki arazi kavgalarına rastlar. O dönemde Sicilya'nın başında bulunan diktatör yöneticiler (*tyrannoi*) askerlere dağıtmak üzere halkın topraklarına el koymuş ve bir kısım toprak sahibini de sürgüne yollamıştır. Bu olay beraberinde bir dizi ayaklanmalar ve karışıklıklar getirmiş ve diktatörler devrilmiştir. Belli bir zaman geçtikten sonra, halkın eski topraklarına kavuşmasını sağlamak amacıyla, başında hukuk bilgisinden yoksun, eski olayları anımsayanlar ya da anımsadıkları varsayılanların bulunduğu halk mahkemeleri kurulmuş ve bu tür davalara bakılmaya başlanmıştır. Bu mahkemelerde halkın kendi hakkını, konuşma yetisini kullanarak savunması ve doğru olana en yakın şekilde konuşanın jüri üyelerini etkilemesi, konuşmanın çeşitli alıştırmalarla öğretilirliğini ortaya koymuştur. Bu öğretimin öncülüğünü ise ilk kez Agrigentum'lu Empedokles üstlenmiş ve kurduğu geleneği öğrencisi Koraks'a ve onun da öğrencisi Teisias'a devretmiştir. Bu iki Syrakousaili öğretici yazdıkları el kitapları ile (*tekhnai*) rhetorica sanatının ilk kurallarını belirlemiş, kurdukları rhetorica okuluyla, gençlere insanları ikna etmenin yollarını öğretmişlerdir.¹¹⁴

İlerleyen yıllarda özellikle de demokrasi hareketlerinin hız kazanmasıyla rhetorica gelişmeye başlamıştır. Ancak rhetorica için dönüm noktası V. yüzyılda ilginin insana kaymasını sağlayan sofistlerle olmuştur. Bu dönemde rhetorica sistemli bir eğitim aracı haline gelmiş ve sofistler tarafından ders olarak okutulmuştur. Bu arada belirtmek gerekir ki özellikle siyasal erki ellerinden alınmış aristokratik sınıfın genç üyeleri, demokratik içerikli bu siyasal silaha sahip olabilmek

¹¹⁴ Dürüşken, a.g.e., s. 8

için, sofistlerden ders almışlar, bu sayede de sofistlerin dersler karşılığında aldığı ücreti arttırmışlardır.

Rhetorica sanatının işlevi, ilerleyen dönemlerde artmıştır. Öyle ki neredeyse siyaset adamlarının söylev vermesi zorunlu hale gelmiştir. Bu söylevlerin en canlı örneği Thukydides'in Peloponnes Savaşlarının ikinci kitabındaki Perikles nutkudur.

Sonraki yüzyıllarda rhetorica'nın edebi bir tür olarak gelişmesinde (Roma içindeki gelişimini de kapsayacak şekilde), *Attika rhetorları kanonu* adı verilen listede toplanan ünlü Antiphon, Lysias, Isokrates, Isaios, Lykourgos, Hypereides, Aiskhines, Deinarkhos, Demosthenes gibi isimlerin kaleme aldıkları siyasal ya da siyasal olmayan söylevlerinin önemli katkıları olmuştur. Özellikle Antiphon (M.Ö. 480-411) ve Roma rhetorica eğitimine katkılarından dolayı Isocrates'in (M.Ö. 436-338) eğitim amacıyla yazdığı söylevler okul rhetoricası açısından yarar sağlamıştır.

115

Rhetorica'ya bakış açısı Platon ile biraz değişecektir. Platon rhetoricayı bir kandırma sanatı olarak görür ve onun yerine diyalektiği (dialektike: gerçeği bulma sanatı) önerir. Bu durum filozoflar arasında tartışmalara sebep olacak, Antik Yunan'ın siyasal düzenini yitirmesi ve bağımsızlığını kaybetmesiyle de rhetorica eski gücünü yitirecektir. Fakat rhetorica ve eğitimi Roma dünyasında hiç olmadığı kadar büyük bir itibar görecektir.

Sofistlerin eğitimindeki ilk gayelerden biri, gençleri sosyal ve siyasal görevlere hazırlamaktır; ancak bunun yanında onlara akademik düzeyde dil ve edebiyat eğitimi vererek bilimsel ve edebi yaşam tarzı edinmelerini sağlamak da aynı derecede önemlidir. Nitekim Protagoras bu konuda özellikle Herodotos'un, Thukydides'in, destan ve trajedi şairlerinin eserlerini oldukça yararlı bulmaktaydı. Öğrencilerine edebi eserleri incelemelerini öğütleyen sofistler, özellikle sözcüklerin tam kullanımı (orthoepia) ve sözcük hazinesinin arttırılması konuları üzerinde duruyor, ileri sürdükleri savları kanıtlamak için dildeki eşeslilerle ve mecazlarla oynuyorlardı.

---

¹¹⁵ Dürüşken, a.g.e., s. 9

Sofistlere göre “doğruluk ya da gerçek” bireysel ve geçici olduğundan, herhangi bir insan için doğru, ikna olabileceği şeydi. Bu yüzden eğitim, genellikle öğrencilere bir sorunu iki yönlü bir bakış açısıyla değerlendirmeyi ve çözüme ulaştırmayı öğreterek yapıyordu. Öğrencilere retorikanın genel kuralları öğretiliyor, pratik konuşma dersleri veriliyordu. Eğitimciler öğrencilerin kopya edip çalışması için çeşitli konularda (şiir, ahlak, siyaset vb.) konuşma metinleri düzenliyorlardı. Antiphon gibi bazıları, sadece mahkeme konuşmaları üzerine yoğunlaşmışlardı. Bunların hazırladıkları dava metinleri hayal ürünü konular üzerine olmasına karşın, bir logografin (mahkemelerde konuşma metni yazan kişilerin) elinden çıkmış gibi gerçek davaları andırıyorlardı.¹¹⁶ Öğrenciler de bu davaları ileride karşılaşacakları bir durum gibi değerlendiriyor, davaların ne şekilde çözüleceğini öğrenmeye çalışıyorlardı. Bunların yanında öğrencilerine hazır konuşma metni verirken, bu metinde söz konusu sorunun gerektirdiği savlar, kanıtlamalar konusunda da bilgi edinilmesini öğütüyorlardı; bunlar, geleneksel rhetorica eğitiminin en önemli kısmını oluşturan *inventio* denilen aşamasında yapılan çalışmalardı.

Sofistler kişinin uzman olmak için değil, kendini geliştirebilmesi için çalışması gerektiğini düşünüyorlar, bu açıdan sadece mesleki hayatlarında gerekli olacak bilgileri değil, aynı zamanda matematik, astronomi, coğrafya, arkeoloji, tarih, geometri gibi konularda da öğrencilerine bilgi veriyorlar, hemen her yerde ve her konuda öğrendiklerinin kendilerinin yararına olacağını söylüyorlardı. Bu açıdan genel kültür çalışmalarına önem verdiklerini de belirtmek gerekir.

Tüm filozoflarda olduğu gibi sofistler de kendi aralarında farklı görüşlere sahiptiler. Öncelikle sözü edilmesi gereken sofist, ilklerden sayılan Protagoras olacaktır. Ne yazık ki elimizde kendisinden kalmış doğrudan metinler mevcut değildir. Diğer Sokrates öncesi filozoflar gibi onun hakkındaki bilgilerimizi de daha sonraki yazarlardan öğrenmekteyiz. Protagoras’ın eğitim hakkındaki fikirlerini en iyi şekilde aktarabilecek olan eser, Platon’un diyalogları içerisinde kendi ismi ile geçen konuşmalardır. Burada Platon, Sokrates ile Protagoras’ı bir tartışmaya sürükler ve iki bilginin de eğitim hakkındaki fikirlerini bize ulaştırmış olur.

---

¹¹⁶ Dürüşken, a.g.e., s. 15

Protagoras'ın belki de en farklı özelliği pek çok düşünürün aksine eğitimin, özellikle de “*devlet sanatı*” eğitiminin tüm insanlara verilebilir olduğunu düşünüyor olmasıdır. Bu fikrini bir yaradılış efsanesine dayandırarak da pekiştirir. Öğrencilerine ne öğrettiği sorulduğunda “*onlara bilimi öğrettiği, edindiği bilgilerin onlara sitenin işleyişinde en iyi şekilde konuşup, davranmalarını sağlayacak temkinlilik olduğunu*” söyler (Plat., Protagoras, 319). Bu arada diğer sofistlerin hesap, astronomi, geometri, müzik öğrettiklerini ancak kendisinin verdiği bilgilerin daha faydalı şeyler olduğunu da ekler. Vurgulanan nokta, her işi işin ehlinin yapması gerektiği, mesela söz konusu bir inşaatsa mimara başvurulduğu, hastalıksa bir hekime gidildiği ve eğer söz konusu olan devlet yönetimi ise, bunun da bu işte uzman kişilerce öğretilmesi gerektiğidir. Ayrıca Protagoras'a göre bu eğitim sadece belli bir zümrenin anlayabileceği şeyler değil, aynı zamanda tüm insanların kavrayıp, edindikleri bilgilerle hareket edebilecekleri bir eğitim olmalıdır. Bu açıdan Protagoras, herkesin temelde böyle bir yetiye sahip olduğunu düşünmekle birlikte bunun bir güç, bir potansiyel olduğunu, onu fiilen harekete geçirmek, işe yarar bir hale sokmak için eğitimin faydalı hatta zorunlu olduğunu düşünmektedir. Ona göre; “*öğrenmek için <yeterince> istidat ve tatbikat gerekir ve öğrenmeye genç yaşta başlanmalıdır.*”¹¹⁷

Protagoras'a göre politik erdem ne doğanın, ne talihin eseridir; o öğretilebilir ve elde edilebilir. Nitekim de öğretilmektedir. Kimse çirkin bir adamı çirkinliğinden dolayı suçlamamaktadır; ancak herkes, bu arada yasalar, kötü bir insanı kötü davranışından dolayı suçlamaktadır. Sonra eğer politik ahlaki erdem öğretilebilir ve emekle elde edilebilir bir şey olmasaydı ceza vermenin ne anlamı olurdu? Cezanın amacı suçu önlemektir ve demek ki ceza yoluyla insanlar kötü davranışlarından caydırılabilmektedirler. Ebeveynlerin, öğretmenlerin, sitede yöneticilerin yaptıkları, insanlara erdemi öğretmek değil midir? Evet, bazı insanlar politik ahlaki erdem kapasiteleri bakımından diğerlerinden şanslılardır. Ancak bu eksiklik eğitimle kapatılabileceği gibi fazla kabiliyetleri olmasa da kanunlar, eğitim, mahkemeler yardımıyla eğitilen insanlar, böyle olmayan insanlarla karşılaştırılırlarsa, vahşilere göre adil ve bilginler olarak görülebilirler (Plat., Protagoras, 323-328). Her şey

---

¹¹⁷ Capelle, a.g.e., s. 253

eğitim yoluyla anlam kazanır. “Öğrenim olmadan sanat bir hiç, sanat olmadan da öğrenim bir hiçtir.”¹¹⁸

Sofistlerin hitabet sanatına çok fazla değer verdiklerini söylemiştik. Bu açıdan sözünü etmemiz gereken bir diğer husus Protagoras’ın retoriğe yaptığı katkılar olmalıdır. “*Dilin, insan yapısı*” olduğunu düşünen Protagoras yanlışsız bir dil kullanımı için dilde doğru ve yanlış kavramları belirlemek amacıyla çalışmalar yapmıştır. Diogenes Laertios’un söylediğine göre fiilleri zamanlarına ayıran ve zamanların önemini vurgulayan ilk olarak Protagoras’tır. Ayrıca dilek, soru, yanıt, buyruk olmak üzere dört cümle tipini ayıran da odur. Bunlara ek olarak tartışma yarışmaları düzenlediğini de biliyoruz (Dio. Laer., IX., Protagoras, 52-55). Protagoras’ın dil çalışmalarına verdiği önem çok açıktır. Ona göre “*bir kimse için eğitimin ana konusu, şiir yapıtlarını anlamakta yeteneğini göstermek olmalıdır, yani şairin ne dediğini değerlendirecek hakkında karar verebilmelidir: Neyi yerinde neyi yersiz söylediğini, şiiri analiz etmeyi, yapıtıyla ilgili sorulara cevap vermeyi iyi bilmelidir.*” (Plat., Protagoras, 339 a). O, öğrencilerine iyi birer vatandaş olmayı öğretirken, bunun yolunun edebiyattan ve toplum önünde konuşma yapmaktan geçtiğine inanmaktadır. Protagoras’ın dil çalışmalarını ondan sonra, yine bir erken dönem sofist olan Prodikos sürdürecektir, özellikle benzer anlam taşıyan kelimeleri birbirinden ayırmaya yönelik çalışmalar yapacaktır.

Geleneksel eğitimin dil ve retorik açısından geliştirilmesi hususunda titiz davranan bir başka ilk dönem sofist, M.Ö. 490-60 yılları arasında doğduğu ve yaklaşık yüz yıl yaşadığı düşünülen Gorgias’tır.¹¹⁹ Gorgias’ın “*Helen’e Övgü, Palamedes’in Savunması, Var Olmayan Üzerine ve Doğa Üzerine*” adlı kitaplarının büyük kısmı muhafaza edilmiştir. Bu açıdan hakkında Protagoras’tan daha fazla şey bilinmektedir. Bu eserlerin dışında yine Platon’un diyaloglarında Sokrates ile Gorgias’ı konuştuğu bir metin mevcuttur ve bu metin hitabet sanatı üzerinedir. Söz konusu diyalogda Sokrates Gorgias’a hitabetin ne olduğunu sorar. Gorgias bunu söz söyleme sanatı olarak tanımlar ve işinin sözcüklerle olduğunu belirtir. Sokrates’in ne tür sözcükler olduğunu sorması üzerine Gorgias, doğru olan veya olmayan her şey üzerine sözler olduklarını belirtir. Ona göre hitabet öyle bir sanattır

¹¹⁸ Capelle, a.g.e., s. 253

¹¹⁹ Ian Worthington., A Companion to Greek Rhetoric, Blackwell Publishing, Singapore, 2007, s. 39

ki ona sahip olana bağımsızlık ve başkaları yanında üstünlük verir. İnsan, hitabet gücü sayesinde yargıçları, meclis üyelerini ve daha başka istediği herkesi kandırabilir. Gorgias açıkça Platon'un sert eleştirilerine kapı açmaktadır. Onun felsefi görüşü “*ortada herhangi bir gerçek ve bu gerçek hakkında herhangi bir bilgi olmadığı yönündedir.*”¹²⁰ Ona göre; hiçbir şey var değildir. Olsa ya da bilinse bile bu bilginin bize bir faydası yoktur, çünkü onu bir başkasına iletemeyiz. Kısaca özetlediğimiz bu felsefi görüşleri ışığında Gorgias'ı inceleyecek olursak, onun hitabet sanatı hakkındaki görüşleri anlaşılabilir hatta haklı görülebilecektir.

Protagoras'tan farklı olarak Gorgias insanlara bir şey öğrettiği fikrinde değildir. Yani Protagoras, insanın insan ve iyi bir yurttaş olmak bakımından sahip olması gereken ve sahip olması mümkün olan gerçek bir şeyi, önemli ve değerli bir şeyi, ahlaki ve siyasi erdemi öğretiyordu. Bir konusu vardı ve bilginin varlığını reddetmiyordu. Oysa Gorgias sadece sözcükleri kullanarak hitabet yaptığını, doğru ya da yanlış herhangi bir konusu olmadığını söylüyordu. Bu açıdan bakıldığında gerçek bir nihilist diyebileceğimiz Gorgias deyim yerindeyse felsefeyi tümüyle ortadan kaldırmak ve yerine hitabeti getirmek istemiştir.¹²¹

Gorgias insanları etkilemek ve inandırmak için yapılan söylevin ve bu tür söylevlerde kullanılacak bazı değişmecelerin (sözcük ve anlam sanatları, mecazlar) bulucusudur. Bunlarla şiirlerde kullanılan süslü sözcüklerin düzyazıya da aktarılabilirliğini göstermiştir. Onunla birlikte rhetoric sanatı bir nevi edebiyat dalı halini almıştır. İlerleyen devirlerde rhetoric ile ilgili önemli teoriler hep ona ithaf edilmiştir.¹²²

Konuşmayı, her şeyden önce dinleyiciyi ikna etme yolu olarak gören Gorgias'ın aynı zamanda psikoloji çalışmaları yaptığını ve konuşmalarını dinleyicilerin ruh haline göre düzenlediğini, öğrencilerini de bu bakış açısıyla yetiştirdiğini biliyoruz. Onun öğrettiği yolla yapılan rhetoric'de dil, güçlü bir hükümdardır.¹²³

¹²⁰ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 47

¹²¹ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 52

¹²² Worthington, a.g.e., s. 37

¹²³ Worthington, a.g.e., s. 44

Geç ya da ikinci dönem sofistleri arasında adı anılabilecek Antiphon'un ise hitabet sanatına bakışı oldukça farklıdır. Yasalar ve adalet üzerine çalışmalar yapmış olan Antiphon, hitabetin adalet için zararlı tarafını görmüştür. Ona göre insanlar yargı önüne çıktıklarında, her iki taraf da aynı yöntemleri kullanmaktaydı. Bu durumda yasaya uyan ve uymayan aynı silahlara sahip olmakta ve suçlu, suçsuz olana karşı üstün gelebilmekteydi. Bu açıdan Antiphon, diğer pek çok sofistin tersine hitabet sanatını mahkûm etmeye çalışmıştır. Bu açıdan bakıldığında onun belki de öğrencilerine rhetoriği öğretmediği sonucunu çıkarabiliriz. Ancak eğitime diğer pek çok sofist kadar değer verdiğinin bilincindeyiz. Nitekim şu sözleri bunu doğrular: *“Dünyada en önemli şey kanımca eğitimidir. Zira insan –hangisi olursa olsun- bir işe doğru başlarsa, sonunun da iyi geleceğini umut edebilir. Toprakta da durum böyledir: Ne ekersen onu biçersin. Genç ruhlara soylu filizler aşıldıysan ömürleri boyunca yeşerir ve çiçek açarlar, ne yağmurdan ne de kuraklıktan zarar görürler.”*¹²⁴

Tam da bu noktada Platon'un Akademeia'sından birkaç yıl önce, yani M.Ö. IV. yüzyıl sonunda karşımıza eski Yunanlıların ve sofistlerin en ünlü eğitimcisi Isocrates çıkar. Isocrates'in farkı, zihinsel eğitimin yanında öğrenciye bir karakter eğitimi de vermek gerektiğini düşünmüş olmasıdır. Onun felsefeden kastettiği zihinsel eğitimidir. Soylu konular üzerine konuşmak ve öğrencilerine bunu öğretmek istemekte ve buradaki soylu konular onun için devlet ile ilgili konuları kapsamaktadır. Vereceği zihinsel eğitim sayesinde insan iyi bir konuşmacı olmanın yanında iyi bir insan ve yurttaş olacaktır. Böylece bu iyi yurttaş aynı zamanda iyi bir dinleyici de olacaktır.¹²⁵ Isocrates'in rhetoriğe bu kadar önem vermesinin sebebi devletin çöküş içinde olduğunu düşünmesi ve bunu engellemenin yolunu, verdiği eğitimle gençlere öğretebileceğine inanmasıdır. Bu sayede Atina'yı ve Yunanistan'ı eski parlak günlerine kavuşturacağına inanan Isocrates, verdiği eğitimle siyaseti olumlu yönde etkilemek istemektedir.

Isocrates, kendinden önce rhetorica ile ilgilenen sofistlere özellikle de Gorgias'a kati suretle karşı çıkmaktadır. Rhetoriği başarı kazandıran bir araç olarak

¹²⁴ Capelle, a.g.e., s. 282

¹²⁵ Takis Poulakos-David Depew., Isocrates and Civic Education, University of Texas Press, Austin, 2004, s. 135

değil, kültürün ve uygarlığın temeli olarak görmüş, insanı hayvandan ayıran en önemli özellik olan konuşma yetisini, insanın düşünme yetisiyle birleştiren bir eğitim dalı olarak algılamıştır. Onun öngördüğü rhetorica eğitimini alan kişi, kendini incelikle ifade edebilen, iyi yargılarda bulunup kararının sonucunu önceden gören, ilişkilerinde ölçülü ve saygılı olan, zevklerini kontrol altına alabilen, devletine sağlam öğütler verebilen kişi olacaktır.¹²⁶

George Maximilian Anthony Grube'nin¹²⁷ söylediği gibi (1965) "*Isocrates çok büyük bir düşünür, hatip ya da yazar değildir. Ancak gerçekten çok büyük bir öğretmendir.*"¹²⁸ Antik Yunan eğitim anlayışında oldukça farklı ve başarılı bir ses olan Isocrates'in en büyük farkı; kurallaştırmanın dışına çıkmaktır. Kendinden önceki rhetorlara karşı bir tutum izlemiştir. Ona göre doğru eğitim, herkes için aynı olan değil, bireyin doğal yeteneğine uygun olan eğitimidir.

Aslında gelenekçi bir tutum sergilemeyen Isocrates'in, derslerinde Homeros ve Hesiodos'tan parçalar okuttuğunu biliyoruz. Ancak bu durum, onun gelenekçiliğinden ya da eskiye öykünmesinden değil, bu şiirlerin eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanmasını istemiş olmasındandır. Nitekim o, hiçbir şairin göz ardı edilmemesi gerektiğini savunmuş; ancak eski ya da yeni her eserin çok iyi bir şekilde eleştiri süzgecinden geçirilmesi gerektiğini söylemiş, öğrencilerini bu bakış açısıyla yetiştirmiştir.

Isocrates'in eğitim planı sekiz-on kişinin devam ettiği, üç ila dört yıl süren yoğun bir ders ortamıdır. Burada öğrencilere gramer, edebiyat ve retorika öğretilir. Öğrenciler, okudukları metinlerden tarih, coğrafya gibi diğer alanlarda bilgi edinirler. Bunun yanında Isocrates'in matematik öğretimi konusunda çok titiz davrandığını da biliyoruz. Bu konuya bu kadar önem vermesinin sebebi matematiğin zihinsel keskinliği sağladığını düşünmesidir. Bunun yanında eristik (tartışarak karşıdakinin görüşlerini çürütme) dersleri de vermektedir.

¹²⁶ Dürüşken, a.g.e., s. 15

¹²⁷ George Maximilian Anthony Grube (1899-1982): Platon, Aristoteles, Marcus Aurelius gibi pek çok Yunan ve Romalı filozofun eserlerini çevirmiş, uzman filolog. Grube'nin çevirileri hala en iyiler arasında sayılmaktadır.

¹²⁸ Poulakos, a.g.e., s. 235

Günümüzde çok az fragmanı sağlam kalan; ancak kendinden sonra yaşayanların yazdıklarıyla bilgi edinilebilen, Abdera'lı Demokritos ise bir filozof olarak –özellikle bilgi kuramı ve etik'i yüzünden- tamamen sofistler dönemine ait bir şahıstır. Demokritos'un çok özgün yapıtlar ortaya koyduğunu ve pek çok kitap yazdığını biliyoruz. Sokrates'in söylediği *“filozof beş dalda yarışan atlete benzer”* sözüne atıfta bulunarak Diogenes Laertios, Demokritos için aynı nitelemeyi yapar. *“Gerçekten de felsefede beş dalda yarışan atlet gibiydi: fizik ve ahlak alanlarından başka, matematik ve temel eğitim konularıyla da ilgileniyordu, sanat konularında da deneyimliydi.”* (Dio. Laer., IX., Demokritos, 37-38) Ancak tüm çalışmalarından haberdar değiliz.

Burada Demokritos'un sadece eğitim konusundaki öğretilerine değinecek olursak herhalde ilk önce *“eğitilmişlerin umutları, eğitimsizlerin zenginliğinden daha iyidir”* sözünü yâd etmemiz gerekir. Gerçekten de o, eğitim ve ahlak konusunda döneminin en titiz sofistlerinden biridir ve eğitime her şeyden fazla değer verdiğini göstermiştir.

Demokritos'un eğitim alanındaki fikirleri ve getirmek istediği değişiklikler daha çok ahlaki açıdan bakıldığında anlam kazanır. Bildiğimiz kadarıyla *“Demokritos, bizi en büyük öneme sahip olan savaş sanatı üzerine eğitmeye ve çalışmaya teşvik ediyor, çünkü bu, insanlar için büyük ve onurlu bir iştir”* (Plut., Colates'e Karşı, 1126A)¹²⁹ sözü dışında eğitim için bir yönelim alanı işaret edip etmediğini bilmiyoruz. Diogenes Laertios'un söylediğine bakılırsa *“Homeros, Doğru Okumalar ve Terimler Üzerine”* ile *“Sözcükler Üzerine”* adlı kitapları varmış (Dio. Laer., IX., Demokritos, 48-49). Ama ne yazık ki bu eserler elimizde olmadığından rhetoric hakkında ne gibi bir görüşü olduğunu ya da ne tür dil çalışmaları yaptığını bilemiyoruz. Ama bunlar muhtemelen kelimelerle ve isimlerin varlıklara nasıl verildiği problemiyle ilgili olmalıdır.¹³⁰

Ahlaksal açıdan söylediği ya da söylemiş olduğu varsayılan diğer görüşlerini de şöyle dile getirmektedir: *“hoşgörü, gençliğin eğitimi için en kötü şeydir; çünkü bu*

¹²⁹ Jonathan Barnes., Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, (Çev: Hüsen Portakal), Cem Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 286

¹³⁰ Bedia Demiriş., “Antik Çağ'da Dil ve Gramer”, **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeliği), Sayı: 50, Şubat, Mart, Nisan, 2007, s. 107

kötülüklerle kaynaklık eden zevklerin doğmasına yol açar.” “Başiboş bırakılan çocuklar, ne harfleri öğrenir, ne müzik, ne de beden eğitimi – erdemi destekleyen en iyi şey- utanma duygusudur; utanmanın genelde bundan geldiği açıktır.” “Eğitim, talihli insanın donanımı, talihsiz insanın sığınağıdır.” “Hayvanlar için iyi yetişmek, bedenlen güçlenmektir; insanlar için karakter inceliğidir.”¹³¹ “Doğa ile eğitim belirli bir benzerliğe sahiptir. Çünkü eğitim de insanı değiştirir; ama bu değişme vasıtasıyla <ikinci> bir doğa yaratır.” ve “İnsan servetinden fazla bir şey harcamaksızın çocuklarını eğitebilir ve böylece onların malını mülkünü, kendilerini koruyucu bir duvara çevirebilir.” Eğitimci ve eğitim tarzı için ise şu şekilde düşünülmektedir: “Erdem konusunda, yasa ve baskı yolunu seçenlerden daha iyi bir eğitimci olduğunu, güler yüzle teşvik ve ikna sanatını uygulayanlar kanıtlayacaklardır. Çünkü haksızlık yapmaktan sadece yasa nedeniyle alıkonulan bir kişinin gizlice suç işlediği tahmin edilebilir; buna karşılık iyilikle ikna edilerek ödevlerini yerine getirme yoluna sokulan kimse, büyük bir olasılıkla, ne gizli ne de açık bir haksızlıkta bulunacaktır. Bu yüzden anlayış ve bilgiden dolayı dürüst hareket eden bir kişinin aynı zamanda erkekçe ve doğru davrandığı da anlaşılacaktır.”¹³²

Sofistlerle beraber eğitim alanında olumlu gelişmeler yaşanmakta; ancak sofistlik eğitim anlayışı belli temellere oturtulmadığından ve belli okullarda öğretilmediğinden olsa gerek kalıcı olamamıştır. Ne zaman biçimsel bir eğitimden öteye geçilmeye kalkılırsa ya da ne zaman devletle ilgili derin sorunların irdelenmesi söz konusu olsa, yarı doğruların öğretilebileceği tehlikesiyle karşı karşıya kalınmaktaydı. Platon’un ve Aristoteles’in de sofistlik kültür anlayışında asıl olarak karşı çıktıkları nokta buydu.¹³³ Hiciv ustası, komedi yazarı Aristophanes, sofistleri haksız akıl yürütme yollarını öğreten kişiler olarak eleştirmekteydi. Platon’un söylediğine göre; aynı zamanda eski geleneklere sırt çevirdikleri ve dini sorguladıkları için genç kuşak tarafından omuzlarda taşınmışlardır; ancak muhafazakâr kesim, sofistleri devlet için çok büyük bir tehlike olarak algılamış ve onların bertaraf edilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır.

¹³¹ Bu alıntılar Jonathan Barnes’in “Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi” adlı kitabındaki fragman derlemelerinden alınmıştır. ss. 265-314

¹³² Bu alıntılar genel olarak Wilhelm Capelle’nin “Sokrates’ten Önce Felsefe” kitabındaki fragman derlemelerinden alınmıştır. ss. 298-354

¹³³ Dürüşken, a.g.e., s. 19

Tüm sofistleri tek görüş altında toplamak yanlış olacaktır. Çünkü kendilerinden önceki ve sonraki filozoflar gibi sofistler de birbirlerinden farklı görüşler ortaya atmışlardır. Örneğin eski sofist anlayışa göre; insanı devlet için olmasa bile devlet içinde eğitmek anlayışı hâkimdi. İkinci ya da üçüncü kuşak sofistler insanı devlete karşı, yurttaş geleneğine karşı eğitmek amacını gütmüşlerdir. Bu sebeple sofistleri varlık, bilgi, doğru, iyi hayat ve iyi rejim konusunda aynı veya benzeri öğretilere sahip insanlar olarak görmek yanlıştır. Bunun yerine, insan hakkında belli bir anlayışı paylaşan ve karakteristik bir hayat tarzının savunmasını yapan kişiler olarak değerlendirmek daha doğrudur.¹³⁴

Ancak sofistlerin çoğunun tecrübe ve sanata önem verdikleri, bilgiyi ve eğitimi insanların yararına sundukları gerçeği gözden kaçırmamalıdır. Sofistler Yunan dünyasında Platon ve Aristoteles'ten önce eğitim ve öğretimi kurumsallaştıran ilk insanlar olmuşlardır. Sofistlerle beraber *paideia* yalın bir eğitimden çok bir kültüre yönelmiş, gelişmiş bir insan zihnini vurgulamıştır. Sofistlerin eğitim konusundaki sloganları maharet, sanat ve yararlılıktır. Onlara göre siyaset, hitabet, eğitim birer sanattır ve öğretilir. Aristoteles'in aksine sofistler için bilgi, sırf bilmek için değildir. Yarar sağlayan bir şeydir. Bu açıdan bilgiyi işe yarar haliyle ele almak, bunu halk kitlelerini eğitmek amacıyla kullanmak doğru ve insanlığın iyiliği için gerekli olanıdır.

Unutulmamalıdır ki, sofizm için kullanılan tüm kötü nitelermeler fazla düşmancadır. Bugün yüksek okullarımızdaki tartışma alıştırma, akademik çevrelerdeki tartışmalar, savunma avukatlığı, iddia makamı gibi her gün karşılaştığımız, durumlar sofistlerden gelmektedir. Ayrıca Thukydides'in diplomasi ve iç işleriyle ilgili söz düelloları, ünlü antolojiler sofizme dayanır. Nitekim soylu bir aileden gelen Thukydides'in hem bu açıdan, özellikle de bu kadar geniş çapta bir eser yaratma becerisi açısından muhakkak, o devirde Atina'da siyaset, felsefe, dram, hitabet ve sanat sahalarında tayin edici rol oynayan adamları tanımış, fikirlerini almış olması gerektiğini düşünmeliyiz. Burada Thukydides'in kitaplarını sadece enteresan ve önemli oldukları için yazmış olmadığını aynı zamanda bu hadiselerin, siyasi öğretimde faydalı olacağını düşünmüş olmasının da etkisi olduğunu kaydedelim. Bu

---

¹³⁴ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 75

açıdan bakıldığında sofistlerden ders almış bir kişinin bu şekilde düşünmesi de şaşırtıcı olmamalıdır.

Özellikle XVIII. yüzyıl Aydınlanma Dönemi düşünürlerine ilham olan sofistler, gelmiş geçmiş en büyük filozoflardan sayılan Nietzsche'nin de orta dönemdeki ahlak öğretisinin temelini oluştururlar. Yakın dönemlerde Max Stirner ısrarla Sofistleri savunmuş “*sofist eğitim, insanın artık hiçbir şeye şaşırmasını sağlamıştır*”¹³⁵ demiştir. Hemen her dönemde sadece Yunan karasında ya da Avrupa'da değil, dünyanın her yerinde geniş yankı bulmuş olan sofistlik kuşkunun tarihinde bir doruk noktası olmuştur.

7.2. Sokrates'in Eğitim Felsefesi ve Getirdiği Yenilikler

Felsefe tarihinde, fikirleriyle yaşamı arasında tutarlılık gösteren filozoflardan biri, hatta bu konuda en ileri gideni olarak karşımıza çıkan Sokrates'in hayatı M.Ö. 470-399 yıllarıyla tarihlendirilir. Yaşadığı çağda aykırı bir ses olan Sokrates, kişiliğinin bu yönüyle bir taraftan kendisine saygı duyan bir kitle tarafından himaye edilirken, diğer taraftan belli bir zümrenin tepkisini üzerine çekerek yargılanmış, ölüme mahkûm edilmiş ve kaçma şansı varken bunu reddederek yasalara bağlılığını göstermiştir. Ancak onun bu davranışı yüzyıllarca unutulmayacak bir etki yaratmış, fikirlerinin yayılmasına, daha fazla tartışılmasına ve en önemlisi saygıyla anımsanmasına sebebiyet vermiştir.

Elimizde Sokrates'in yazdığı hiçbir eser mevcut değildir. Ancak bu, kendisinden önceki filozoflarınki gibi eserlerinin kaybolmasından ya da toplatılmasından ileri gelmez. Elimizde değildir, çünkü o hiçbir eser yazmamıştır. Bu haliyle bile dünya tarihinin en çok önemsenen filozofları arasında girmesi dikkate şayandır.

Herhangi bir eser kaleme almamasının nedeni, öncelikle onun insan ve eğitim anlayışından ileri gelir. Çünkü Sokrates'in eğitim anlayışının temelinde konuşma yatmaktadır. Kesin suretle ders kitaplarına karşı çıkmaktadır. Bir kural altında belli

---

¹³⁵ Friedell, a.g.e., s. 217

biçim ve tören ile ders vermek, onun her konuda ilan ettiği bilgisizliğiyle¹³⁶ taban tabana zıttır. Yapmaya çalıştığı şey sokakta, pazarda, idman yerlerinde karşısına çıkan insanlarla hayat ve onun belli başlı meseleleri üzerine konuşmak ve bu konularla ilgili olarak onları bilinçli, hayatlarını ise iyi hale getirmektir. Zaten Sokrates'in konuştuğu insanlara ya da öğrencilerine sunabileceği belirli çizgileri olan bir öğretisi de yoktur. Çünkü onun “*tek bildiği şey zaten hiçbir şey bilmediğidir*”. Ancak üzerinde ciddi ve disiplinli olarak düşünülürse ve tartışılırsa insanla, hayatla ilgili birtakım doğrulara varılabileceği inancı ve ümidi içindedir. Sonuç olarak bunlar bütün insanları ilgilendiren gündelik, ancak önemli konular oldukları, onlar hakkında kendisinin olmuş bitmiş tezlerden oluşan belli bir öğretisi olmadığı ve özellikle de insanlarla yüz yüze canlı konuşmalarla bir noktaya varılacağını düşündüğü için bunları yazıya dökmek yerine, şifahi öğretimde bulunmayı tercih etmiş görünmektedir.¹³⁷

Sokrates'in her özgün yurttaş gibi çocukluğunda Atina'da jimnastik, müzik, okuma yazma öğrendiğini ayrıca çağının geometri, astronomi bilgilerini de elde ettiğini biliyoruz. Hatta başta Anaksagoras olmak üzere Zenon gibi doğa filozoflarının eserlerini okumuş, doğa bilimleri hakkında bilgi edinmiştir. Zaten Sokrates'in o dönemde her aydın Yunanlının ilgilendiği ve bildiği doğa filozoflarının öğretisi ve düşünceleriyle ilgilenmemesi ya da onlardan haberdar olmaması düşünülemez. Ancak Sokrates, bu bilgilerden tatmin olmamış görünmektedir. Bir süre doğa bilimleriyle ilgilenen filozof, daha sonra bu aydınların ilgi alanlarının kendi şahsi kaygı ve ilgileriyle uyuşmamasından, sistemlerinin kendi problemlerine bir cevap oluşturmamasından ve şüphesiz sofistlerin yaratmış olduğu yeni ortamdan dolayı bu bilimleri terk etmiştir. Keza bunu savunmasında da dile getirir: “*benim doğa teorileriyle hiç ilgim yoktur.*” (Plat., Sokrates'in Savunması, III.)

Sokrates'in felsefi görüşleri ve eğitim tarzı öncelikle, öğrencisi Platon'un onu konuşmacı yaptığı diyaloglarından öğrenilmektedir. Bunun dışında Ksenophon'un “*Sokrates'in Savunması, Şölen, Hatıralar*” gibi kitapları,¹³⁸ Aristophanes'in

¹³⁶ Sokrates'in felsefesinin temeli; “tek bildiğim şey, hiçbir şey bilmediğimdir” sözü üzerine kuruludur.

¹³⁷ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 91

¹³⁸ Sarah Ahbel-Rappe., Socrates a Guide for the Perplexed, Continuum, New York, 2009, s. 45

“*Bulutlar*” adlı oyunu ve Aristoteles’in eserleri bu konuda bilgi veren diğer kaynaklardır.

Platon’un, Sokrates’i başrole koyduğu diyaloglarda, hangi görüşlerin kendisine, hangilerinin öğretmenine ait olduğu çok fazla tartışılmış bir konudur. Platon’un şöhretini teşkil eden idealar kuramı veya ideal devlet öğretisinin ona ait olduğu kuşkusuzdur. Ancak erdem, erdemin birliği veya çokluğu, çeşitli tikel erdemler, onların öğretiler olup olmadığı gibi ahlaki konuların tartışıldığı gençlik diyaloglarında (bunlar Sokratik diyaloglar olarak adlandırılırlar) Platon’un Sokrates ağzından dile getirdiği görüşlerin gerçekten Sokrates’e ait olduklarını kabul etmek yanlış olmayacaktır.¹³⁹

Sokrates’in, özellikle dersleri karşılığında ücret aldıkları için Sofistlere karşı olduğu bilinmektedir. Fakat Sokrates, aynı zamanda Sofistlerin konferanslarına da katılmış, hatta onları ara sıra öğrencilerine tavsiye ettiği de olmuştur.¹⁴⁰ Bunun yanı sıra sofistlerle ortak noktaları da yok değildir. Sokrates’in tartışmalara konu ettiği meseleler hayat, hayatın anlamı, mutluluk, ölüm, ölüm sonrası yaşam, kader, iyi ve kötü gibi günlük ve en önemlisi merkeze insanı alan olay ya da olgulardır. Bu açıdan Sokrates Sofistlerin izinden yürümektedir. Onu ilgilendiren yüksek ve önemli şeyler, Sofistleri de ilgilendirmiş olan ahlak, siyaset, din, eğitim gibi şeylerdir. Sokrates de her şeyden önce insandan hareket etmekte, insanı ele alma kaygısına işaret etmektedir. Bu açıdan Sofistlerden etkilenmiş olduğu su götürmez bir gerçektir. Ancak tüm bunların yanında onun Sofistlerden çok önemli bir farkı vardır. Bu fark, hiçbir zaman öğrencileri arasında ayırım yapmamış olmasıdır. Onun öğrencileri arasında her sınıftan insan mevcuttur. Öyle ki Platon gibi yüksek aristokrasiden bir kişiyle, Antisthenes gibi sıradan bir köleyi aynı ortamda buluşturup, derslerine ikisini de ortak etmektedir. “*Zengin ya da fakir herkes bana soru sorup cevap verebilir; söylediklerimi dinleyebilir*” der (Plat., Sokrates’in Savunması, XXI).

Diğer yandan, Sokrates hem bir hümanist olması açısından hem de ele aldığı ve öğrencilerine aksettirdiği değerlerin, geleneksel görüşlerin yetersizliğini

¹³⁹ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 92

¹⁴⁰ Zeller, a.g.e., s. 166

vurgulamak açısından Sofistlerle birleşir. Ancak temel inanç ve yöntem bakımından onlardan kesinkes ayrılır. Sofistler çeşitli konularda ortaya attıkları öğretileri, verecekleri dersleri, söyleyecekleri söylevleri olan üniversite hocalarıdır ve onlar bu dersleri, söylevleri, konferansları karşılığında para alma hakkına sahiptirler. Oysa Sokrates'in öğrencilerine öğreteceği bir öğretisi, vereceği bir dersi veya söylevi yoktur. Dolayısıyla onlardan para alma hakkına sahip değildir.¹⁴¹ Ancak davasında Sokrates'e yöneltilen suçlamalardan biri de dersler karşılığında para aldığıdır. Bunu kesin bir dille reddettikten sonra, dostu Kallias'ın oğullarını eğitmek için bir öğretmen bulup bulmadığını sorduğunu ve onun da, Paroslu Evenos'un bu işi beş minaya yapacağını söylediğini iletir. Bu durumda *“ne mutlu Evenos'a, dedim kendi kendime, eğer o kadar bilgiliyse ve bu kadar mütevazı bir ücretle ders veriyorsa. Öyle olsaydım kendimle gurur duyar ve kibirlenirdim, ama doğrusu benim o türden bilgim yoktur”* (Plat., Sokrates'in Savunması, IV.) diyerek kendini savunmuştur.

Sofistlerle kesin olarak farklı olan bir diğer yönü ise, Sofistlerin tersine retoriğe önem vermemesidir.¹⁴² Sokrates süslü konuşmalar yerine öğrencisine bilgiyi verecek kesin ve net cümleleri ama en önemlisi soruları sever. Nitekim Platon, Sokrates'in Savunması'nda kaleme aldığı konuşmalarda Sokrates bundan bahseder: *“yalanları pek çoktu, ama bir tanesi vardı ki beni hayrete düşürdü; size tetikte olmanızı ve benim güzel söz söyleme yeteneğime kanmamanızı söylemelerini kastediyorum. Bunu söyledikleri için utanmaları gerekliydi, çünkü ağzımı açıp eksikliğim belli olur olmaz yalanlarının ortaya çıkacağını biliyorlardı; bunu söyleyecek kadar utanmazlar belli ki güzel söz söyleme yeteneği derken hakikatin gücünü kast etmedilerse eğer; çünkü güzel konuştuğumu söyleyebilirim ama onlarınkinden çok farklı bir şekilde! Dediğim gibi, gerçeğe ilişkin tek bir söz söylemediler ya da bir sözden fazlasını; ama benden bütün gerçeği dinleyeceksiniz. Ama onların usulünde, sözcük ve kalıplarla süslenmiş bir dizi söylevle değil... Yaşamım boyunca ey Atinalılar sizin karşınıza genç bir hatip gibi çıkmadım”* (Plat., Sokrates'in Savunması, I.).

Sokrates'in öğrencilerine anlattığı konular genellikle ahlak felsefesiyle ilgilidir. Ona göre insan iyidir. Kötü insanlar bunu unutmuşlardır ya da bunu

¹⁴¹ Arslan, c. 2, a.g.e., s.120

¹⁴² Ahbel-Rappe, a.g.e., s. 28

bildiklerinin farkında değildirler. Bu yüzden eğitim yoluyla bu bilgi onlara hatırlatılmalıdır. Çünkü yegâne gerçek mutluluk, iyilik yapmaktır. Zaten kimse bile bile kötü değildir, iyilik bilen iyilik yapacaktır ki bunu bilmek muhakkak gereklidir: Nitekim iyi insan, mutlu olmakla kalmaz aynı zamanda kötünden daha güçlü olur. İnsanlar bilgili kılınıp eğitilirlerse daha iyi bir siteye varılır diye düşünür.¹⁴³

Sokrates'in bu tezi, bizi kötü insanları iflah olmaz suçlular olarak görmemeye itmekte, bunun tersine onları tedavi edilmesi mümkün ve gerekli hastalar olarak görmeye teşvik etmektedir. Sokrates'in tezinden hareketle suçluların eğitilerek topluma yeniden kazandırılmalarının mümkün olduğu sonucuna geçilebilir. Bunların ne kadar iyi şeyler oldukları açıktır. Eğer Sokrates haklıysa, suçluların cezalandırılmasını toplumun onlardan intikam alması olarak düşünmek de bir başka yanlış olacaktır. Sokratesçi varsayımda ceza, ancak eğitimin bir parçası olabilir.¹⁴⁴

Daha önce belirttiğimiz gibi Platon'un Sokratesçi diye adlandırılan ilk diyaloglarında, ele alınan konuların gerçekten Sokrates'in ilgilendiği konular olduğu şüphe götürmez. Bu konular ve problemler ahlaki konular olduğu gibi -ahlakla ilgili olduğu ölçüde- siyasetle de ilgilidir. Esas olarak erdemın ne olduğu, ne suretle var olduğu, öğretilibilip öğretilmeyeceği ile ilgili konulardır. Bunların alt başlığı içinde ise cesaret, adalet, ölçü gibi şeyler ele alınır. Sokrates bu konuların konuşulmasının ve öğretilmesinin kesinlikle boş şeyler olduğunu düşünmemekte, aksine bunların insan ruhunda var olduklarını ileri sürerek şiddetle altını çizmektedir.

Bu arada Sokrates'in derslerinde kendini bir öğretmen olarak takdim etmediğini de belirtmekte yarar var. Aksine o, kendini bir öğrenci gibi görmekte daha pek çok şeyi bilmediğinin, hatta hiçbir şey bilmediğinin farkında olarak, yaptıkları tartışmalarda kendisinin de bir şeyler öğreneceğini karşındakilere hissettirmektedir.

Sokrates'in derslerinde kullandığı iki metodu belirtmemiz yerinde olacaktır. Sokrates'in eğitim tarzı öncelikle ironiye dayanır. Olağan bir şey öğrenmek isteyen

¹⁴³ Bu noktada Sokrates'in Atina'yı çok fazla sevdiğini ve ömrü boyunca sadece katıldığı askeri seferler dışında Atina'dan ayrılmadığını ve hatta yargılandığında kaçma fırsatı varken bile sitesini ve yasalarını terk etmediğini hatırlatmakta yarar vardır.

¹⁴⁴ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 137

herhangi bir kişi gibi ortaya bir soru atar ya da karşısındakilerin emin oldukları bilgileri söylemelerini ister, sonra da bu bilgiler üzerinden sorular sorarak öğrencilerini sarsmaya, bilgilerinin temelsiz olduklarını göstermeye çalışır. Hatta Platon'un diyaloglarında sıklıkla gördüğümüz üzere, öğrencinin verdiği bilgiye başta itiraz etmez, katıldığını belirtir sonra bir takım ustaca sorularla bu fikirleri çürütür. Sokrates'in belki de ne önemli özelliği bir öğretmen olarak, kendisiyle öğrencileri arasında kurduğu dostluk ortamıdır. Derslerini bir sohbet havası içinde çardaklar altında vermesinin sebebi de bu özelliğinden kaynaklanır.

Diğer metodu ise doğurtmaca (maeutik) olarak adlandırılan tekniğidir.¹⁴⁵ Bu tekniğin temelinde onun, insanın temelde iyi olması tezi gibi, aynı zamanda insanın hakikatlere gebe olduğu inancı vardır. Bu yüzden Sokrates'in yöntemi, doğru bilgiye kişinin kendisinin ulaşabileceğine olan inancında yatar. Öğrenci, bir cümleden bir diğerine, bir fikirden ötekine geçerek aradığını kendi bulur. Ona göre eğer insan bir defa erdemlerin mahiyeti hakkında doğru bilgiye sahip olursa ondan sonra doğru davranışlardan şaşmaz.

Sokrates etrafına topladığı gençleri yoldan çıkardığı, Tanrılara inanmadığı gerekçesi ile yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Ancak onun yaptığı sadece gençlere düşünme yetisi kazandırmaya çalışmaktır. Tanrılar konusuna gelince, kendisinin de söylediği gibi aslında tüm Atinalılardan daha inançlıdır. Ancak, örneğin yağmuru Zeus'un değil de bulutların yağdırdığını söylemesi gibi bazı mantıki fikirleri onun din dışı görünmesine sebep olmuştur. Sokrates kendisine sunulan tüm kaçış tekliflerini reddedip ölümüne razı olur. Ancak o öldükten sonra Atina halkı büyük bir pişmanlık yaşar. Onu suçlayanlar ve ölüme gönderenler de soruşturulup yargılanır. Euripides *Palamedes* adlı oyununda Atina halkına şöyle kızar: *“bilgeler bilgesini öldürdünüz Danaolar, Musaların kimseyi üzmemiş bülbülünü öldürdünüz”* (Dio. Laer, II., Sokrates, 44).

Ruhun eğitiminin en önemli şey olduğunu, çünkü araştırılmayan ve soruşturulmayan bir hayatın yaşanmaya değmeyeceğini savunan Sokrates bir hakikat öğretmeni olarak ün yapmış, bu nitelemeyle anılmıştır. O, otorite iddiasında bulunmaksızın daha çok, insanlara kendilerini düşünmeyi öğretmekle meşgul bir

¹⁴⁵ Kemal Aytaç., *Avrupa Eğitim Tarihi*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 33

kimse olarak eşine çok az rastlanan, nitekim bu sebeple de günümüzde dahi etkilerini hissettiren büyük bir öğretmen olmuştur. Yaşadığı dönem için bir bilmece olmakla kalmayıp, bugün bizim içinde aynı şekilde bir bilmececi.

Son olarak Sokrates'in ölümünün ardından kendilerini onun dostları olarak adlandıran ve felsefe tarihçileri tarafından da "*Küçük Sokratesçiler*" adı verilen Sokrates'in öğrencilerinin kurdukları okullardan bahsetmeliyiz. Burada okul terimi bir felsefe akımını karşılamaktadır; ancak tıpkı doğa filozoflarımız, sofistlerimiz ya da Sokrates gibi, bu okulların kurucuları da kendi öğrencilerine sahiptirler. Bu okullardan ikisi Helenistik dönem ve Roma döneminde ortaya çıkacak Epikuros ve Stoa Okullarının felsefesine kaynak olmaları bakımından çok önemlidir. Bunlar, Antistenes'in kurduğu Kinik Okulu ile Aristippos'un kurduğu Kirene Okullarıdır. Bunların dışında yine Sokrates'in öğrencileri olan, Euklides'in (Megara Okulu), Phaidon'un (Elis-Eretria Okulu) kurdukları okullar Sokrates'in devamı niteliğini taşırlar. Bu okullar Sokrates'ten olduğu kadar Sofistlerden, özellikle de Protagoras ve Gorgias'tan da etkilenmişlerdir. Ancak Sokrates'in, insanın kendini bilmesi yönündeki ana düşüncesi, öğrencileri tarafından konuşulmaya devam etmiştir. Öğrencilerinin hocalarına uyararak çözümlemek istedikleri bir diğer konu ise mutluluk sorunu olmuştur.

Ayrıca "*Büyük Sokratesçiler*" olarak adlandırılan Platon ve Aristoteles, Sokrates'in fikirlerini ileri boyutlara götürmeleri bakımından onun ardıllarıdır.

7.3. Platon'un Eğitim Anlayışı

Kuşkusuz, Sokrates'in en yetenekli öğrencisi olan Platon, M.Ö. 427 yılında Atina'da doğmuştur. Asıl adı olan Aristokles'i dedesinden almıştır; ancak ona, daha sonra göğsünün genişliğinden olsa gerek Platon adı verilmiş ve bu isim kullanılmıştır. Babası Ariston ve annesi Periktione soylu ailelere mensup kişilerdir. Babasının soyu Kral Kodros'a dayanmaktayken annesi Solon'un ya da yakınlarından birinin torunlarından¹⁴⁶ Dolayısıyla aristokrat bir aile çocuğu olarak tam teşekküllü bir eğitim almıştır. İlköğrenimini Dionusgos'tan, jimnastik öğrenimini Ariston Angos'tan, müzik öğrenimini ise Oracon ve Metellds d'Agrisente'den

¹⁴⁶ Necip Alsan., Platon, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Varlık Yayınları, İstanbul, 1963, s. 26

görmüştür.¹⁴⁷ Daha çok genç yaşta iken, Homer gibi şairleri tanımış, hitabet sanatını öğrenmiştir. İlk felsefe eğitimini Herakleitoscu Kratylos'tan almış, böylece Herakleitos'un dünya görüşünü öğrenmiştir. Ancak onun hem hayatı hem de felsefe ve eğitim hakkındaki görüşlerini değiştirecek dönüm noktası, yirmi yaşındayken, 407 yılında, Sokrates'le tanışması olmuştur. Bu dönemde Sokrates'e bağlanmış ve onun trajik ölümüne kadar öğrencisi, dostu ve destekçisi olarak kalmıştır. Platon, bu dönemde lirik ve dramatik şiirler yazmaktadır ve hazırlık aşamalarını tamamladığı tragedyalarını Sokrates'le tanıştığında anlamsız bulup ateşe atmıştır.¹⁴⁸ Bu hareketi, onun Sokrates'ten ne kadar etkilenmiş olduğunun en açık göstergesidir.

Platon, Sokrates'ten ilk olarak, dikkatini ahlaka vermeyi öğrenmiştir. Bu noktada Atina halkının ahlaki eğitimi konusundaki fikirleri gelişmeye başlamıştır. Onun eğitim konusundaki fikirlerini canlandıran ikinci olay da yürekte bağlı olduğu öğretmenin öldürülmesi olmuştur. Platon bu dönemde, o zamana kadar yaşamış olduklarının etkisiyle, Atina'da eğer halkın ahlaken eğitiminde köklü bir değişim olmazsa, devletin içine düştüğü durumda hiçbir düzelme ve iyileşme olmayacağını düşünmüştür. Dolayısıyla bu düşünce, tıpkı Solon ve Lykurgos gibi, halkın ahlak ve toplum reformcusu oluncaya dek, içinde yavaş yavaş olgunlaşmıştır. Hocasının haksız yere öldürülmesi olayı, onun eğitimle ilgili fikirlerini hem etik hem de politik açılardan dikkatle ele almasına sebep olmuştur.¹⁴⁹

Sokrates'in ölümünün ardından tehlikede olan arkadaşlarıyla beraber Megara'ya sığınmıştır, burada ünlü bir okul kendilerini kabul etmiş ve Megaralı Eukleides'le tanışmışlardır. Megara'da tam olarak ne kadar kaldıkları bilinmemekte; ancak burada üç yıl geçirdikleri tahmin edilmektedir. Ardından Girit'e ve Mısır'a, buradan da Kireneli Aristippos ve matematikçi Theodoros'la tanışacağı Kyrenaika'ya gitmiştir. Theodoros'tan matematik ve geometri konusunda bilgi almıştır. Daha sonra Güney İtalya'ya varıp burada da Pythagorasçılardan eğitim almıştır. Bu dönemde sayılar doktriniyle yakından ilgilenmiş ve ayrıca astronomiyle uğraşmıştır. 388 yılında buradan ayrılıp Sicilya'ya gitmiş, felsefeye oldukça ilgi duyan ve Sokratik filozofların hayranı olan Dion ile dostluk kurmuştur. Ancak Dion,

¹⁴⁷ Koçer, a.g.e., s. 129

¹⁴⁸ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 176

¹⁴⁹ Malcolm Schofield., Plato, Oxford University Press, New York, 2006, s. 43

Kral I. Dinoysios'un kayınbiraderidir. Nitekim Dion ile Platon arasındaki dostluktan kuşku duyan kral, Platon'u bir gemiye bindirip uzaklaşmasını sağlamak istemiştir. Gemi, bir fırtına yüzünden Atina ile savaş halinde olan Aigina Adası'nda mola vermiş ve Platon burada köle olarak satışa çıkarılmıştır. Bir tesadüf sonucu Kirene'de tanışmış olduğu Anniseris onu satın almış ve muhtemelen 387 yılında Atina'ya gitmesini sağlamıştır.

Platon'un Akademi adlı okuluna geçmeden önce onun neden siyasetle uğraşmamış olduğunu belirtmekte yarar var. Daha çok genç yaşta, hem aristokrat bir aileden gelmesi hem de dehası sebebiyle aslında ondan parlak bir siyasi gelecek beklenmiştir. Ancak, öncelikle, siyasiler yüzünden öldürülen hocasının derin üzüntüsü onu bu işten soğutmuştur. Ayrıca daha sonraları, çok sevdiği dostu Dion'un yine siyasi sebeplerle katledilmesi onun siyasi tasarılarını hayata geçirmeye ilişkin umutlarını tümüyle kırmış ve seksen yaşındaki ölümüne kadar sadece öğretmenlik yaparak ve yazarak, siyasetten tümüyle uzak bir şekilde yaşamıştır.

Platon, Atina'ya döndüğünde kırk yaşındayken (M.Ö. 387) kentin kuzeybatısında bahçeler içindeki bir beden eğitimi okulunu satın alır ve burada Akademi adıyla bir okul kurar. Bu okul de bir üniversite gibi örgütlenmiş, statüsü, mevzuatı, öğrenciler için yatakhaneleri, sınıfları, müzesi ve kütüphanesi olan ilk felsefe okuludur.¹⁵⁰

Yunanistan ve Akdeniz dünyasının dört bir tarafından gelen öğrenciler Akademi'nin bahçesindeki küçük evlerde yaşamakta, dersler ve müzakereler sabahın erken saatlerinde başlamaktadır. Ders saatlerinde düzeni sağlamak için Platon'un, düdük sesi çıkaran bir çalar saat kullandığı, okulun masraflarının ise gönüllüler tarafından karşılandığı bilinmektedir.

Okuldaki en önemli şey felsefe idi. Özel bilimler arasında ise matematik ve astronomiye değer veriliyordu. Okulun kapısında "*geometri bilmeyen giremez*" yazdığı da söylenmektedir.¹⁵¹ Ancak botanik ve zooloji gibi doğa bilimleri fazla önemsenmemiştir. Burada belirtmek gerekir ki, M.Ö. 376'dan itibaren Attika

¹⁵⁰ Jean Brun., Platon ve Akademia, (Çev: İsmail Yerguz), Dost Yayınları, Ankara, 2007, s. 9

¹⁵¹ Paul T. Keyser-Georgia L. Irby-Massie., The Encyclopedia of Ancient Natural Scientists, Routledge, Canada, 2008, s. 670

tiyatrosu için yazmış olan, komedyacı Epikhrates'in elimize ulaşmış bir fragmanında çizilen tabloda Platon ve öğrencilerini bitkilerle uğraşırken görmekteyiz. Ancak; muhtemelen bu faaliyetin amacı bilimsel araştırmadan ziyade, benzer ve benzer olmayanın tanınması suretiyle diyalektik araştırmalara bir hazırlıktır.¹⁵²

Akademi'nin sadece filozof değil, devlet adamı ve generaller yetiştirdiğini de belirtmek gerekir. Çünkü bu dönemde eğitilmiş insanın gençliğinde retorik ve felsefe okullarına devam etmesi gereği giderek yaygınlaşmıştır ve hatta adet haline gelmiştir.

Platon'un eğitim hakkındaki fikirlerine geçmeden evvel Akademi'nin akıbetinden söz etmemiz yerinde olacaktır. Platon ölümüne dek Akademi'de eğitim-öğretim çalışmalarını sürdürmüştür. Okulun bu evresine "*Eski Akademi*" denilmektedir. Platon'un ölümünün ardından yerine yeğeni Speusippos geçmiş ve o da 339 yılındaki ölümüne dek, okulun yönetimini idare etmiştir. Ondan sonra yöneticiler seçimler yoluyla belirlenmiştir. Diğer yönetici ve idareciler arasında Ksenokrates'i (339-314), Polemo'yu (314-270), Crates'i (270-247) sayabiliriz. Crates'in ardılı olarak gelen Arceilaus (247-241), Akademi'ye kuşkuculuğu getirmiş ve "*İkinci*" ya da "*Orta Akademi*"yi kurmuştur. Arceilaus'un öğretisi, Carneades'in okulun başına geçtiği (yaklaşık 156) zamana dek geçerli kalmıştır. Carneades ile birlikte "*Üçüncü*" ya da "*Yeni Akademi*" kurulacaktır. Okul dokuz asır boyunca ayakta kalmış ancak Roma kayseri Justinianos tarafından M.S. 529'da kâfir bir kurum olduğu suçlamasıyla kapatılmıştır. Bu okulun, dünya tarihine etkileri kati suretle küçümsenemeyecek derecede büyüktür. Sadece eğitim verdiği yıllar içinde değil, daha sonra Ortaçağ Avrupa'sının, Rönesans dünyasının ve özellikle de XVIII. yüzyıl Aydınlanma Çağı'nın içinde çok derin tesirler bırakmıştır.

Platon'un eğitim hakkındaki fikirlerini, artık kesinlikle ona ait olduğu saptanan "*Devlet*" ve "*Yasalar*" adlı eserlerinden öğreniyoruz. Bu kitaplar, diğer eserlerine oranla özellikle pedagoji bakımından değer ihtiva etmektedirler. Bunlardan ilk yazdığı "*Devlet*"te çok sert bir şekilde birey hürriyeti kısıtlı iken, yaşlılık döneminde kaleme aldığı "*Yasalar*"da birey daha serbest gözükmektedir.

¹⁵² Zeller, a.g.e., s. 190

Platon'un aklındaki eğitim modeli onun devlet modeliyle iç içedir. O, doğru devlet modelini gerçekleştirmek için, eğitimi kullanmayı, devletin kalıcılığını da bu yolla sağlamayı düşünmüştür. Bu noktada onun için en önemli şeyin eğitim olduğunu söyleyebiliriz. Tek başına her şeye yeten kural, eğitim ve öğretimdir. *“Yurttaşların kafası bir kez eğitimle aydınlanırsa bütün meseleleri kolayca çözerler”* (Plat., Devlet, IV., 423 e). Ona göre eğitim, muhakkak devlet tarafından verilmelidir. Çünkü eğitim sanatı siyaset sanatına boyun eğmek durumundadır. Eğitimci, yurttaşların ruhlarında biçimlendireceği karakterin türüyle ilgili emirleri devlet adamından almalıdır. Ancak bu sadece, sıradan bir eğitim sistemi olarak algılanmamalıdır. Platon'un kastettiği şey; tüm amacı ideal-mükemmel insan yetiştirme üzerine kurulu bir sistem yaratmaktır.¹⁵³

Platon'un ideal devlet modelinde halk, yönetilenler ve yönetenler olarak iki gruba ayrılmıştır. Yönetilenler para kazanan ve vergi veren kesimdir. Yönetenler ise hiçbir şekilde ekonomik faaliyette bulunmayan, verilen vergilerden geçimini sağlayan, toplumun barış ve güvenlik içinde yaşamasını sağlayacak askeri ve sivil yöneticilik işleriyle uğraşan kimselerdir. Bu grubu da, bizzat yönetimle ilgili kararları alan, yasaları koyanlar ve alınmış kararları uygulayan asker sınıfı olarak iki gruba ayırmak mümkündür. Platon'un bu sözünü ettiği toplumun sınıflı bir toplum olduğu açıktır. Ancak bir kast sistemi özelliğini göstermez. Bilindiği gibi kast sisteminde insanın doğduğu sınıftan çıkması ya da bir başka sınıfa geçebilmesi söz konusu değildir. Platon'un sisteminde ise sınıflar doğuştan getirdikleri bir takım özellikleri barındırsalar da bu, kesin olarak kapalı bir sınıfsal yapı değildir. Platon'un yönetici sınıfı, doğuştan varlıklı ya da aristokrat oldukları için yönetici olmaz, çünkü bu kabiliyet yönetici olmak için yeterli değildir. Onun uygun ve sıkı bir eğitimle işlenmesi gerekmektedir. Yönetilen sınıfın çocukları eğer kabiliyetli oldukları anlaşılırsa, yönetici sınıfın çocuklarıyla beraber eğitim görmeli, aynı şekilde yönetici sınıfın çocukları da kabiliyetsiz ve eğitimle düzeltilemeyecek durumdadır ise bu sınıfın eğitiminden çıkarılmalıdırlar. Kısacası Platon'un yönetimi bir aristokrasidir ama bir soy veya kan aristokrasisi değil, bir kabiliyet ve yetenek aristokrasisidir.¹⁵⁴

¹⁵³ Schofield, a.g.e., s. 37

¹⁵⁴ Arslan, c. 2, a.g.e., s. 410

Platon'a göre eğitilecek sınıf, yönetici sınıftır. Onun bu görüşü hakkında araştırmacıların tartışmaları sürmektedir. Fakat “*Devlet*”inde yönetilen sınıfın da eğitim alması gerektiği yönünde her hangi bir işaret bulunmamaktadır. Yönetilen sınıf mensupları kabiliyetleri gereği toplumun ihtiyacı olan malları üretmekle görevlidirler. Bunun karşılığında da yönetici sınıf mensuplarının sağlayacağı barış ve huzur ortamı içerisinde yaşama hakkı elde edeceklerdir.

Yönetici sınıf yani Platon'un değimiyle bekçiler ve koruyucular ise çok disiplinli bir programla özenle eğitileceklerdir. Bu eğitim iki aşamadan meydana gelmektedir. İlki, bizim bugün orta öğretim olarak adlandırdığımız sisteme benzer eğitim, diğeri ise yüksek öğretime benzer olan eğitim sistemidir. Orta öğretim de kendi içerisinde iki parçadan oluşmaktadır. İlki idman yani jimnastik eğitimi, diğeri ise müzik eğitimidir. Bu ikisinin içinde en önemlisi müziktir. Çünkü müzik ruhu eğitir ve ruh bedenden öncedir dolayısıyla daha önemlidir. Ancak Platon'un müziği bugün bizim anladığımız gibi kısıtlı ve dar bir çerçeve çizmez. Aksine müzik derken söz sanatları da bu kategori içine girer (Plat., Devlet, II., 377 a). Hatta müzik eğitimi Musaların başlığı olan her şeyin eğitimidir, yani her türlü söz sahne sanatları, şiir, edebiyat, komedyaya, tragedyadır. Ancak bu eğitimdeki amaç, öğrencinin sadece ruhunu eğitmek ya da ona sanatsal bir bakış açısı kazandırmak değil, aynı zamanda öğrenciye ahlaki–toplumsal bir yön vermektir.

Müzik eğitiminin önce verilmesinin bir diğer sebebi ise insanların küçük yaşta daha kolay eğitilebilir olmaları ve bu sebeple en önemli kısmın en öne alınmasının daha mantıklı olmasıdır. “*İnsanlar bu yaşta eğitime daha yatkın olurlar, hangi kalıba sokulmak istenirse o kalıba girebilirler*” (Plat., Devlet, II., 377 b). Bu konuda dikkatle üzerinde durduğu bir diğer husus da kötü sanatların yasaklanması gerektiğidir. Çocukları kötü yönde etkileyecek olan tüm sanatlar engellenecek, bu şekilde onların eğitimine dışarıdan gelecek olumsuz etkiler azaltılacaktır. Platon bu konuda çok titiz davranır. Ona göre bu çocukları kötü yola sevk edecek bir eser yazan kimse derhal kentin sınırları dışına çıkarılmalıdır.

Platon'a göre müzik eğitimi beden eğitimi ile beraber ve ölçülü bir şekilde yapılmalıdır. Ancak bu iki eğitim muhakkak beraber yürütülmelidir. Çünkü bu iki eğitimden ilki, insanı yumuşaklığa ve gevşeklığe, diğeri ise sertliğe ve kabalığa iter.

Platon, bekçilerinde bu huyların hepsi olsun istemektedir (Plat., Devlet, 410 d, e). Beden eğitimi onları düşmanlara, kötülere, yasa tanımazlara karşı koyacak güce ulaştırmalıdır. Bu sebeple çok önemlidir. Ancak onun müzik ve beden eğitiminin amacı sadece bunlarla sınırlı kalmaz. Bu iki eğitimin düzgün bir şekilde kişiye verilmesi, onda bilim ve felsefe sevgisinin doğmasına sebebiyet verir. Ona göre ideal yöneticiler ancak bu şekilde yaratılabilirler.

Platon, yaşadığı dünya için oldukça farklı bir ses olarak, kadınlar ve onların eğitimi hakkında da Spartalıların eğitim modeline benzeyen ama Atina'ya kesinlikle aykırı olan bir görüş ileri sürer. Ona göre kadınların muhakkak eğitilmesi gereklidir. Kadın ve erkek arasındaki farklılığın bilincinde olmakla beraber, onların erkeklerden farklı olmalarının yönetimde ya da savaşta bulunmamalarına bir sebep olamayacağını söyler. Ona göre, bir toplumda kadınları görmezden gelmek, o toplumu meydana getiren insan gücünün yarısını yok etmekle aynı şeydir. Bu sebeple kadınlar da erkeklerle beraber beden ve müzik eğitimi almalıdırlar.

Platon, yine çağına çok aykırı bir şekilde aile kurumuna karşı çıkar. Ona göre devletin menfaatine uygun olarak sağlıklı, zeki, kabiliyetli çocuklar elde etmek için yönetici sınıftaki kadın ve erkeklerin içinden birbirlerine uygun olanlar seçilerek birleştirilmelidirler. Ancak bu çocuklar doğduklarında, anne ve babalarından ayrılmalı ve onları tanımamalıdırlar. Devlete ait bakım evlerinde, yabancı anneler tarafından yetiştirilmelidirler. Bu dönemde (0-3 yaş) vücut bakımı önemlidir. Çocuklar birbirlerine kardeş ve bacı derler. Üç ile yedi yaş arasında, çocuklara vücut eğitimi yanında müzik eğitimi de verilir. Bu dönemde masallar ayrı bir yer tutar. Daha önce belirttiğimiz gibi bunun sebebi söz konusu yaşın, kişileri istenen kalıba sokmak için en elverişli dönem olmasıdır. Yedi ile on yaş arasında çocuğa müzikten daha ziyade ağırlıklı olarak beden eğitimi verilir. Koşma, güreş, sıçrama, ok atma, yüzme, disk fırlatma gibi dersler kademeli olarak öğretilir. Bu dönemden sonra, on sekiz yaşına kadar okuma-yazmanın yanında müzik eğitimi ön plana geçer. Bu tarz eğitimlerin on yaşından sonra yapılmasının sebebi, beden eğitimi esnasında yorgunluk ve uykunun ağır basması ve bu sebeple başka bir eğitime gerekli enerjinin kalamamasıdır (Plat., Devlet, VII., 537 b). Ayrıca beden eğitimi esnasında herkesin beden işlerindeki değeri ortaya çıkacak, kabiliyetli olmayanlar ayrılacak böylece

diğer eğitimlerle zaman harcanmayacaktır. On sekiz ile yirmi yaşlar arasında askeri eğitim verilmekle beraber gençler savaşlara da katılarak tecrübe edinirler. Yirmi yaşına geldiklerinde askerler ve koruyucuların oluşturduğu bir kurul, yetişen gençler arasında bir seçim yapar. Burada iyi eğitim alabilmiş kabiliyetli olan gençler ayrılır. Çünkü ancak vücutça iyi gelişmiş ve sıhhatli bir düşünce yapısına sahip olanlar ileride devleti yönetebilirler. Daha sonra bu seçilenlere önceden verilmiş olan karmakarışık bilgiler tekrar verilir. “Çünkü bilgileri kafaya iyice yerleştirecek yol budur” (Plat., Devlet, VII., 537 c). Böylece yüksek öğretime geçilmiş olunur. 30 yaşına kadar devam eden bu eğitim aşamasında özellikle aritmetik, geometri, astronomi ve harmoni dersleri ağırlık kazanır. 30-35 yaş arasında ise tekrar ikinci bir eleme yapılır. Bu elemeyi başarıyla geçenler artık felsefe eğitimi almayı hak etmişlerdir. Bu dönemde asıl öğretilen, hakikati öğrenme yollarıdır. Bu eğitimin ardından tekrar bir elemeye tabi tutulan kişiler, bunu da başarıyla atlatırlarsa 15 yıl süreyle devlete hizmet etmekle görevlendirilirler. Ancak bu ikinci derece görevleri kapsar. Çünkü bu dönem pratik eğitim dönemidir. Ancak 15 yıl hizmetten sonra görevlerini başarıyla tamamlayanlar devletin en yüksek kademelerine gelmeyi hak etmişlerdir.

Platon’un, “Devlet”in yedinci kitabında özellikle altını çizdiği bir husustan bahsetmek yerinde olacaktır. Ona göre eğitim, özellikle de çocuk ve genç yaşta yken zorla verilememelidir. “Çünkü hiir insan hiçbir şeyi köle gibi öğrenmemeli. Bedene zorla yaptırılan şeyin ona bir kötülüğu olmasa bile, kafaya zorla sokulan şey akılda kalmaz” bu sebeple “eğitimin onlar için bir oyun olması sağlanmalıdır” (Plat., Devlet, VII., 537 a).

Platon’un en son ve tamamlanmamış olan eseri “Yasalar” ise eğitim konusunu yine dikkatle ele almış olsa da “Devlet”e göre daha liberal ve yumuşak bir özellik gösterir. Eğitim yine devlet tarafından yapılacak ve devlet için olacaktır. Ayrıca yine eğitiminin oyun yoluyla yürütülmesi eğitim tarihinde geleceği olacak bir düşünce olarak karşımıza çıkar ve kız çocuklarının eğitilmesi hususunda da aynı görüştedir. Ancak eğitim daha ılımlı bir şekilde yapılmalı, aileye yer verilmelidir. Bu eğitimin yaş sınırlamaları şu şekildedir. 0-3: bakım, 3-6: oyun çağı, okul öncesi eğitim, 6-10: jimnastik ve askerliğe başlangıç eğitimi. Eğitim, kız ve erkek çocuklar

için ayrıdır, 10-13: okuma-yazma, hesap, 13-16: müzik, matematik, 16-19: aritmetik, geometri, astronomi, devlet idaresi, savaş bilgisi.¹⁵⁵

Platon'un pedagojiyle ilgili görüşleri çağına göre oldukça sivridir. Ancak o, bu fikirleri dile getirmekten asla kaçınmamıştır. Kendi yaşadığı çağda bu düşünceleri hayata geçirme fırsatı bulamamış olabilir ancak daha sonraki dönemlerde sadece eğitim anlayışıyla değil, diğer fikirleri ile de XVIII. yüzyıl Aydınlanma Dönemi filozofları başta olmak üzere pek çok düşünürü kaynaklık edecektir. Mesela Descartes'in ünlü "*düşünüyorum öyleyse varım*" sözü adeta "*Devlet*"te düşünülen, kavranan dünyayı, görülen dünyadan daha gerçek sayarken Platon'un söylediklerinin bir özeti gibidir. Jean Jacques Rousseau'nun devlet ve eğitim üzerine fikirleri, özellikle de eğitimin zorunluluktan çıkarılıp oyun yoluyla yapılması gerektiği ya da tecrübe ile öğretim arasındaki bağlantı hakkındaki düşünceleri Platon'dan alınmış gibidir. Platon, Aydınlanma Dönemi'nden sonra da özellikle film ve romanlara kaynaklık etmiş görünmektedir. Bu konuda da George Orwell'in "*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*" adlı eserini örnek verebiliriz. Özellikle Platon'un öngördüğü eğitim modeli bu sosyolojik bilimkurgu romanda kendini sıklıkla hissettirmektedir. Bu örnekler sayısız denebilecek kadar çoktur. Kısacası, Alfred North Whitehead'ın sözleriyle belirtecek olursak "*bütün felsefe tarihi Platon'a düşülmüş dipnotlardan ibarettir.*"¹⁵⁶

4.4. Aristoteles'in Eğitim Anlayışı

Orta Çağ Batı Hıristiyan dünyasının "*filozof*", İslam dünyasının "*ilk öğretmen*" diye adlandırdığı ve tüm felsefe tarihinin Platon'la birlikte en büyük diğer filozofu olarak tanıdığı Aristoteles, Kuzey Yunanistan'da bir İonia kolonisi olan Stageira kentinde M.Ö. 384 yılında dünyaya gelmiştir.¹⁵⁷ Babası Nikomakhos, Makedonya kralı Amyntas'ın özel hekimidir. Babasının doktor olması ve kendisinin de küçüklüğünde sarayda yetişip, kralın oğlu II. Philip ile büyümesi onun, baba mesleğinden etkilendiğinin göstergesi olabilir. Hatta Nikomakhos, Galenos'un anlattığına göre, hekimlerin oğullarına teşhiri öğrettikleri Asklepios ailelerinin

¹⁵⁵ Aytaç, a.g.e., s. 41

¹⁵⁶ Arslan, c. 2. a.g.e., 173

¹⁵⁷ Ahmet Arslan., İlkçağ Felsefe Tarihi C. 3, Aristoteles, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 3

birisindendi.¹⁵⁸ Bu sebeple geleneğe göre çocuğun baba sanatının bilimsel ilkeleri doğrultusunda eğitimden geçirilmesi gerekirdi. Gerçekten de Aristoteles'in en fazla ilgi duyduğu konunun biyoloji olduğu görülmektedir fakat babasının erken yaşta ölmesi, bizi bu konuda kuşku duymaya itmektedir. Babasının ölümünden sonra vasiliğini üstlenen aile dostları Proksenos da hekim değildir.

Aristoteles devrinin en iyi koşullarında eğitim alıp, 17 yaşına geldiğinde, tüm Yunanistan'ın en mükemmel eğitim merkezi olan Platon'un Akademi'sine gelir. Burada Platon'un ölümüne kadar yaklaşık 20 yıl boyunca önce öğrencilik, sonra öğretmenlik yapar. Bu süre zarfında Aristoteles'in yazdığı eserler çok açık bir şekilde Platon'un etkisi altındadır. Daha sonraki eserlerinde ise Platon'u eleştiren bazı unsurlar bulsa da, o hep kendini Platoncu olarak görür ve eserlerinde çoğunlukla "*biz Platoncular*" tanımlamasını kullanır. Ancak unutulmamalıdır ki Aristoteles bambaşka bir dehadır. Nitekim Platon da onu, okulunun "*bilgini, beyni, akli*" olarak adlandıracak kadar yüceltmıştır.

Platon'un ölmeden evvel, okulun yönetimini yeğeni Speusippos'a bırakacağını açıklamış olması Aristoteles'i hayal kırıklığına uğratmış olmalıdır. Ayrıca bu iki hocanın teorileri kesinkes birbirlerinden ayrılmaktadır. Aristoteles de bir başkasının yönetimi altına giremeyecek kadar bağımsız bir kişiliğe sahiptir. Aynı zamanda artık Makedonya kralı olan II. Philip'in tüm Yunanistan'ı ele geçirme fikrinde olması, Makedonya ile sıkı ilişkileri olan Aristoteles'i tehlikeye düşürmüş olmalıdır. Tüm bu nedenlerle, hocasının ölümü ile beraber okulun diğer bir önemli üyesi Ksenokrates ile beraber Atina'dan ayrılıp, Assos'a gider. Buradan da Midilli'ye geçerek, Akademi'nin bir kolu olan okulda üç sene ders verir.

Bu sırada Aristoteles'in pratik siyasi problemlerle uğraştığını görmekteyiz. Pers gücüne karşı, birleşik bir Yunanistan gerçekleştirme konusundaki Panhelenist fikirleri muhtemelen onun M.Ö. 343 yılında II. Philip tarafından Pella'daki saraya davet edilmesinde etkili olmuştur. Görüşmeler sonucunda Aristoteles, II. Philip'in oğlu Büyük İskender'in öğretmeni olarak görevlendirilir. Bu da açıkça Aristo'nun, Platon'un ideali olan, kralın filozof tarafından eğitilip yetiştirilmesi imkânını ele

¹⁵⁸ André Bonnard., Antik Yunan Uygarlığı 3, Euripides'ten İskenderiye'ye, (Çev: Kerem Kurtgözü), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2004, s. 136

geçirdiğini gösterir. Bu sırada İskender henüz on üç yaşındadır ve Aristo tarafından eğitimi, İskender'in 16 yaşına kadar sürmüştür.¹⁵⁹

Aristo'nun İskender'e nasıl bir eğitim verdiği tarihçiler tarafından oldukça ilgi gören ve tartışmalara neden olan bir konudur. Genel fikir, Aristo'nun -yarı bir Yunanlıya- Yunan ideallerini ve kültürünü benimsetmeye çalıştığı, onu gerçek bir Yunanlı kılmak amacı güttüğüdür. Öğreniminin ana konusu Yunan eğitim modelinin temelinde yer alan Homeros şiirlerinin öğretilmesi olmuştur. Nitekim İskender'in bu şiirlerden ne kadar etkilendiğini biliyoruz. Hatta Akhilleus'a olan hayranlığı dolayısıyla seferleri sırasında onun mezarını ziyaret ettiğini, onu kendine bir örnek edindiği de söylenmektedir.¹⁶⁰ Bunun yanında Plutarch'ın söylediği üzere, Aristoteles İskender'e etik ve politikayla ilgili, tüm öğrencilerine öğretmediği, sadece yeni filozof olanlara anlattığı konulardan da bahsetmiştir (Plut., Alex., 7., 5). Aristoteles'in İskender için bir krala gerekli olacak bilgilerle dolu olan "*Krallık Üzerine*" ve "*Koloniler Üzerine*" isimleriyle iki kitap yazdığı da rivayet edilir.¹⁶¹ Ancak tüm bunlara rağmen Aristoteles ve İskender arasında büyük fikir ayrılıkları vardır. Her şeyden önce Aristoteles'in Yunanlıların barbarlar üzerindeki üstünlüğü konusundaki ısrarı, İskender için geçerli değildir. İskender, hükümdar olur olmaz Yunan sitelerini bağımsızlıktan uzaklaştıracak fetih hareketlerine başlamıştır. Fakat ikisi arasındaki bu derin fikir ayrılıkları onların birbirinden çok fazla uzaklaşmalarına sebep olmamıştır. İskender'in fetih için gittiği bölgelerden hocası için bitki ve hayvan türleri toplatması bunun göstergesi olabilir. Ayrıca Aristoteles'in daha sonra Atina'da kuracağı okul için İskender'den maddi yardım talep ettiği de söylenmektedir.¹⁶²

M.Ö. 336 yılında Atina'ya dönen Aristo, burada Platon örneğini izleyerek Atina'nın kuzey doğu bölgesindeki Apollo'ya adanmış Likaion gimnasiumunda kendi okulunu kurar. Okulda öğrencileriyle birlikte gezip söyleşi yapabilecekleri koruluklarla beraber, üstü örtülü kemerli bir de kapalı galerisi (peripatos) vardır. Bu arada belirtmek gerekir ki Aristoteles'in öğrencileriyle beraber koruluklarda

¹⁵⁹ Russell, a.g.e., s. 298

¹⁶⁰ Richard Stoneman., Alexander the Great, Routledge Publishing, London, 1997, s. 91

¹⁶¹ Stoneman, a.g.e., s. 14

¹⁶² Arslan, c. 3, a.g.e., s. 8

yürüyerek ders verdiğiine dair rivayetler vardır. Hatta okulun adının “*peripatos*” olduğu, bunun da Yunanca gezinmek anlamına gelen “*peripatein*” kelimesinden türetildiği savunulur. Bu sebeple Aristotelesçilere “*peripatetisyen*” (yürüyenler) denildiği, bu terimin Arapça yürümek anlamına gelen “*mayış*” ile bağdaştırılarak Arapların da felsefecilere “*meşşaiyyun*” denildiği söylenmektedir. Fakat bu bilginin gerçek bir temeli yoktur.¹⁶³ Ancak ders verme tarzı içinde koruluklarda öğrencileriyle yürüdüğü kısmen doğrudur. Bu hususta asıl dikkate değer olan, onun diyalog tarzındaki farklılığı, yani eski diyalogların tersine konuşmacının uzun söylevler vermesi yönündeki değişikliği yeni bir öğretim tarzını, yani konferans tarzını benimsemiş olduğunu gösterir. Kendinden sonra gelecek eğitimciler de onun bu eğitim tekniğini kullanacaklardır.

Okulda, Aristoteles’in ardından yönetici olacak Teophrastos ile beraber başka hocalar da ders vermektedir. Aristo’nun derslerini, önceden hazırladığı kitaplardan ve notlardan verdiğini, öğrencilerin de derste not tuttuğunu, derslerin bu şekilde işlendiğini kalan eserlerden biliyoruz. Altını çizmek gerekir ki bu eğitim modeli daha sonra Greko-Romen dünyasında etkili olacak bir örnek teşkil etmiştir.¹⁶⁴

Aristoteles’in hazırladığı bu ders kitapları başlıca iki bölüme ayrılabilir. Bunlardan ilki daha çok mantık, fizik gibi akroamatik¹⁶⁵ denilen dersleri içerirken; diğeri ahlak, politika gibi konuları kapsar. Bu arada onun, derslerini sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez verdiğinden haberdarız. Sabah verdiği dersler daha özel bir öğrenci kitlesine yönelik olmakla beraber, mantık, fizik, metafizik gibi konuları kapsamaktadır. Öğleden sonraki dersler ise ahlak, siyaset, hitabet gibi daha somut ve insanı ilgilendiren konulardan oluşmaktadır.

Aristoteles’in Lisesi, çok kısa bir zaman içerisinde büyük bir ün kazanmıştır. Bu dönemde bahsi edilebilecek üç adet okul vardır. İlki bildiğimiz üzere Platon’un Akademi’si, diğeri İsostrates’in Hitabet Okul’u ve sonuncusu da Aristo’nun

¹⁶³ Arslan, c. 3, a.g.e., s. 8

¹⁶⁴ Raffaella Cribiore., *Gymnastics of the Mind, Greek Education of Hellenistic and Roman Egypt*, Princeton University Press, New Jersey, 2001, s. 201

¹⁶⁵ Akroamatik: (Yun. akroama, dinlenen şey’den, Fr. aeroamatique veya acroatique). Yunan felsefe sistemlerinde ve özellikle Aristoteles felsefesinde, ancak sözlü olarak anlatılabilen en gizli ve kavranması en güç kısımlara denir.

Lisesi'dir. Bunlardan Akademi matematik, metafizik, politika alanlarına; İsoocrates'inki hitabete; Aristo'nun okulu ise daha çok doğa bilimlerine yönelik dersler vermektedir. Lise, umulandan daha erken bir zamanda, diğer iki okula rakip konuma gelir. Aristo'nun Lisesi geniş öğretmen kadrosu, kütüphanesi ve bizzat Aristoteles tarafından hazırlanan ders kitaplarıyla o döneme kadar açılan en iyi teşkilatlanmış okul olmuştur.

Diogenes Laertios'un bildirdiğine göre Aristo eğitime çok fazla önem veren bir filozoftur. Öyle ki, eğitilmiş insanların eğitimsizlerden hangi noktalarda farklı olduğu sorulduğunda *“diriler ölümlerden ne kadar farklıysa”* diye cevap vermiş. *“Eğitimin iyi günde bir süs, kötü günde bir sığınak olduğunu”* yineler, *“çocuklarını eğiten ana babaların, diğerlerinden çok daha saygıdeğer olduğunu, çünkü birinin bir yaşam, diğerininse iyi bir yaşam bağısladığını”* söylemiş (Dio. Laer., V., Aristoteles, 19).

M.Ö. 323 yılında İskender'in ölümünün yarattığı karmaşık ortam -artık bağımsızlığını kaybetmiş olan Atina'da- Demosthenes önderliğindeki ulusal partinin yükselmesine sebebiyet vermiştir. Böyle bir ortamda Makedonya ile yakın ilişkileri olan Aristoteles'e dinsizlik suçlamaları yöneltilmesi şaşırtıcı görülmesi gerek. Bu sırada Yunanistan genel valisi diyebileceğimiz Antipater, Aristoteles'e dava açma girişiminde bulunur. Bunun üzerine okulunun yönetimini Teophrastos'a bırakan Aristoteles, annesinin memleketi olan Khalkis'e gider ve 322 yılında, altmış iki yaşındayken kronik bir mide rahatsızlığından burada hayatını kaybeder.

Aristoteles, eğitim hakkındaki fikirlerini *“Nikomakhos Ahlakı”* (Ethika Nikomakheia) ve *“Politika”* adlı eserlerinde ayrıntılı bir şekilde açıklar.

Platon gibi Aristoteles de, devleti mutlak bir güç olarak görür, bireyin eğitiminin devlet tarafından gerçekleştirilmesi ve yasalarla düzenlenmesi gerektiğini savunur. Çünkü eğitimdeki ana amaç iyi, erdemli yurttaş yetiştirmektir ve yasalar altına alınmadıkça da gençlikten itibaren bir erdem eğitimi almak kolay değildir. Ölçülü ve sabırlı bir hayat pek çok kimsenin, özellikle de gençlerin hoşuna gitmeyeceğinden, gençlerin bakım ve uğraşları yasalarla belirlenmeli, hatta bu yasalar yetişkinlik dönemini de kapsamalıdır. Ayrıca ona göre, eğitim gibi hayati

derecede önemli bir mesele, bilinçsiz ailelerin eline bırakılmamalıdır. Bunun yanında eğitim aslında kamu yararı için yapılan bir iştir. Dolayısıyla kamuyu ilgilendirir. Çünkü yurttaş sırasıyla hem yönetilen hem de yöneten olacaktır. Bu sebeple de onda, hem yönetilme, hem de yönetmeyle ilgili huyların yaratılması gerekir. Bu açıdan yurttaş hem yasalara uymaya itaatli, hem de yasaları yapmaya ve yürütmeye yetenekli olacak şekilde yetiştirilmelidir. Ona göre her bir insanın devletin bir parçası olduğunu gören ve eğitimi devlet yoluyla yapan Lakedaimonialılar her türlü övgüye layıktırlar.

Aristoteles ruhun, akıllı olan ve akıllı olmamakla beraber aklın buyruğunu dinlemeye hazır iki kısımdan oluştuğunu düşünür. Ona göre ruhun bu bölünmesine karşılık bir de teorik erdemlerle, ahlaksal veya karakter erdemleri vardır. Ruhun akıllı bölümü, akıllı olmayan bölümünden, akıllı bölümüne ilişkin erdemler diğer bölümüne ilişkin erdemlerden daha üstün olduğuna göre, eğitimde en önem verilmesi gereken şeyin teorik erdemleri geliştirmek olacağı, ondan sonra da sırasıyla karakter erdemlerini ve bedensel iyileri göz önüne almak gerekeceği unutulmamalıdır. Ancak bu öncelik, zamansal öncelik değil, değer önceliğidir. Zamansal bakımdan ise beden ruhtan önce var olduğu gibi, insanda akıl yürütmeyen kısım, akıl yürüten kısımdan önce gelir. Bunun bir kanıtı öfke, istek ve arzunun çocuklarda doğuştan itibaren var olmasına karşılık, akıl ve kavrayışın daha sonra ortaya çıkmasıdır. Bundan dolayı Aristoteles zaman bakımından beden eğitiminin, ruhun eğitiminden önce gelmesi (karakter eğitimi), ruhun iştah ve arzuyla ilgili eğitiminin, yani ahlaki eğitimin bunları takip etmesi, aklın eğitiminin, teorik eğitimin ise en sonunda verilmesi gerektiğini düşünür.¹⁶⁶

Peki, Aristoteles'in bahsettiği erdemler nelerdir? Bunları zihni (bilim, bilgelik, güzel sanatlar vb.) ve ahlaki (cesaret, ölçü, cömertlik vb) erdemler olarak iki gruba ayırabiliriz. Zihni erdemlerin esas kaynağını ahlaki erdemler oluşturur ve Aristoteles'e göre bunlar bize doğuştan verilmemiştir. Onun eğitimde ön gördüğü iki araç olan açıklama ve alıştırmaya yollarıyla biz bu erdemleri kendimiz kazanırız ve mükemmelleştiririz. Bu erdemleri kazanmanın en iyi yolu ise onları yaşamaktır.

---

¹⁶⁶ Arslan, c. 3, a.g.e., s. 321

Sosyal bir varlık olan insan, ancak bu erdemlere sahip olduğu ölçüde mutlu olur ve mükemmelliğe ulaşır.

Aristoteles de hocası gibi çocuk eğitiminin daha o doğmadan hazırlanması gerektiği fikrindedir. Bunun için kadın ve erkeklerin hangi yaşlarda çocuk sahibi olmaları gerektiğinden, kadınların hamile iken neler yemelerine gerektiğine dek bilgilendirmelerde bulunur. Doğduktan sonra ise çocuğun eğitimine derhal başlanmalıdır. Aristoteles çocukların ne yiyip içeceklerinin bile eğitim açısından önemli olduğu görüşündedir. Ona göre bebek için en iyi besin anne sütüdür. Ayrıca bu dönemde bebelere yaptırılması gereken bazı hareketler önermiştir. Bebeğin bu yaşta soğuğa alıştırılması gerektiğini, bunun hem sağlık hem de ileride askerlik için çok yararlı olacağını söyler. Bu dönemdeki eğitimin ana amacı çocuğun dayanıklı bir vücudunun olmasını sağlamaktır. Ayrıca eğitimle oluşturulabilecek her alışkanlık için ne kadar erken başlanırsa o kadar iyidir.

Çocuk beş yaşına gelinceye dek onu, ders ya da benzeri alıştırmalardan uzak tutmak gerekmektedir. Ancak bununla beraber çocuğu uyuşukluğa sevk etmemek için oyun oynatarak hareketli olması sağlanmalıdır. Bu oyunlar çok sert ve kaba olamaması gerektiği gibi çok fazla gevşek ve yumuşak da olmamalıdır. Oyunlar çocukların ileriki yaşlarda yapacaklarına hazırlık niteliğinde olmalıdır.

Bu dönemde çocukların eğitiminde oyunlar kadar masallar da önem ihtiva eder. Hocası gibi, Aristoteles de masalların çok iyi bir şekilde denetlenmesi gerektiğini savunur. Aristoteles'in bu konuda hareket noktası Platon'dur. Onunla aynı şekilde, sadece masallarda değil, tüm sanat dallarında herhangi bir çirkinlik ya da kötü söz varsa derhal yasaklanması gerektiğini savunur. Çünkü onların bu kötü ve ahlaksız davranışlarının insanları bu davranışları taklit etmeye yöneltecek bir niteliği vardır. Bu tür sanatçılar site dışında kalmalı, çocuklara ve gençlere kesinlikle ulaşmamalıdır. Bunları çocuk gözetmenleri denilen görevliler denetlemeli ve belirlemelidir.

Çocuk gözetmenleri onların nerede nasıl vakit geçirdiklerini takip etmelidirler. Çocuklar özellikle kölelerin çocuklarından uzak durmalı, onları olabildiğince az görmelidirler. Yedi yaşına kadar zorunlu olarak evde yetiştirilmeli

ve hiçbir şekilde kötü ve saygısız sözler duymamalı, Yunan toplumuna uygun en yüce ahlaki değerlerle büyütülmelidirler.

Çocuklar beş yaşını doldurduklarında, yedi yaşına dek ileride öğreneceklerini görerek tecrübe edinmelidirler. Yedi yaşından itibaren ise gerçek bir eğitim-öğretim dönemi başlar. Bu eğitim de yedi ve 10-21 yaşlar arasında belirli dersler çerçevesinde devam ettirilir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, beden zihinden önce şekillendiği için çocuklara ilk önce beden eğitimini ve becerilerini kazandıran sanatları öğretmek gerekmektedir. Bunun ilki, beden yapısına, diğeri de onun hareketlerine düzgün karakter kazandırır. Bu noktada Aristoteles Lakedaimonlular örneğini vererek, onların gençlerini bedensel açıdan çok iyi geliştirdiklerini; ama ölçüyü bilmedikleri için onları vahşileştirdiklerini söyler. Onun için önemli olan vahşilik değil güzelliştir (soyluluktur). Bu nedenle Aristoteles ergenliğe kadar daha hafif olan beden hareketlerinin verilmesini salık verir. Bu arada gelişmeye herhangi bir engel olmaması için her türlü sert beslenme tarzı ve zorunlu alıştırmalar eğitimden çıkarılmalıdır. Ergenlikten sonraki üç yıl boyunca, kendilerini başka çalışmalara vermeleri durumunda, takip eden dönemi sert alıştırmalar ve zorunlu beslenme rejimiyle geçirmeleri uygun olabilir. Ayrıca ona göre, aynı anda ruhu ve bedeni sıkı çalıştırmak yanlıştır. Çünkü bu iki çalışma birbirine zıttır; beden çalışması ruhu, ruhun çalışması bedeni engeller.

En eski devirlerden itibaren eğitimin ana unsurlarından biri olan müzik eğitimi ise Aristoteles'in ruh eğitiminde önemli bir yer işgal eder. Müzik insanı bazı kötü tutkularından arındırdığı gibi, insan ruhunu yatıştırıcı ve dinlendirici özelliğe sahiptir. Ayrıca müzik, insanın serbest zamanını doğru kullanması ve çalışmalarından sonra dinlenmesini sağlaması açısından da etkilidir. Bu sebeple muhakkak eğitimde yeri olmalıdır. Aristoteles, müzik öğreniminin, ne sonraki etkinlikleri engelleyecek ne de gençlerin bedenlerini mekanikleştirip askerlik ve yurttaşlık etkinlikleri için elverişsiz hale getirecek tarzda olmaması gerektiğinin altını çizer. Bunun yanında hangi müzik aletlerinin kullanılması gerektiği hakkında da bilgi verir. Ona göre, flütler ya da harp veya benzeri mesleki becerileri gerektiren müzik aletleri eğitimden çıkarmalıdır. Burada mesleki beceri derken kastedilen, gösterilerde

veya yarışmalarda kullanılan, izleyiciyi eğlendirme amacıyla çalınan aletlerdir. Çünkü bunlarla gösteri yapan kimseler, sanatı iyilik ile ilerlemek ya da erdem amacıyla değil, dinleyiciye zevk vermek amacıyla yapar. Bu da özgür yurttaşlara yakışmaz. Ancak parayla çalışan bir çalgıcı bu işi üstlenir ve karşısındakini memnun etmek amacı güttüğünden kötü bir hedefe yönelmiştir. Müziğin karakterini alçaltır.

Aristoteles'in "*Politika*" adlı eserinin müzikle ilgili kısımlarının ardından gelen bölümlerin kaybolduğu düşünülmektedir. Müzik hakkındaki açıklamaları yarıda kesilmiştir. Bunun yanında gençlerin, on dokuz yaşında vücut eğitimlerinin daha sert bir biçime geçmesi gerektiği söylenmiş fakat bu eğitimin ne kadar sürdürüleceği belirlenmemiştir. Ancak araştırmacılar bu yaşı 21 olarak tahmin etmektedirler. Ayrıca ne yazık ki onun ruh eğitimi konusundaki fikirlerinin detaylarından da haberdar değiliz.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, Aristoteles'in eğitim anlayışı her şeyden önce yararlı olmaktan çok ahlakçı bir tutum izlemektedir. Kamu yararı gütmektedir ve açıkça devletçidir. Ayrıca özellikle sanat dallarının, eğitimde nasıl kullanılacağı hususunda Platon'cu bir tutumun izleri çok derin bir şekilde hissedilmektedir. Bunun yanında Aristoteles'in insanların doğuştan eşit olmadıklarını düşündüğü, dolayısıyla döneminin kölelik kurumunu çok doğal karşıladığı görülmektedir. Ona göre eğitim, sadece hür insanların çocukları için geçerli olmalıdır ve zaten eğitim modelini de bu temel üzerine kurmuştur.

8- HELENİSTİK DÖNEMDE EĞİTİM

Uzmanlar genel olarak Helenistik Dönemi, Atina'nın M.Ö. 338 yılında Makedonya kralı II. Philippos'a yenik düşmesiyle Romalıların Eski Yunan'ı bir Roma vilayeti yaptıkları yıl olan M.Ö. 146'ya kadar geçen zaman olarak kabul ederler. Ancak Helenistik kültürün etkili olduğu yıllar bundan çok daha fazladır. Bu kültür, İskender'in fetihleriyle doğu ve batının (Ege Denizi etrafında yer alan Yunan dünyası batıyı, Mısır'dan Hindistan'ın batısına kadar uzanan bölge de doğu dünyasını temsil etmektedir) etkileşim içine girmesiyle başlar, Roma devletinin kurulmasıyla çok fazla bir değişiklik göstermeyerek bin yıl daha yaşar ve İslam fetihleriyle son bulur.

Gerçekten de Büyük İskender'in doğuya yaptığı seferler, bu iki farklı kültürün ekonomiden şehirciliğe, bilimden eğitime kadar pek çok alanda kaynaşmasını sağlamıştır. Her şeyden önce Yunan kültürünün doğuya vermiş olduğu en büyük etki bilim ve felsefe dilinin Yunanca olmasını sağlamasıdır. Yakındoğu'da Yunanlılara özgü gymnasiumlar, okullar, kütüphaneler kurulurken, batı da aynı şekilde doğu dünyasından etkilenmiştir. Bu dönemde Atina'daki eski felsefe okulları varlıklarını sürdürürken, yeni kurulan okulların doğu kökenli filozoflar tarafından açıldıklarını görürüz. Örneğin, Atina'daki Stoa okulunun kurucusu olan Zenon Kıbrıslıdır. Bu okulun ikinci kurucusu olarak kabul edilen Krizippos Tarsusludur ya da Septik okulun Orta Akademi döneminin en önemli temsilcisi Karneades Mısır'dan gelmiştir.

Yunan dünyasının doğuya yaptığı en büyük etkilerden biri de şehircilik alanında olmuştur. Pek çoğu bizzat İskender'in emriyle kurulmuş İskenderiye, Antakya, Tarsus gibi şehirler kısa zaman içerisinde büyük bilim merkezleri haline gelmişlerdir. Bunların içerisinde en fazla ses getiren de İskenderiye olmuştur. Buranın bir bilim merkezi haline gelmesindeki en önemli etken ise, İskender'in ölümünden sonra, onun topraklarını paylaşan generallerden biri olan Batlamyus'tur (Ptolemaios). Onun hanedanlığı, bilimsel çalışmaları ilk defa devlet koruması altına alan hanedanlık olarak tarihe geçmiştir. Bunun sonucunda da İskenderiye, özellikle kütüphanesi, rasathanesi ve anatomi enstitüsüyle bilim insanlarını kendine çekmiştir. Euklides, Apollonios, Eratortenes, Philon, Hipparkhos, Aristarkos, Arşimed gibi

antik dünyanın en büyük bilim adamları ya bilimsel çalışmalarını bu şehirde sürdürmüşler ya da ilk bilimsel eğitimlerini burada almışlardır.¹⁶⁷

Helenistik devrin, bu dönem eğitimi üzerindeki en büyük etkisi, eğitimi entelektüelleştirmesi olmuştur. Bu dönemde kültürel faaliyetlerin artması, hem doğuda hem de batıda kendilerini araştırmalara ve bilime adayan bir zengin sınıfın çıkmasına sebebiyet vermiş ve okulların sayısının artmasını sağlamıştır. Bu dönemde eğitim daha önce hiç olmadığı kadar yaygınlaşmıştır. Platon ve Aristoteles'in okulları ve Sofist kültürün mirası ile beslenen Helenistik dönem eğitim biçimi, artık sadece çocuğun bir insan yapılmasından öte bir amaç taşıyarak, daha derinleşmiş bir eğitimle tüm yaşamını kapsayacak bir iyileşme, idealleştirme işlemine dönüştürülmüştür.

Bu dönem içerisinde İskenderiye, Bergama ve Rodos retorik ve felsefe eğitimi veren büyük merkezler iken, yine Bergama, Efes ama daha çok Kos Adası hekimlik eğitimi veren yüksek okulları barındırması açısından önemlidir.¹⁶⁸

M.Ö. III. yüzyıldan kalma bir papirüs parçasından öğrendiğimize göre; Helenistik dönemde eğitim yedi yaşından yirmi yaşına kadar sürmektedir. Bu dönemde şehirlerde kurulan ilkokullarda okuma, yazma, hesap, resim gibi dersler verilmiş ancak eski geleneğe oranla müzik ve jimnastik dersleri arka planda bırakılmıştır. İlkokul aşamasında öğretmen, çocuklara harflerin biçimlerini ve adlarını ezberleterek hecelemeyi öğretmektedir. En çok göze çarpan farklılık ise resimli ders kitaplarının hazırlanması olmuştur. Nitekim Helenistik dönemde önemli bir bilim merkezi haline gelen Pergamon'da, kral III. Attalos (M.Ö. 138-133) döneminde, sarayda Kolophonlu Nikandros isimli birinin eğitime yönelik zoolojik kitaplar yazdığını ve bu kitapları kendi yaptığı illüstrasyonlarla süslediğini biliyoruz. Daha sonraki bir dönemde Hıristiyan yazar Tertullianus akrep türleri ve zehirlerini anlattığı resimli kitabında "*bunları betimleyen ve çizen Nikandros'tur*" diyecektir.¹⁶⁹ Söz konusu dönem ilkokulları için bir diğer yenilik ise erkek çocuklara eğitim veren kurumların yanında, kız çocuklar için de okullar açılması olmuştur.

¹⁶⁷ Ahmet Arslan., İlkçağ Felsefe Tarihi C. 4, Helenistik Dönem Felsefesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 5

¹⁶⁸ Adkins, a.g.e., s. 276

¹⁶⁹ Blanck, a.g.e., s. 117

Ortaokullarda ise en önemli dersi gramer oluşturmaktadır. Bu okullarda 10-12 yaş arasındaki çocuklar eğitim görmekte ve burada eski Yunan yazarlarının eserlerini okuyan çocuklar, klasik Yunancayı öğrendikten sonra liselere geçiş yapmaktadırlar. Eğitimin amacı, kişiye zihinsel bir gelişim ve hareketlilik kazandırarak kendisini daha iyi ifade edebilme yetisi edindirmektir. Ayrıca aynı sebepten ötürü öğretmenlerin çocuklara iş ve politikayla ilgili çeşitli mektupların kopya ettirildiğini de biliyoruz. Nitekim Mısır'da bulunan Helenistik dönemden kalma ev ödevi ve ders notları niteliğindeki papirüslerde had safhada basit nitelikte mektuplar bulunmuştur. Bu mektuplardan ilkinin gayet düzgün bir el yazısıyla yazıldığı diğerlerinin ise bunları kopya etmeye çalışan öğrenciler tarafından hazırlandığı gayet açıktır. Yine II. yüzyıldan kalma bir fragmanda, ayların Atina'daki ve Makedonya'daki isimlerini taşıyan bir listenin bir dizi yazım hatasıyla kopya edilmiş olduğunu görmekteyiz. Aynı dönemde, şiir konulu edebiyat çalışmalarında, bir ahlak öğretmeni olarak görülen Homeros'un şiirlerine ağırlık verildiğini de bilmekteyiz. Nitekim yine Helenistik Mısır'da bulunan bir başka fragmanda Homeros şiirlerindeki kahramanların isimlerinin yazılmış olduğu bir ev ödevine rastlamaktayız. Aynı şekilde Yunan Tanrı ve Tanrıçalarının isimlerinin de ev ödevi olarak hazırlanmış bir örneği mevcuttur.¹⁷⁰ Edebiyat eğitiminde Homeros ile beraber Kallimakhos gibi son dönem şairleri de okutulmaktadır. Ayrıca Aiskhylos, Sophokles, Euripides gibi trajedi şairleri, Menandros gibi komedi şairleri de ders programı arasındadır. Düzyazı alanında ise, Herodotos, Ksenophon, Thukydides gibi ünlü tarihçilerin ve Demosthenes gibi oratorların eserlerine yer verilmektedir.¹⁷¹

Bu dönemde liselerin sayısı artmakla kalmamış aynı zamanda kendi içinde de bir büyüme yaşamıştır. Spor salonları, arşiv ve kitaplıklar, büyük kütüphaneler eklenmiş, hatta Pergamon örneğinde, okul içinde bir tiyatro dahi kurulmuştur. Bu okullar artık eski geleneği reddederek, sofistlerden ve sonrasındaki filozoflardan edindikleri yeni eğitim kültürünü de zenginleştirerek, jimnastik derslerini geri plana atıp matematik, gramer, retorik, astronomi gibi bilimleri ders olarak okutmuşlardır.

Liselerden mezun olan öğrenciler eğer isterlerse yüksek öğrenimlerine devam etmişlerdir ve bu eğitime katılanların oranı eskisine göre bir hayli yükselmiştir. Bu

¹⁷⁰ Bogucki, a.g.e., s. 383

¹⁷¹ Dürüşken, a.g.e., s. 27

yüksek okullar, ileride değinilecek felsefe okullarından başka retorik okullarını da kapsamaktadır. Bu dönemde retorığın tekrar bir yükselme dönemine girdiğini ve sadece retorik eğitimi veren okulların kurulduğunu görmekteyiz. Ancak bunlar, Roma döneminde en parlak çağlarını yaşayacaklardır.

Retorik okullarında artık gramer konusunda herhangi bir güçlük çekmeyen öğrenciler, uzman bir rhetor hoca eşliğinde çok daha zor metinleri incelemeye almaktadırlar. Öğrenci ilk önce çeşitli retorik terimlerini ezberlemekte, ardından metin incelemelerine başlamaktadır. Metin incelemelerinde daha çok Attika kanonuna ait ünlüler seçilmekte, bunların başında da Demetrios ve Lysias gelmektedir. Hoca seçtiği parçayı yüksek sele okur ve ardından tekrar okunması için yardımcısına verir; sonra bu metinler, çok ince ve detaylı şekilde öğrenciler tarafından incelenmeye tabi tutulur. Ardından da onlardan, öğrendikleri teknikleri kullanarak kendilerine verilen konuları düzenlemeleri istenir.¹⁷²

Bilindiği üzere bu dönemdeki en ünlü retorik okul, Isocrates'in okuludur. Ancak M.Ö. 150 yılında Hermagoras'ın kuracağı yeni retorik okul Isocrates'in okulunun ününü geride bırakacak kadar önemli hale gelecektir. Temnoslu Hermagoras, retorikle ilgili çeşitli kuramlar oluşturmuş ve bunları da yazdığı kitapta toplamıştır. Ancak bu kitap şu anda elimizde mevcut değildir. Kendisinden sonraki yazarlar tarafından yeniden yazılmış ve Roma rhetorica incelemelerinde etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Helenistik dönemde üç yeni felsefe okulu ortaya çıkacaktır. Bunlar, Epikuros tarafından kurulmuş olan Epikuroşçu okul, Kıbrıslı Zenon tarafından kurulmuş olan Stoacı okul ve nihayet başlatıcısı Piron olduğu için bazen Pironculuk, bazen de daha genel olarak Septiklik diye adlandırılan Şüpheci okuldur. Bu dönemde Platon tarafından kurulmuş olan Akademi ile Aristoteles'in kurucusu olduğu Lise de varlıklarını sürdürürler. Ancak birinci, zamanla yani Orta Akademi döneminde Septikliğin merkezi haline geleceği gibi Aristotelesçi Lise de tüm bu dönem zarfında

---

¹⁷² Dürüşken, a.g.e., s. 28

faaliyetini sürdürecektir, ancak hiçbir zaman ortaya çıkan bu yeni okullarla karşılaştırılabilir bir öneme sahip olamayacaktır.¹⁷³

Bu okulların kendilerinden öncekilere göre farklılıkları, her şeyden önce felsefeyi, insana nasıl mutlu olması gerektiğini gösteren bir araç olarak görmeleridir. Yani felsefenin bilime gösterdiği ilgiyi reddederek, onun pratikte işe yarar kısmına bakmışlardır. Bir diğer farkı ise, özellikle Platon ve Aristoteles'in bireyin mutluluğunu sağlayacak, ideal insana ulaşmada, devletin önemli rol oynayacağı konusundaki fikirlerine karşı durmuş ve öğretilerinde devlete yer vermemiş olmalarıdır. Elbette bu fikirlerini içinde buldukları siyasi koşullarla açıklamak mümkündür. Onların zamanında ise devletleri çökmüş, mutlak bir monarşi içine girmiştir. Bu açıdan düşünüldüğünde Helenistik dönem filozoflarının ahlaki politikadan ayırması, politikayı ilgi alanı dışında tutması mantıklı gözükmektedir.

Bu okullardan önce sözünü edeceğimiz Stoa Okulu, Zenon tarafından M.Ö. 300 civarında Atina'da kurulmuştur. Diogenes Laertios'un söylediğine göre, Polygnotos'un resimlerinden ötürü boyalı sundurma (Stoa) ya da Peisianaks sundurması denen yerde, bir aşağı bir yukarı yürüyerek ders verdiği için okula Stoa adı verilmiştir. Yine onun söylediğine göre "*Yunan Eğitimi Üzerine*" adlı bir de kitabı vardır. (Dio. Laer., VII., Zenon, 4-5). Ayrıca, Zenon'un felsefeyi ilk kez mantık, fizik ve etik olarak üçe ayırdığı söylenmektedir.¹⁷⁴

Yine Diogenes Laertios'un bildirdiğine göre Makedonya kralı Antigonos Gonatas, Zenon'a büyük ilgi duymuş ve ona şu mektubu yollayarak öğretmeni olmasını istemiştir. "*talih ve ün bakımından senin yaşamının önünde olduğumu düşünüyorum, ama akıl ve eğitim bakımından, sanırım senin, senin kazandığın eksiksiz mutluluğun gerisindeyim. Bu yüzden isteğimi geri çevirmeyeceğine inanarak, seni yanıma çağırmaya karar verdim. Sen de, ne olursa olsun, bir tek benim değil, toplu olarak tüm Makedonyalıların eğiticisi olacağımı göz önünde tutarak, elinden geleni yap. Çünkü Makedonya'nın yöneticisini eğitip erdeme yönelten kişinin uyruklarına adam olmayı öğreteceği ortadadır. Nitekim yönetici nasılsa uyruklarda*

¹⁷³ Arslan, c. 4, s. 9

¹⁷⁴ Kemal Bakır., "Roma'da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: Epiktetos ve Marcus Aurelius", **Doğu-Batı Dergisi** (Romalılar II), Sayı: 50, Ağustos, Eylül, Ekim 2009, s. 67

çoğunlukla öyle olur.” (Dio. Laer., VII., Zenon, 7). Ancak Zenon artık seksen yaşına girmiş olduğundan bu teklifi reddetmiş ve kendi yerine öğrencilerinden Persaios ve Philonides’i göndermiştir.

Stoacı okulun eğitimde en fazla değer verip üzerinde durduğu konu, karakter eğitimidir. Ancak onlara göre bu eğitim, mantık ve fizikten bağımsız bir şekilde yapılamaz. Nitekim onlar, felsefeyi mantık, fizik ve ahlak olarak üç dala ayırırlar. Bu ayrımı ilk yapan da Zenon’dur. Bunun yanında diyalektik ve retoriğe de önem vermişlerdir. Ancak onlara göre asıl önemli olan karakterdir. Uygun ve doğru karaktere sahip kimse bilge insandır. Stoacılar ayrıca, insanların bilge ve deli olanlar diye ikiye ayrıldıklarını söylerler.

Elbette bu okulun görüşleri de diğerleri gibi kurulduğu günden itibaren aynı kalmamıştır. Nitekim Stoa Okulu eski, orta ve genç olarak üç döneme ayrılır. Eski okulun temsilcileri başta elbette Zenon olmak üzere, onun halefi Assoslu Kleantes (M.Ö. 330-232) ve Soloili Chrysippo’dur (M.Ö. 280-208). Orta dönem, Rodoslu Panaitios (M.Ö. 185-110 civarı) ve Apamealı Poseidonios (M.Ö. 135-51) tarafından temsil edilir. Genç Stoa Dönemi ise, Cordubalı Lucius Annaeus Seneca (M.S. 3-65), Epiktetos (M.S. 50-135) ve Marcus Aurelius Antonius (M.S. 121-180) tarafından karşılanır.

Bir diğer okul ise kurucusu Epikuros’un adını alacak olan felsefe okuludur. Epikuros Sisam Adası’nda Yunanlı bir aileden doğmuştur. M.Ö. 310’da, önce Midilli’de daha sonra da Lapseki’de bir felsefe okulu kurduğu ve bundan beş yıl sonra Atina’ya gelerek dış mahallelerin birinde bahçe içinde bir ev satın aldığı, dostlarıyla öğrencilerini burada toplayıp dersler verdiği söylenir. Onun okulunun diğerlerinden farkı, bir yüksek öğrenim kurumu olarak hizmet etmeyip, aynı görüşten insanların toplandığı bir dostlar grubu şeklinde var olmasıdır. Resmi bir statüsü, mevzuatı ya da ders programı yoktur. Buraya, köleler ve kadınlar da kabul edilmektedir ve onlar da kendilerini öğrenci olarak değil, Epikuros’un dostu olarak görmektedirler. Burada eğitim, konuşma ve tartışma şeklinde verilmektedir ve tam bir dost sohbeti tarzındadır.

Epikurosçuluk Stoacılığa oranla daha az yaygınlık kazanmıştır. Hatta Diogenes Laertios'un belirttiği üzere başta Stoacılar olmak üzere, çok fazla eleştiri toplamıştır. Ancak buna rağmen zamanla tüm Akdeniz bölgesinde yaygınlık kazanmıştır. M.Ö. II. yüzyılda Philonides adında biri, Antakya'da Epikuros'un öğretilerini açıklayan bir okul kurmuş, buna benzer bir başka okul da İskenderiye'de açılmıştır. Roma'da da Epikuros'un felsefesini açıklamaya çalışan bir okul açmayı M.Ö. 154 yılında Alkios ve Philiskos adında pek tanınmamış iki Yunanlı denemiş ve Napoli zamanında Roma, Epikurosçuluğun merkezi haline almıştır. M.Ö. I. yüzyılda Cicero'nun bu öğretiyi Roma'da Philodemos ve Paidros'tan dinlemiş olduğu görülmektedir. Ancak Epikurosçuluğun daha sonraki döneminin en önemli ismi Latin şair Titus Lucretius Carus (M.Ö. 99-55) olacaktır.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Arslan, c. 4, s. 32

9- ANTİK YUNAN EĞİTİM SİSTEMİNİN ROMA İMPARATORLUĞU'NA ETKİSİ

Roma, antik dönem batı uygarlıkları içinde Yunanistan'dan sonra en önemli devlettir. Romalılar, dinden felsefeye hemen her alanda Yunanlıların etkisi altında kalmışlardır. İlk başlarda Yunan kültüründen etkilenmemek için, Yunanlı filozoflarını sınır dışı etmek ya da retorik hocalarının ders vermelerini engellemek gibi çeşitli önlemler almış olsalar da tüm bu çabalar boşa çıkmıştır. Özellikle II. Pön Savaşları (M.Ö. 264-241) sonrasında Yunan kültürü hâkim konuma gelmiş, Yunan hocaları Roma'ya akın etmiştir. Hatta aristokrat Roma aileleri, seçkin Yunanlı hocaları yanlarına almışlardır.¹⁷⁶

Yunan kültürünün Roma'ya en büyük etkisi, Helenistik dönemde, doğu dünyasındaki etkisine benzer şekilde dil konusunda olmuştur. Zamanla eğitim dili, özellikle de yüksek öğretim dili, Yunancaya dönmüştür. Roma eğitiminin Yunanlılarınkinden farkı ise; başlangıçta hem birey hem de devlet için eğitim yapılırken, ilerleyen yıllarda okul açma yetkisinin sadece devlet tarafından ve devlet için yapılmasına karar verilmiş olmasıdır. M.Ö. 425'de çıkartılan bir kararnameyle özel okulların açılması yasaklanmıştır. Bir diğer fark, Roma'da aile kurumuna Yunanlılara oranla daha fazla değer verilmesinden dolayıdır ki, aile içi eğitimin Roma'da daha önemli olmasıdır. Roma'da aile, eğitim için en önemli unsur olarak görülmüştür.

M.Ö. 146 yılında Yunan tesirinin artmasıyla beraber, Yunan örneğine uygun olarak kamuya bağlı gramer ve retorik okulları açılmaya başlamıştır. Bu okullarda Latineden önce Yunanca öğrenilmektedir. Bu sebeple özellikle Homeros'un ve Hesiodos'un eserleri ilk ders kitapları olarak okutulmaktadır.

9.1. Roma Devleti İçerisinde Yunan Kültüründen Etkilenmiş ve Eğitim Konusunda Araştırmalar Yapmış Olan Başlıca Yazarlar

İmparatorlukta, eğitime önem verip bu konuyu inceleyen araştırmacılar çoğunlukla Yunan filozoflarının etkisi altındadırlar. Nitekim bu yazarlar içinde ilk

¹⁷⁶ Aytaç, a.g.e., s. 59

başta adını anmamız gereken Marcus Tullius Cicero, Roma'nın yanında Atina'da da eğitim görmüştür. Özellikle Stoa, Akademi, Epikür felsefe okullarının etkisinde kalmış olan Cicero'nun, eski Yunan felsefesini özümlediği ve eski Yunancadaki her bir kavrama Latince karşılık bulmaya çalıştığı açıktır. Bu sayede Latince retorik yaratmaya çalışmıştır. Ona göre, Yunanca iyi bir retorik dil örneğidir ve iyi bir retorikçi Yunanca ile Latinceyi birleştirmelidir. Aristoteles ve Platon gibi, çocukların eğitiminde oyuna önem veren Cicero, yine Platon gibi ruh ve beden eğitiminin beraber verilmesi gerektiğinin altını çizer. Ancak Yunanlıların gymnasiumlarında verilen beden eğitimi, ahlaksız tutumların meydana gelmesine sebep olacağından, bu okullarda yapılacak beden derslerini reddeder.

Bir diğer yazar Lucius Annaeus Seneca ise daha çok Sokrates'ten etkilenmiş gözükmektedir. Aynı zamanda Stoa Okulunun etkisinde bulunan Seneca, ahlak felsefesine yakınlık duyar. O, çocuğun okul için değil, yaşam için eğitilmesi gerektiğini düşünmektedir. Platon ve Aristoteles gibi eğitime çok erken yaşta başlanması gerektiği fikrindedir. Ayrıca, Yunan geleneğine bağlı olarak öğretimde beden ve müziğe önemli bir yer ayırır.

Roma'nın en önemli retorik hocalarının içinde sayılan Marcus Fabius Quintilianus ise felsefi görüşlerinde Akademi'nin etkisi ile karşımıza çıkar. Bu sebeple o da, çocuğun eğitiminin oyun şeklinde verilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yunancaya çok değer vermekte ve eğitime Yunanca ile başlanması, Latincenin ise bunun üzerine dayandırılması gerektiğini düşünmüştür.

Aslen bir Yunanlı olarak doğan fakat Roma'da yaşamış olan Plutarkhos ise bize Yunan tarihini öğreten en önemli kaynak olmakla beraber, iyi de bir deneme yazarıdır. Platon'un etkisinde kalmış olan Plutarkhos Roma için uygun eğitim biçimi olarak Yunan eğitimini esas alır. O da, çocukların erken yaşta eğitilmesi hususunun sıklıkla altını çizer. Aristoteles'in, çocukların kölelerle yakın ilişkide bulunmasına karşı çıkmasına paralel olarak, Plutarkhos da çocukların, Yunancayı iyi konuşan, seçkin çocuklarla arkadaşlık kurmaları gerektiğini söyler. Bunun yanında Yunan eğitim sisteminin en temel öğelerinden olan beden eğitimine de önem verilmesi gerektiğini vurgular.

10- SONUÇ

Şehir devletleri kurulmadan önce Antik Yunan eğitim sisteminde sadece iki temel unsur vardır: müzik ve spor. Bu iki unsur Yunan tarihinin en eski devirlerinden yıkılışına dek önemini korumuş, Roma'ya da aksetmiştir. Ne yazık ki bu dönemde okuma-yazma eğitimi verilir verilmediği ya da okulların var olup olmadığı hakkında bir bilgi yoktur. Bu dönem, kalan eserler dolayısıyla gözümüze bir kahramanlar çağı olarak gözükmektedir. Bu sebeple özellikle aristokrat olmayan halkın yaşayışı hakkında çok az bilgi verir.

Söz konusu dönemde eğitim büyük ihtimalle evlerde ailelerden alınır. Burada eğitimden kastımız, sadece okuma-yazma ya da spor, müzik gibi beceriler değil, aynı zamanda mesleki eğitimi de kapsamaktadır. Örneğin bir marangozun oğlu baba mesleğini öğrenmekte ya da bir kız çocuğu evde annesinden evini nasıl idare edeceğini görmektedir. Aynı zamanda gençler, çeşitli festivallerde ya da spor müsabakalarında bir kültür ögesi olarak kendi tarihleri hakkında bilgi edinmekteydiler. Çünkü hem bu tarz etkinliklerde hem de agorada verilen söylevlerde retorlar, Homeros'un gibi destanları anlatmaktadırlar ki bu kimseler geçmişini belgeleyen öğretmenler olarak görülmektedir. Onların bu söylevleri hem destanlara hem de ozanlara duyulan saygıyı arttırmaktadır. Bu retor geleneği çok uzun yıllar Antik Yunan dünyasında devam etmiştir. Fakat bu dönemde geçmişteki olayların, hâlihazırdaki olayları etkileyebileceği fikri, ozanların da dinleyicilerin de düşüncesinden çok uzaktır. Bu dönem Yunan uygarlığı için henüz aydınlık bir çağ değildir. Yunan dünyasında düşünceye açılan yol ve akabinde entelektüel devrim M.Ö. 6. yüzyılda Miletoslu Thalesle başlayıp diğer felsefeciler tarafından sürdürülmüştür. Bu dönem bilginleri, bilinen nesnelere temel maddelerini aramaya koyulmuşlardır. Akdeniz, Karadeniz, Ortadoğu ve hatta biraz da Atlas Okyanusu kıyılarındaki Yunan keşifleri, koloni hareketleri, onlara, içinde yaşadıkları çağın geniş dünyasıyla ilgili yepyeni fikirler sağlamıştır. Bu fikirler İonya'da filizlenmiş olsa da zamanla, Antik Yunan dünyasının en büyük ilim merkezi olacak Atina'da gelişmiştir.

Antik Yunan dünyasına doğudan gelen en önemli bilgi yazıdır. Yunanlılar yazıyı Mezopotamya, Mısır ve Anadolu'dan daha sonra kullanmışlardır. Bundan

önce, Girit'ten edindikleri Linear B yazıları onların ihtiyacını karşılamamakla beraber, oldukça basit düzeydedir. Herodotos'un bildirdiği üzere, Yunanlılar yazıyı Fenikelilerden almışlardır. Bu olaya verilecek tarih kesin olmamakla beraber tahminen M.Ö. IX. yüzyıldır. Çünkü Homeros'un İlyada'sında yazıyla ilgili bir fragman vardır. Fakat olayın nerede gerçekleştiği hususunda herhangi bir bilgi mevcut değildir. Eski Çağ tarihçileri bu mekân için Kıbrıs ya da Girit gibi ticari bir yer olmasının muhtemel olduğunu düşünmektedirler.

Bu dönemlerde eğitimde söz sahibi kimseler, genellikle zengin ailelerde bulunan paidogogoslardır. Bu kimseler ailenin kölelerinden sayılmakla beraber, ailedeki en kıymet gören çalışanlardır. Homeros'tan öğrendiğimize göre Akhilleus döneminde dahi paidogogoslar vardır. Onlar, çocuğun okuma-yazma eğitiminden beslenmesine, ahlaki tutumundan sağlığına dek her konuda sorumlu ve söz sahibidirler. Fakat bu kimseler erkek çocuklar için öğretmenlik yaparlar. Kız çocukları için böyle bir durum söz konusu değildir. Onlar, evde annelerinden ve hizmetçilerinden evlilikte kendilerine yetecek düzeyde eğitim alırlar.

Antik Yunan dünyasının en önemli özelliği olan polislerin kurulmasıyla beraber, kent devletleri arasında eğitim açısından farklılıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple Antik Yunan dünyasının geneli için bir eğitim modeli verilememektedir. Bu dönemde iki kent devleti göze çarpar. Atina ve Sparta. Diğer kent devletleri de çoğunlukla Atina modelini benimsemişlerdir.

Bu iki polisin eğitimleri kesin olarak birbirlerinden ayrılır. Atina'da daima, Sparta'ya göre daha ılımlı bir eğitim anlayışı hâkimdir. Sparta'da eğitim devlet eliyle verilirken Atina'da bu işi özel okullar karşılar. Sparta, kız çocuklarında da neredeyse erkeklere verdiği kadar eğitim uygularken, Atina bu duruma karşı çıkar. Bunun sebebi iki poliste kadınlara bakış açısının farklı olmasıdır. Sparta'da anaerkil dönemin izleri hissedilirken, Atina'da kadın pek değer görmez.

Yunan dünyasının eğitim anlayışında gerçekleşen en büyük reform hareketi, M.Ö. V. yüzyılda Sofistlerle olur. Bu Sofistler, eski geleneğin karşısında durarak, felsefeye bakış açısını değişime uğrattılar. Felsefe, Sofistler için pratik yararlar açısından gerekli görülmektedir. Sofistler felsefeyi doğa bilimlerinden insana

çevirmişleridir. Bu dönemde insan, en değerli varlık olarak görülmeye başlanmış, tüm ilgi insana ve insanla ilgili olana kaymıştır.

Sofistlerin eğitimdeki en önemli reformları, eğitim şekline getirdikleri yeniliklerdir. Onlar, gymnasiumlarda verilen spor faaliyetlerini ve müzik eğitimini reddetmemekle beraber, gençlerin daha genel, hayatlarında daha çok işlerine yarayacak bilgilerle donatılmaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bunun için eğitime rhetoriği etkili olacak bir şekilde sokmuşlardır. Sofistler dersleri bazen bir dostun evinde bazende çardaklar altında sohbet eder gibi vermişlerdir. Ayrıca Isocrates gibi bazı sofistlerin açtıkları okullar da mevcuttur.

Elbette tüm sofistlerin fikirleri birbirleriyle bağdaşmaz. İçlerinde birbirlerinden çok farklı olanlar vardır. Ancak bunların ortak özellikleri insanı merkeze almaları ve Yunan eğitim sisteminin gelişiminde önemli bir yer tutmalarıdır.

Sofistlerden sonra, Yunan dünyasının eğitim sistemine farklı yorumlar getiren Sokrates karşımıza çıkar. Sokrates, kendini bir öğretmen olarak görmese de pek çok genci yetiştirmiştir. Bu gençler içinde en değerlisi, Yunanistan'da ilk felsefe okulunu kuracak olan Platon'dur.

Platon, eğitim ile ilgili projelerini, öngördüğü devlet modeliyle biçimlendirmiştir. O, Atina'da da Sparta'daki gibi, eğitimin devlet eliyle verilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Onun bu fikirleri öğrencisi Aristoteles'e miras kalacak, o da hocasının yolundan giderek devlet ve eğitimi bir tutacaktır.

Helenistik Dönem eğitim sistemi ise eski devirlere oranla bir hayli farklıdır. Çünkü bu dönem sadece Yunan dünyasıyla sınırlı kalmaz. Bilinen dünyanın hemen her yeri Helenistik kültürün içinde sayılır ve dolayısıyla pek çok uygarlığın harmonisi söz konusudur. Bu dönemde eğitim hiçbir zaman olmadığı kadar yaygınlaşmıştır. Özellikle yüksek öğretim, daha genel olarak bilim faaliyetleri bir sıçrama göstermiştir. Kurulan yeni kentler eğitim-öğretim, felsefe, retorik, kütüphaneler vb. açısından eski devirlerin çok çok üstündedir.

Kısacası Antik Yunanlıların eğitim sistemi birbirini besleyen pek çok aşamadan geçerek gelişmiştir. Devletin ve çağının değişimine uygun olarak

biçimlenen bu sistem, daha sonra Roma İmparatorluğu'nun eğitim sisteminin biçimlenmesinde de etkili olmuştur.

EKLER

Yer Adları Sözlüğü:

Abdera: Batı Trakya’da İskeçe sınırları içerisinde kalan Ege Deniz’inin kuzey kıyısında yer alan Antik Yunan kenti.

Adramytteion: Edremit adının aslının Helen ağzına uydurulmuş biçimi; Atramytteion, Adramyttion, Atramyttion biçimlerinde de yazılır. Yalnız sonuna eklenen –eion takısı (keza: -ion) takısı Helen dilindedir ve o dilde “-yeri” anlamındadır. Adın aslı Adramut yani Adra-Mut, “Adra-Vadisi”dir. Bu ad belli ki, batı ucunda Edremit’in kurulduğu Balıkesir’e uzanan önemli doğal geçit vadisini kasteder.¹⁷⁷

Arkadia: Eski Yunanistan’da Mora Yarımadası’nın orta kesiminde dağlık bir bölgenin adıdır.

Arkhanes: Doğu Girit’in en zengin bölgelerinden birinde yer alan yerleşim yeri.¹⁷⁸

Assos: Çanakkale ilinin Behramkale köyü içerisinde kalan bir Antik Yunan kenti. Aslı Assa sözcüğünden gelir. Helen ağzında: Assos, İstros olarak kullanılır. Anlamı “yerleşim”dir. (buradan keza: köy, kasaba, kent)¹⁷⁹

Boiotia: Orta Yunanistan bölgesi. En önemli kenti Thebai’dir. Bugünkü adı Viotia’dır.

Delphi: (Delphoi) Yunanistan’da Phokis Bölgesi’ndeki en meşhur kentlerden biri. Kehanet tapınağı ile ünlüdür. Yunanlılarca kutsal sayılır.

Didaskaleion: Bandırma’nın 30 km. güneyinde, Manyas Kuşgölü’nün güneydoğusunda, Ergili Köyü’nün 2 km. batısında Aksakal Beldesi sınırları içinde yer alan Hisartepe’dedir.

¹⁷⁷ Bilge Umar., Türkiye’deki Tarihsel Adlar, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1993, s. 19

¹⁷⁸ Levi, a.g.e., s. 69

¹⁷⁹ Umar, a.g.e., s. 123-125

Hagia Triada: (Ayia Triada, Agia Triada, Agia Trias) Girit'in antik dönem kent yerleşimlerinden biri.

Halikarnassos: Bugün Bodrum olarak bilinen yerdeki eski Karia kenti. Kent dilinin Luwi dilindeki öz biçimi, assa ile bitmektedir Alikarnassa.¹⁸⁰

Herakleia Pontike: Karadeniz Ereğlisi. Buraya Herakleia denmesi, Herakles'in Hades'e yani yeraltına, ölümler ülkesine iniş yeri olan Akherousias Burnu (şimdiki adıyla Baba Burnu) yakınında kurulmuş olduğu içindir.¹⁸¹

Khalkis: (Khalkideis, Khalkidos) Urla Yarımadası batı yanındaki bulunan kıstağın (kastedilen, Urla'ya doğru sokulan ve ucunda Gülbahçe Köyü'nün bulunduğu deniz girintisi ile Seferihisar batı yakınındaki Sığacık'ın ve Teos kalıntılarının yanbaşımda olan bir diğer deniz girintisi, Sığacık Körfezi arasında yer alan kıstaktır) güney yanında bir ilkçağ kasabasıdır. Teos kentine bağımlı idi (Strabon, 14 I 31). Kentin adı, Hellen dilindedir.¹⁸²

Khios: Sakız Adası.

Knossos: Girit'in kuzeyinde bulunan, Minos uygarlığına başkentlik yapmış şehir.

Lindos: Rodos Adası'nın en eski kentlerinden biri. Bu ad, Hellen dilinde anlam taşımaz ve Luwiler döneminden kalmaz.¹⁸³

Mallia: Girit'in kuzeyinde bulunan Minos Uygarlığına ait kentlerden biri.

Mytilene: Lesbos/Midilli adasının en önemli kenti (Herodotos, I., 160, II., 138, 178 vs.). Adının Hellen dilinde anlamı yoktur ve Luwi/Pelasgos dilinden geldiği kuşkusuzdur. Ancak, adın türetiliş biçimi ve anlamı konusunda iki olasılık vardır:

Birinci olasılıkta, ad, Muti-la-(wa)na öğelerinden türetilmiştir. Muti'cik Yurdu anlamındadır. Muti, eski Hellen dilinde "midye" anlamına gelen mys ve mytilos sözcüklerine bakılırsa, belki "midye" demektir.

¹⁸⁰ Umar, a.g.e., s. 52

¹⁸¹ Umar, a.g.e., s. 314

¹⁸² Umar, a.g.e., s. 427

¹⁸³ Umar, a.g.e., s. 496

İkinci olasılıkta, ad, Mut-ila-(wa)na, vadi-geçidi-sel öğelerinden türetilmiştir. Gerçekten de kent, adanın güneydoğu yanındadır ve orada, ada ile Anadolu arasındaki boğaz gerçekten bir mut'a giden ila(=boğaz)'dır.¹⁸⁴

Phaistos: Girit'in güneyinde bulunan, Minos Uygarlığına ait kentlerden biri.

Phokia: (Phokaia) Anadolu'nun en eski Helen kolonizasyonu döneminde (Aiolis bölgesinde bulunmasına rağmen, İon boyu Helenlerince) Helenleştirilen bir kıyı kenti; şimdi, İzmir iline bağlı ilçe merkezi Foça.

Phokaa/Phokia adı Helen dilinden değildir ve aslı Luwi dilinde Pauwaka, yani Pa-uwa-ka, Su-lak-yer'dir; bu ad, kentin Gediz Irmağı ağzı yanı başında olduğuna işaret eder.¹⁸⁵

Palaikastro: Girit'in doğu sahilinde bulunan eski bir Miken yerleşim yeri.

Priene: Aydın Söke'de Efes'e yaklaşık 100 km. uzaklıkta kurulmuş olan Antik Yunan kenti. Priene adı, Luwi-Pelasgos dilinde "hisar" anlamına gelen Pura/Pria sözcüğü ile "-sal, - yöresi" anlamındaki wana/ana takısından türetilmiştir. "hisar yurdu" demektir.¹⁸⁶

Samos: Sisam Adası.

Skherie: Odysseus'un yıllarca denizlerde dolaştıktan sonra çıktığı ada. Burası denizci bir halk olan Phaiakların ülkesidir. Genellikle, bugünkü Korfu olduğu kabul edilir.¹⁸⁷

Soloi: Anadolu'nun Kilikia bölgesinde bir kıyı kenti. Adı sonradan Pompeiopolis olacaktır. Mersin'in 11 km. güneybatısında, Mezitli köyü ile deniz arasında kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Bir de Kıbrıs'ta Soloi adında kıyı kenti vardı. Ancak bizim metnimizde geçen Soloi, Kilikia'dakidir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Umar, a.g.e., s. 594

¹⁸⁵ Umar, a.g.e., s. 662

¹⁸⁶ Umar, a.g.e., s. 677

¹⁸⁷ Azra Erhat., Mitoloji Sözlüğü, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2008, s. 244

¹⁸⁸ Umar, a.g.e., s. 742

Stageira: Kuzey Yunanistan'da, Olympia'nın kuzeyinde kalan küçük bir Yunan kolonisi. Bugünkü Stagira'nın 8 km. kuzeydoğusunda yer alır.

Syrakusai: Sicilya'da bulunan Antik Yunan kenti.

Temnos: İzmir Görece köyü sınırları içinde ve Menemen'in Antik Sardene Dağı'nın (Dumanlı Dağ) kuzeydoğusuna düşen dağlık bölgedeki Aeolis kenti.

Teos: İzmir Seferihisar kentine 5 km. uzaklıktaki antik kent. Eski on iki İon yerleşmesinden biridir. Adın kökeni: Kaynakların çoğunda, örneğin Strabon'da (14 I 30) böyle, e'si Hellen yazımında dahi epsilon € ile fakat o'su, uwa sesine işaret eden omega ile. Bazı kaynaklarda Teios (örneğin Byzantionlu Stephanos'da); e'si, Hellen yazımında, eskiden a'ya yakın değer taşıyan eta, H ile. Adının aslı Ta-uwa, "baba-tapınağı"dır; bkz. Ta/Te (sözcüğü), uwa. Ta (Baba) burada Atta'yı mı yoksa Kam'ı mı kastediyordu, güvenle söyleyebilmek için dayanağımız yoktur.¹⁸⁹

Thera: Ege Denizi'nde Girit'in kuzeyinde, Yunanistan anakarasının 200 km. güneydoğusunda kalan ada. Santorini Adası olarak da bilinir.

Thessalia: Kuzey Yunanistan'da çok eski zamanlardan beri kullanılmış yerleşim bölgesi.

Trakhis: (Trekhis) Eski bir Teselya şehri.

Tylissos: Girit'te Knossos yakınlarında bulunan antik kentlerden biri.

Ugarit: Doğu Akdeniz kıyısında, Güney Suriye sınırları içerisinde yer alan bir kent.

Zakro: Girit'in doğu kıyısında yer alan eski bir yerleşim yeri.

---

¹⁸⁹ Umar, a.g.e., s. 778

Genel Sözlük:

Agamemmon: Yunan mythosunda sadece Truva savaşlarında değil, pek çok efsanede adı geçen Atina'nın büyük kralı.¹⁹⁰

Agoge: Sparta'nın eğitim sistemine verilen ad.

Agon: Yarışma, mücadele. Başta Tanrılar adına düzenlenen oyunlar için olmak üzere, her türlü alandaki yarışma için kullanılır.

Agora: Toplanma alanı. Bir kent devletinde pazar, çarşı veya sosyal yaşamın merkezidir. Bir kent yapısı olarak poliste muhakkak bulunması gerekir.

Aiskhylos: Antik Yunan oyun yazarı (M.Ö. 524-455?).

Akroamatik: (Yun. akroama, dinlenen şey'den, Fr. aeroamatique veya acroatique). Yunan felsefe sistemlerinde ve özellikle Aristoteles felsefesinde, ancak sözlü olarak anlatılabilen en gizli ve kavranması en güç kısımlara denir.

Akropolis: Bir poliste kamu binalarının ve tapınakların bulunduğu etrafı surlarla çevrili yüksek tepe.¹⁹¹

Amphidromia: Doğumdan sonra bebeğin baba kucağında ocak etrafında dolaştırılmasına verilen ad. Etrafında koşmak anlamına gelir.

Apodyterion: Palaestra ve hamamlarda soyunma odası.

Apollon: Leto ile Zeus'un oğludur. Müziğin, sanatın, şiirin tanrısı sayılır. Dinginliği simgeler.

Arkhe: Başlangıç, hareket noktası, ilke, ilk neden, köken, nihai ana madde.¹⁹²

Arimaspea: Aristeas'ın yazdığı destanlar bu isimle bilinir.

Arkhon: Yüksek devlet memuru.

¹⁹⁰ Erhat, a.g.e., ss. 13-4

¹⁹¹ Oğuz Tekin., Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 315

¹⁹² Francis E. Peters., Antik Yunan Felsefe Terimleri Sözlüğü, (Çev. Haz. Hakkı Hünler), Paradigma Yayınlar, İstanbul, 2004, s. 50

Artemis: Akdeniz çevresinde bin yıllarca tutunmuş bir tanrıçaya belli bir süre içinde ve belli bir bölgede verilen addır. Kaynağı Orta Anadolu'da bulunduğu en son arkeoloji kazılarında kesinlikle anlaşılan ve genel olarak Ana Tanrıça diye tanımlanan bu tanrısal varlık Yunan din ve efsanelerinde Artemis adıyla anılır. Toprak ve bereketi simgeleyen tanrıça Zeus ile Leto'nun kızıdır.¹⁹³

Athena: Zeus'un kızı. On iki Olympos tanrısından biri olan Athena, Zeus'un kafasından çıkararak doğmuştur. Daha çok Pallas Athena olarak anılır.¹⁹⁴

Bouleuterion: Boule terimi, Antik Yunan'da danışma meclisi görevinin yanı sıra, parasal konularla, savaş ve dış siyaset sorunlarıyla uğraşan, halk meclisinde görüşülecek maddeleri hazırlayan etkin bir hükümet organıdır. Demosların nüfuslarına göre gösterdikleri belli sayıda aday arasından seçilen üyelerden oluşur. Bouleuterion ise, Boule'nin toplandığı kapalı binayı ifade eder.¹⁹⁵

Dialektike: Dialektik, eytişim.¹⁹⁶ Gerçeği bulma sanatı.

Dialektikos: Konuşma ve tartışmada usta.¹⁹⁷

Drahoma: Yunan dünyasında gelinin damada verdiği başlık, çeyiz.

Eileithyia: Zeus ile Hera'nın kızı, Ares, Hephaistos ve Hebe'nin kız kardeşi. Eileithyia doğumlara bakan ebe tanrıçadır. Hera'nın sözünden ayrılmaz, onun buyruklarını harfi harfine yerine getirmiş.¹⁹⁸

Elegeia: Flavta (Bir çeşit flüt) eşliğinde söylenen şiir.

Engsis: Evlilik sırasında yapılan anlaşma.

Ephebe: 18 yaşına gelmiş ve iki yıllık askeri eğitime girmiş olan Atinalı genç erkeklere verilen isim.¹⁹⁹

¹⁹³ Erhat, a.g.e., s. 56

¹⁹⁴ Erhat, a.g.e., s. 65

¹⁹⁵ Wycherley, a.g.e., s. 212

¹⁹⁶ Peters, a.g.e., s. 65

¹⁹⁷ Peters, a.g.e., s. 65

¹⁹⁸ Erhat, a.g.e., s. 99

¹⁹⁹ Garland, a.g.e., s. 317

Epheori: Devlet denetçileri.

Epos: Kahramanlık destanı.

Eurykleia: Odysseus'un sütünnesi. Eurykleia Odysseia'da günlük hayatı yansıtan en canlı bazı sahnelerin kahramanıdır. Telemakhos'un yolculuğunu o hazırlar, gittiğini o bilir ve Penelopeia'dan saklar (Odysseia, II, 347-380). Dilenci kılığında Íthake sarayına gelen Odysseus'un ayaklarını yıkarken eski yara izinden onu tanır (Odysseia, XIX, 350-507). Taliplerin ve özellikle hizmetçilerin cezalandırılmasında önemli rol oynar (Odysseia, XXII, 391-492). Evin kâhyası, bekçisi, büyüğüdür, Odysseus'un sarayında oynayan dramın en sevimli kişisidir.²⁰⁰

Grammatistes: Gramer öğretmenleri, eğitimciler.

Gynaikonomos: Evde, evin hanımının tüm işinden sorumlu kadın görevli.

Gynaikonitis: Atina evlerinde kadınlara ayrılan bölüm.

Hekate: Olympos Tanrılarıyla ilişkili olmayan, hiçbir efsaneye adı karışmamış, kişiliği epey gizemli bir Tanrıçadır. Aslında Hekate, Anadolu'ya özgü bir Tanrıça ve Efesli Artemis'in belli bir niteliğini yansıtan ve başka adla anılan tıpkısıdır. Homeros destanlarında hiç adı geçmez, buna karşılık Hesiodos'un Theogonia'sında büyük bir yer tutar. Hekate, Titanlar arasında Güneş Soylular diye anılan Tanrılar soyundandır.²⁰¹

Helot: Sparta'da yaşayan köle sınıfa verilen ad.

Hephaistos: Zeus ile Hera'nın oğludur. Ancak bir efsaneye göre Zeus'un Athena'yı kafasından çıkarmasını kısıkanan Hera, onu tek başına doğurmuştur. Hephaistos, çirkin ve topal bir tanrıdır. Demircilerin tanrısı olarak görülür çünkü her türlü madeni işleyebilir.²⁰²

---

²⁰⁰ Erhat, a.g.e., s. 110

²⁰¹ Erhat, a.g.e., s. 125

²⁰² Erhat, a.g.e., ss. 134-5

Hermes: Titanlar soyundan Atlasla Pleione'nin kızı Maia'nın Zeusla birleşmesinden doğmuştur. Tanrıların ve özellikle Zeus'un habercisi olarak görev alan Hermes, Olympos tanrılarının en renkli ve özgün kişilerinden biridir.²⁰³

Hestia: Ocağı simgeleyen Hestia, Kronosla Rheia'nın birinci kızı, Zeusla Hera'nın kız kardeşidir. Poseidon ve Apollon ona talip oldukları halde, Hestia evlenmek istememiş ve Zeus'tan ömür boyu kız oğlan kız kalma sözü almıştır. Ayrıca tanrılar ve insanlar arasında büyük bir şeref payı elde etmiştir: her tapınakta ve her evde sunağı vardır. Ocak, Tanrıların da insanların da konutlarında dinsel bir merkez sayılır. Öbür Olympos Tanrıları gidip geldikleri halde, Hestia hep yerinde kalır. Bu yüzden adı hiçbir efsaneye karışmaz. Kişiliği olmayan soyut bir kavram olarak canlanır.²⁰⁴

Hetaria: Atina'da erkekleri eğlendiren metresler. Soylu ailelerin kadınlarından daha iyi eğitim almışlardır.

Hoplit: Tam techizatlı (kalkan, mızrak, kılıç, zırh) eski Yunan piyade askeri.²⁰⁵

Hoplön: Silah.

Kekrops: Merkezi Atina olan Attika bölgesinin efsanevi kralı. Doğrudan doğruya topraktan fıskırmış olduğu söylenen Kekrops, Attika'nın ilk kralı sayılır, bir zamanlar "Akte" (kıyı) diye anılan bölgeye onun adına Kekropeia denmiş. Kekrops, Aglauros'la evlenmiş ve Erysikhton diye bir oğlu ve Erikhtonios efsanesinde rol oynayan üç kızı olmuş. Kekrops'un gövdesi onun topraktan doğmuş olduğunu şöyle belli edermiş: üstü insan altı yılan biçimindeymiş. Kekrops barışsever, uygar bir kral olarak anılır: şehir kurmasını, ölüleri gömmesini, giderek yazı yazmasını da o öğretmiş yurttaşlarına.²⁰⁶

Kitharistes: Müzik ve lirik şiir eğitimcileri.

²⁰³ Erhat, a.e.g., s. 140

²⁰⁴ Erhat, a.g.e., s. 144

²⁰⁵ Tekin, a.g.e., s. 320

²⁰⁶ Erhat, a.g.e., s. 170

Krypteia: Spartalıların gizli servisine verilen isim.

Kosmos: duyulur ve algılanır evren.²⁰⁷

Kyros: Evlilikte kadının vasisi.

Logos: Konuşma, açıklama, aklın kendisi, akıl yetisi, idrak.²⁰⁸

Lolographos: (Çoğ: lolographoi) Kent tarihi, kahramanlıklar, mitoloji gibi insanların ilgisini çeken konuları rhapsodlar gibi şiir diliyle değil, düzyazı (nesir) şeklinde yazan kişi. Adlarını bildiğimiz lolographoslar arasında her ikisi de Miletoslu olan Kadmos ve Hekataios'u sayabiliriz.²⁰⁹

Maia: Doğumda görevli ebeler.

Meirakion: Paidion'dan sonra gelir. 12 yaşını tamamlamış erkekler için kullanılır (Sparta).

Mousike: Musaların sanatı, musiki, müzik.²¹⁰

Musalar: Yunanca “mousa”, Latince “musa” diye adlandırılıp batı dillerinin hepsine giren esin perisidir. Adının kökeni asıl kimliğinin açıklanmasına yardım eder: “Mousa” Yunanca akıl, düşünce, yaratıcılık gücü kavramlarını içeren “men” kökünden gelmektedir. Bu kök, Zeus'un Musaları üretmek için birleştiği Titan Tanrıça Mnemosyne'nin adında da görülür, Athena'ya gebe kalan Metis'in adında da. O da demektir ki, kaba güçleri yenip başa geçtikten sonra kendi egemenliğini kurabilmek için Zeus Tanrının ilk işi düzenli ve ölçülü oldukları oranda yaratıcı olan güçleri benimsemek olmuştur. Musalar işte bu gücün ürünü ve simgesidir. Bu güç ise Tanrıya olduğu kadar insana da vergidir, giderek Olympos Tanrıları insanüstü doğa güçlerinden uzaklaşıp insana yaklaşmayı amaç edindikleri zaman benimsedikleri bir

---

²⁰⁷ Peters, a.g.e., s. 201

²⁰⁸ Peters, a.g.e., s. 208

²⁰⁹ Tekin, a.g.e., s. 321

²¹⁰ Peters, a.g.e., s. 225

güçtür. Musalar böylece insan ve Tanrı arası birer varlık olarak düşünülebilir; insanı Tanrı Tanrıyı insan yapar Musalar.²¹¹

Dokuz Musa vardı: Klio, Euterpe, Thalia, Melpomene, Terpsikhore, Erato, Polumnia, Urania ve Kalliope.²¹²

Musaio: Adı Musalarla ilgili efsanelik bir ozan. Yerine göre Orpheus'un arkadaşı, öğrencisi ya da oğlu sayılan Musaio, Attika efsanesinde Orpheus'a karşılık yaratılmış bir tip olsa gerek.²¹³

Opteria: Doğumdan sonra bebeklere getirilen hediyeler.

Orpheus: Orpheus, dillere destan olmuş bir ozandır. İlk Çağ'da ünlü orfizim denilen mistik bir akım yaratacak kadar çok yayılmış, kişiliği üstüne anlatılan masallar her türden sanatçıyı esinlemişti.²¹⁴

Ostrakon: Özellikle keramik vazo parçaları ve silikatlı topraktan yapılmış kap-kacak anlamında kullanılır. Daha önceki devirlerde istiridye kabuğu anlamına gelmektedir. Ancak Eski Çağ toplumlarında, topraktan veya seramikten çanak-çömlek parçalarının, yazı yazmaya özgül bir malzeme olarak kullanıldıklarını biliyoruz. Kırık çanak-çömlek parçaları olduklarından ucuz bir malzeme idi ve üzerine mürekkeple çiziliyordu. Kırılmış ve atılmış çanak-çömlek parçaları kolayca bulunabiliyor ve ikinci bir kullanım için yıkanarak hazırlanıyordu.²¹⁵ Bizim metnimizde geçtiği şekliyle ostrakonlar, insanların üzerine isim yazarak oy kullanmalarına yarıyordu.

Paian: Dinsel bir müzik.

Paideia: Eğitim

Paidagogos: Olgunluk çağına gelinceye kadar çocukların eğitimlerinin aksamamasını sağlayan, onları kötü alışkanlıklardan uzak tutan ve okula

²¹¹ Erhat, a.g.e., s. 208

²¹² Peters, a.g.e., s. 225

²¹³ Erhat, a.g.e., s. 209

²¹⁴ Erhat, a.g.e., s. 229

²¹⁵ Yıldız, 2000, a.g.e., s. 117

götürülmesinden sorumu bir tür ev kölesi.²¹⁶ Pedagoji kavramı bu sözcükten türetilmiştir.²¹⁷

Paidion: Eski Yunanlılarda genç erkeklere verilen isim.

Paidotribes: Atletizm eğitimcileri.

Palamedes: Naupliosla Klymenenin oğludur. Homeros savaşında adı geçmese de Truva efsanelerinde yer alır.²¹⁸

Panathenaia Oyunları: Atina'da sitenin koruyucu tanrısı Athena için yapılan bayramların en büyüğü. Hekotombeon (temmuz-ağustos) ayında yapılır. Bayramdan önceki birkaç gün büyük şölenler verilir, oyunlar, danslar, koro gösterileri düzenlenir. Bayram günü Atinalı soylu genç kızlar hazırladıkları peplos'u (işlemeli kıyafet) tapınağa götürüp, Athena'ye sunarlar

Pandora: Yaratılan ilk kadın. Hesiodos'un hem Theogonia hem de İşler ve Günler adlı eserlerinde uzun uzadıya anlattığı Pandora efsanesi Ortadoğu ve özellikle Sami kaynaklı olduğu düşünülür.²¹⁹

Patroklos: Menoitios'un oğlu Patroklos, Aklilleus'un can yoldaşı, en yakın arkadaşıdır. İki de Aktor ve Aigina'nın soyundan olmakla akraba sayılırlar, ama arkadaşlıkları Patroklos'un Akhilleusla birlikte Peleus'un sarayında büyümüş olmalarından ileri gelir. Truva savaşı sırasında Hektor tarafından öldürülür.²²⁰

Peisistratos: M.Ö. 6. yüzyılın başlarında yaşamış olan ve Attika birliğinin sağlanmasında etkili olan Atina tiranı.

Perioikoi: Özellikle Sparta'da kentin civarında oturan yarı yurttaşlar.

Petalismos: Tıpkı ostrakon gibi, oy kullanma biçimi. Syrakusai'de yapılır ve çömlek yerine zeytin ağacı yaprağı kullanılır.

²¹⁶ Tekin, a.g.e., s. 323

²¹⁷ Sadık Usta., Sparta'da Mükemmel Toplum, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 66

²¹⁸ Erhat, a.g.e., s. 233

²¹⁹ Erhat, a.g.e., s.236

²²⁰ Erhat, a.g.e., ss. 238-9

Phaiaklar: (Phaiak Halkı) Odysseus'un yıllarda denizlerde süründükten sonra çıktığı Skherie denilen adada yaşayan denizci halk.

Phoiniks: Akhilleus'un lalası. İbret verici hayat hikâyesini İlyada'da kendi ağzından duyarız. (İlyada IX. 44 vd) Phoiniks Boiotia kralı Amyntor'un oğluymuş. Babası anasını bir kapatmayla aldatırmış. Anası da şu kapatmayla yat da, ihtiyar babandan soğusun demiş ona, Phoiniks öyle yapmış, ama babasının lanetine uğrayıp yurdundan sürülmüş, Peleus'un yanına sığınmış, Myrmidonların kralı da onu dostça karşılayıp Akhilleus'a yönetici olarak vermiş. Phoiniks Truva savaşında Akhilleus'un yanından ayrılmaz, yiğit öfkeyle barakasına çekilince ona öğütler, örnekler vererek yola getirmeye çalışır. Patroklos ölünce Akhilleus'un derin yasına katılır. Akhilleus ölünce Phoiniks Neoptolemos'u almaya gider ve onunla Truva'ya gitmek üzeredir ki yolda ölür. Neoptolemos onu törenle gömer.²²¹

Piktografik Yazı: Harflerle değil, gerçek nesnelerin anlaşılabilir resimlerine dayalı yazı türü.

Polis: Siyasal ve sosyal olarak örgütlenmiş kent devletleri.

Pornai: Atinalı erkekleri eğlendiren orta sınıf hayat kadını.

Pyrhic: Eski Yunanlılarda bir harp dansı.

Rhapsodos: Kentten kente dolaşıp, ellerindeki değnekle ritim tutarak kahramanlık ve mitoloji içerikli şiirler okuyan kişilerdir.

Rhetor: Hatip.²²²

Rhetorik: Hitabet sanatı.

Themistokles: Atinalı Neokles'in oğludur. Pers savaşları sırasında Atina meclisinde ve ordularında boy göstermiştir. Thukydides ondan sıklıkla bahseder. Savaştaki yararlarına rağmen ilerleyen devirlerde vatan hainliği suçlaması ile

²²¹ Erhat, a.g.e, s.247

²²² Tekin, a.g.e., s. 325

ostrakismos kararıyla şehirden sürgün edilir. M.Ö. 459 yılında öldüğü sanılmaktadır.²²³

Theologia: (Teoloji) 1. Tanrılara dair konuşmalar, izahlar, mit. 2. İlk felsefe, metafizika, metafizik ilmi.²²⁴

Theseus: Dor ırkının büyük kahramanı, Herakles'in örneği üzerine Atina'da uydurulmuş bir kişidir. Efsanesi de Herakles efsanesinin motifleriyle bir araya getirilmiş, bu yakıştırmalara Atina'nın ülkülerini yansıtan kişisel ve toplumsal bazı temalar eklenmiştir. Ayrıca Atinalılar Thesus'u efsanevi değil de tarihsel bir kişi sayarlar.²²⁵

Tiran: Oligarşi ile yönetilen kent devletlerinde, yönetimi zorla, yasal olmayan bir şekilde ele geçiren kişi.²²⁶

Tyrtaios: 7. yüzyılın ortalarında Sparta' da yaşamış bir savaş elegeiaları (flavta eşliğinde söylenen şiir) yazarıdır.

---

²²³ Cornelius Nepos., Ünlü Komutanların Yaşamları, (Çev: Furkan Akderin), Yakın Kitapevi, İzmir, 2011, s. 12

²²⁴ Peters, a.g.e., s. 373

²²⁵ Erhat, a.g.e., s. 284

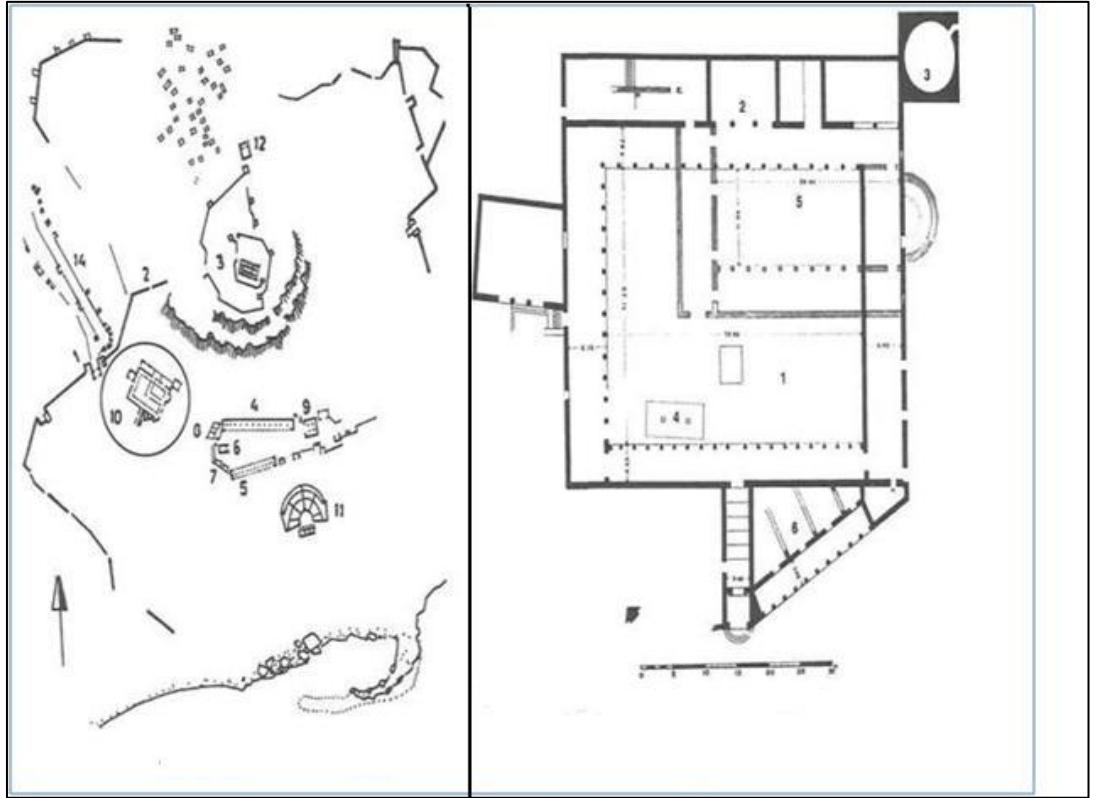
²²⁶ Tekin, a.g.e., s. 326

Planlar:

Plan 1: M.Ö. 420 dolaylarında bir Atina evinin temsili görünüşü.

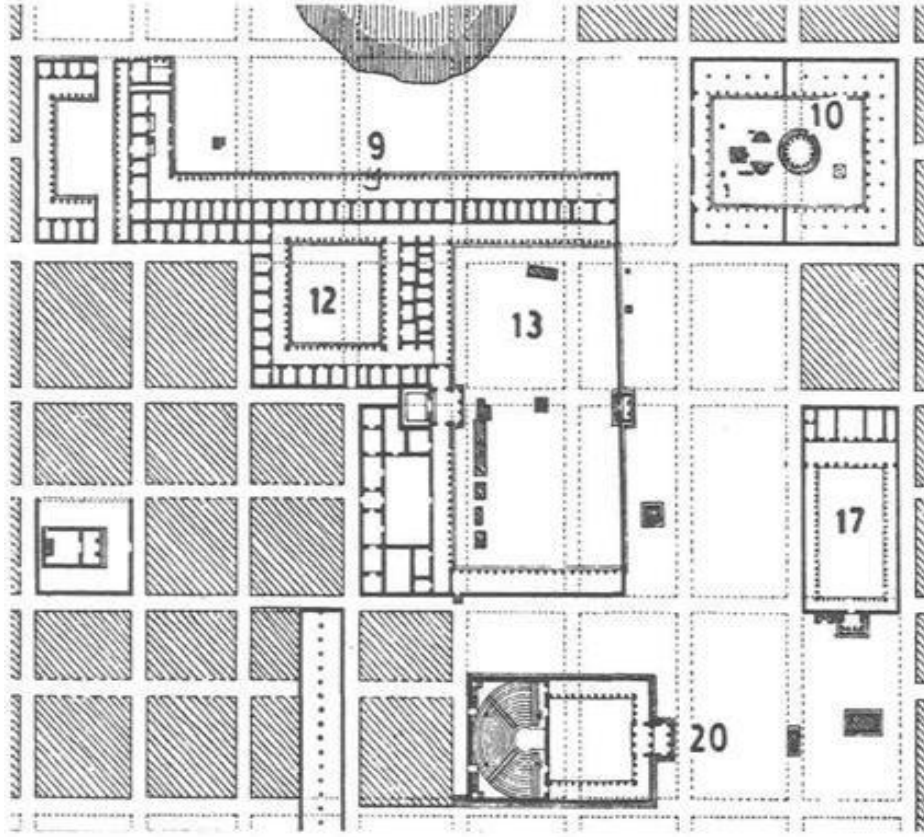
(Bu resim, Ian Jenkins'in "*Antik Devirde Çocuk Eğitimi*" adlı kitabından alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, İstanbul, s. 7.)

Plan 2: Solda Assos kent planında gymnasium (daire içinde).

Sağda Assos gymnasium'u planı: 1- Palaistra. 2- Ephebeion (kapalı dersane). 3- Sonradan eklenen sıcak sulu hamam. 4- Sarnıç. 5- M.S. 5. yüzyılda gymnasiumun üzerine onun malzemesiyle inşa edilen bazilika planındaki kilise. 6- Gymnasiumun önündeki dükkanlar.

(Bu plan, Nezih Başgelen'in "*Anadolu Gymnasiumları*" adlı eserden alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, İstanbul, s. 28)

Plan 3:

Klasik ve Helenistik çağlarda Miletos ve gymnasiumu.

9- Liman Stoası

10- Delphinion

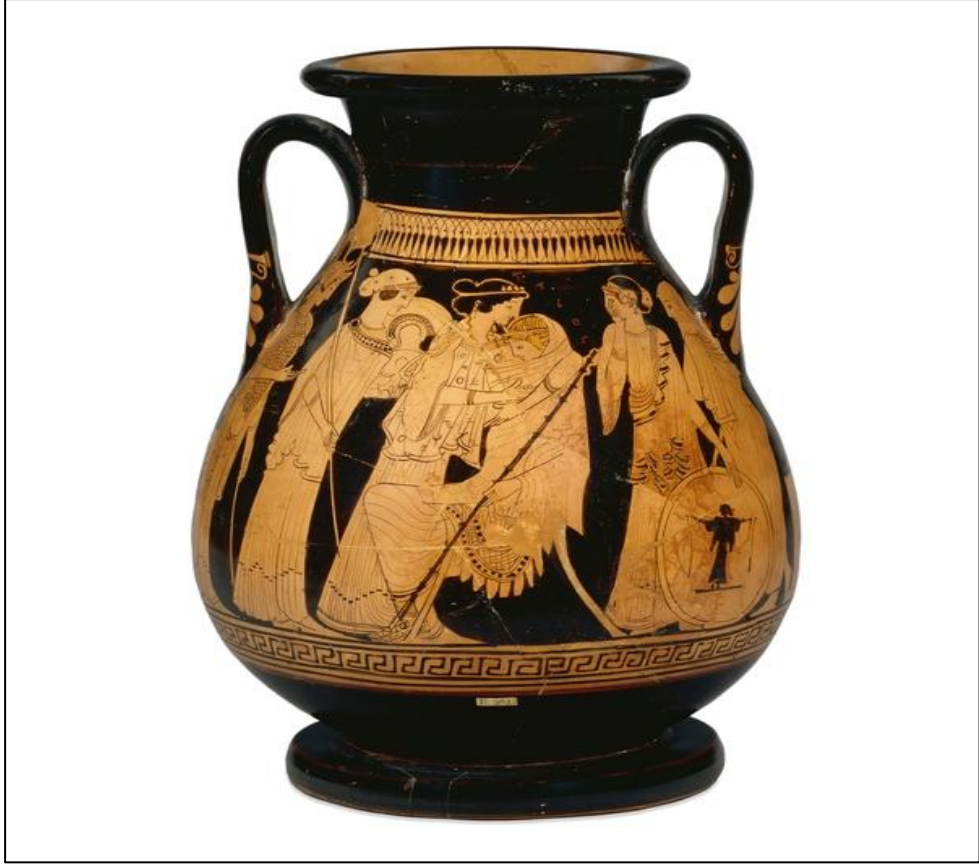
12- Küçük Pazar Yeri

13- Kuzey Agora

17- Gymnasium

20- Bouleuterion

(Bu plan, Nezih Başgelen'in "*Anadolu Gymnasiumları*" adlı eserden alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, İstanbul, s. 50)

Resimler:

Resim 1: Akhilleus'un zırhının, annesi tarafından getirilmesini temsil eden bir küp. Atina'da M.Ö. 470'lerde yapıldığı tahmin edilmektedir.

(British Museum, Londra)

Resim 2: Atina'da yapıldığı tahmin edilen bu krater, Lazio'da bulunmuştur ve M.Ö. 500-480 yılları ile tarihlendirilmektedir. Resimde Akhilleus ve Hektor'un dövüşmesi konu edilmiştir.

(British Museum, Londra., Room 15: Athens and Lycia, Vases E 468)

Resim 3: Muhtemelen M.S. 300 civarında Atina'da yapılmış olan bu heykel, kucağında bebek olan yaşlı bir hemşireyi ya da bakıcıyı temsil etmektedir.

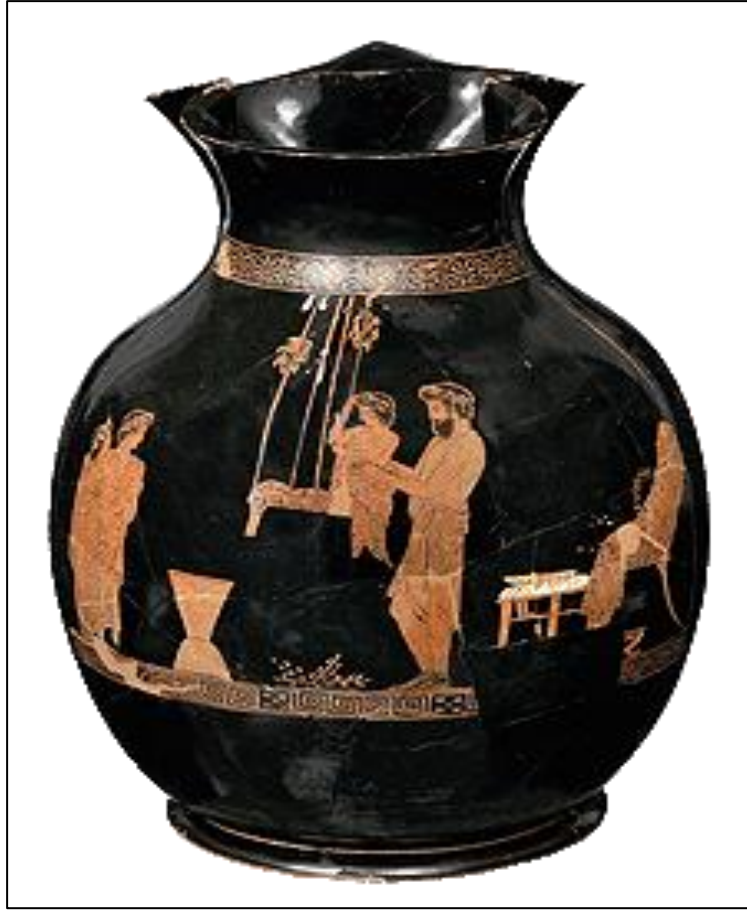
(British Museum, Londra., Room 22: Great Alexander, GR 1911. 4-16.1)

Resim 4: Seramikten yapılmış bir biberon. Üzerinde “iç, sakın düşürme” yazmaktadır.

(British Museum, Londra., F596)

(Bu resim, Ian Jenkins’in “Antik Devirde Çocuk Eğitimi” adlı kitabından alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, İstanbul, s. 9.)

Resim 5: Salıncakta çocuğunu sallayan bir babayı konu edinmiş bu kap, M.Ö. 435-420 yılları arasında yapılmış olmalıdır.

(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 6: Bir bebeği lazımlık üzerinde gösteren tasviri taşıyan bir khous. Çocuğun elinde ıngırak bulunmaktadır.

(British Museum, Londra., 1910. 6-15.4)

(Bu resim, Ian Jenkins'in "*Antik Devirde ocuk Eğitimi*" adlı kitabından alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, İstanbul, s. 13.)

Resim 7: Üzerinde, annesine bebeğini uzatmakta olan bir dadıyı gösteren sahnenin yer aldığı bir hydria.

(British Museum, Londra ., E219)

(Bu resim, Ian Jenkins'in "*Antik Devirde Çocuk Eğitimi*" adlı kitabından alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, İstanbul, s. 10.)

Resim 8: Elindeki kuşla oynayan kız çocuğunu temsil eden bu mezar steli, M.Ö. 450-440 tarihleri arasında yapılmış olmalıdır.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 156)

Resim 9: M.Ö. 510-500 ile tarihlendirilen bu hydria'da, çeşme başında sohbet eden ve kaplarına su dolduran kadınları görmekteyiz.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 155)

Resim 10: Dokumacılık yapan Grek kadınlarını konu edinmiş bu lekythos, M.Ö. 530-550 ile tarihlendirilmektedir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 154)

Resim 11: Eski Atina’da kadınların görevleri gösteren bir resim.

(Bu resim, Hilary J. Deighton’nun “*Eski Atina Yaşantısında Bir Gün*” adlı eserinden alınmıştır. Homer Kitabevi, 2005, İstanbul, s: 55.)

Resim 12: Parthenon frizinin doğu cephesinde bulunan bu rölyef, kutsal peplos'u tutan kişiler konu edinmiştir.

(British Museum, Londra., Room 18: Greece Parthenon Scu, GR East Frize V, 28-30)

Resim 13: Genç bir Yunan kadını için yapılmış mezar steli. M.Ö.410-400.

(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 14: Kucağında bir kuş tutan Grek kızını temsil eden bu mermer kore, Bodrum Theangela’da bulunmuştur. M.Ö. 540-500 yılları ile tarihlendirilmiştir.

(British Museum, Londra., Room 13: Greece 1050-520 BC, Sculpture B 319)

Resim 15: Atina’da yapıldığı tahmin edilen ve Lazio’da bulunan bu kırmızı figürlü kap, M.Ö. 480-490 ile tarihlendirilmektedir ve bir içki partisindeki Grek erkeğiyle dansçı kızı konu edinmiştir.

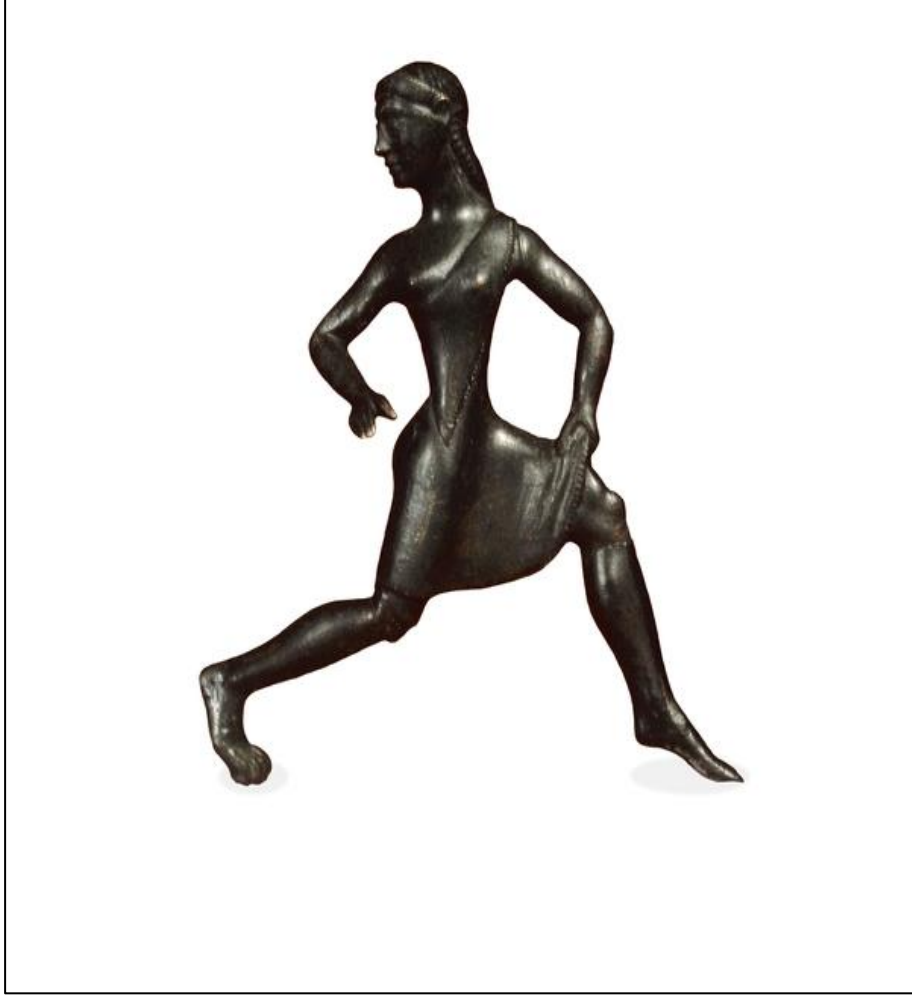
(British Museum, Londra., Room 15: Athens and Lycia, Vases E 68)

Resim 16: Bir çocuğa yürütme öğretilişini gösteren bir pelike. Sol taraftaki asalı adam muhtemelen çocuğun paidogogosudur.

(British Museum, Londra., E396)

(Bu resim, Ian Jenkins'in "*Antik Devirde Çocuk Eğitimi*" adlı kitabından alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993, İstanbul, s. 11.)

Resim 17: Spor yapan bir Sparta kadını temsil eden bu bronz heykel, M.Ö. 520-500 yıllarında yapılmıştır.

(British Museum, Londra., Room: 13, Greece, 1050-520 BC, Bronze 208)

Resim 18: Eski Girit yazılarının en önemli örneği olarak görülen Phaistos Diski.

(Heraklion Museum, Girit)

Resim 19: Bu fragman Peloponnes Savaşları sırasında Atina etrafında birleşen şehir devletlerinin ödemelerini göstermektedir. M.Ö. 425-424 olarak tarihlendirilir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 156)

Resim 20: Ostrakon adı verilen oy pusulası örneği.

(Museum of Agora, Atina)

Resim 21: M.Ö. 500-450 ile tarihlendirilen bu kırmızı figürlü kap “*Duris Vazosu*” olarak adlandırılmaktadır ve çeşitli ders etkinliklerini göstermesi açısından önemlidir.

(Staatliche Museen, Berlin., Vase Number: 205092)

Resim 22: Knossos Sarayı'ndaki bu duvar resmi, erken dönem Girit sporlarını göstermektedir. M.Ö. 1600-1400 ile tarihlendirilir.

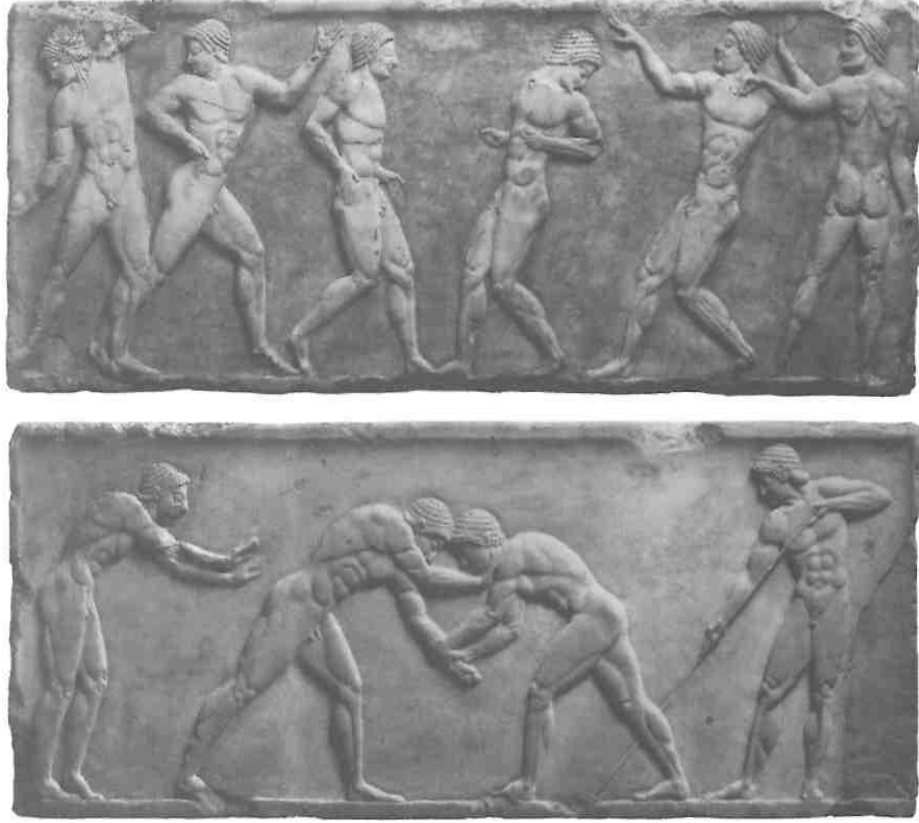
(National Archaeological Museum, Atina, Room: B1)

Resim 23: Santorini’de bulunan bu duvar freskinde, boks yapan iki çocuk tasvir edilmiştir. M.Ö. 1550 ile tarihlendirilir.

(National Archaeological Museum, Atina, Room: B1)

Resim 24: Gymnasiumdaki etkinlikleri konu edinen kabartmalar.

(Bu resim, Nezih Başgelen'in "*Anadolu Gymnasiumları*" adlı eserden alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, İstanbul, s. 6)

Resim 25: M.Ö. 367-366 ile tarihlendirilen bu amfora, modern Libya'da Teucheira kazılarında bulunmuştur. Panathenaia oyunlarının galibine verilmek üzere yapılmıştır.

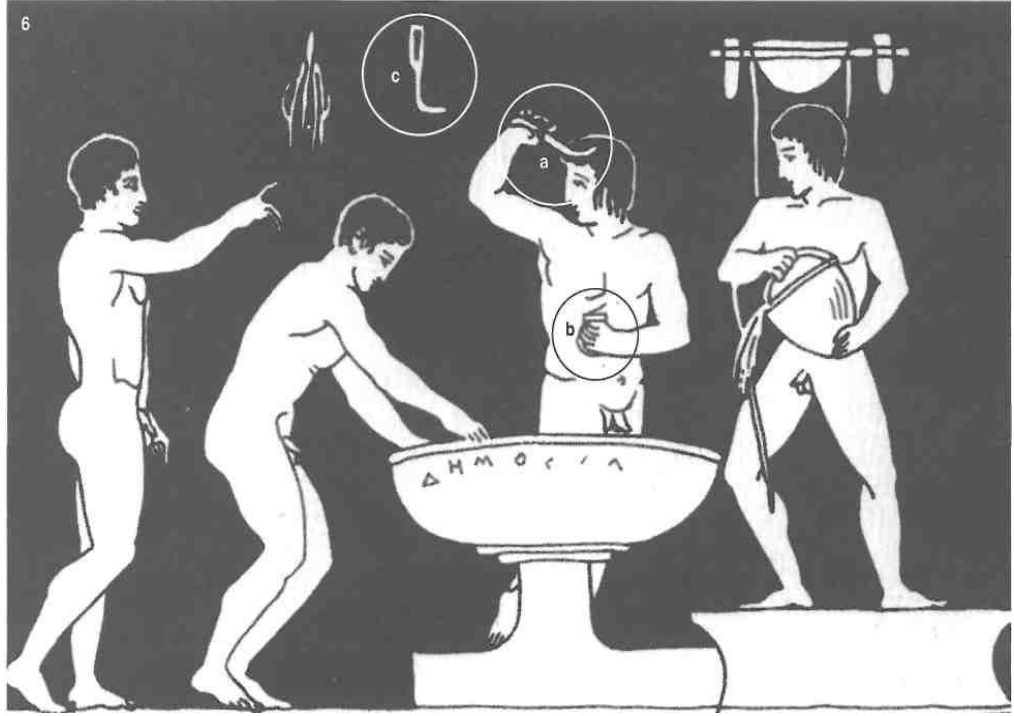
(British Museum, Londra., Greece and Rome, Vases B 604)

Resim 26: Boks yapan Grek gençlerini konu edinen bu amfora, Panathenaia Oyunlarının galibine atfedilmiştir ve M.Ö. 525-500 ile tarihlendirilir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 153)

Resim 27: Gymnasiumda yüksek ayaklı tekne (luterion) önünde beden temizliği: Bir genç tekne başında bir eliyle strigilis (a) ile kum ve yağlardan arınırken diğer eliyle toplama kabını tutuyor. Arkada, duvarda asılı bir strigilis (c) daha görünmektedir.

(Bu resim, Nezih Başgelen'in "*Anadolu Gymnasiumları*" adlı eserden alınmıştır. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009, İstanbul, s.14)

Resim 29: Üzerinde panakration'un, boksörlerin ve diğer atletlerin tasvir edildiği bu kyliks, M.Ö. 500-475 ile tarihlendirilmektedir. Lazio'da bulunmuştur.

(British Museum, Londra., Room: 69, Greek and Roman Life, Vases E 78)

Resim 30: Bu Psykter, gymnasiumdaki genç atletleri ve eğitmenlerini göstermektedir. M.Ö. 520-510 ile tarihlendirilir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 154)

Resim 31: Bu amfora M.Ö. 530 civarında yapılmış ve Panathenaia oyunlarının galibine atfedilmiş olmalıdır.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 153)

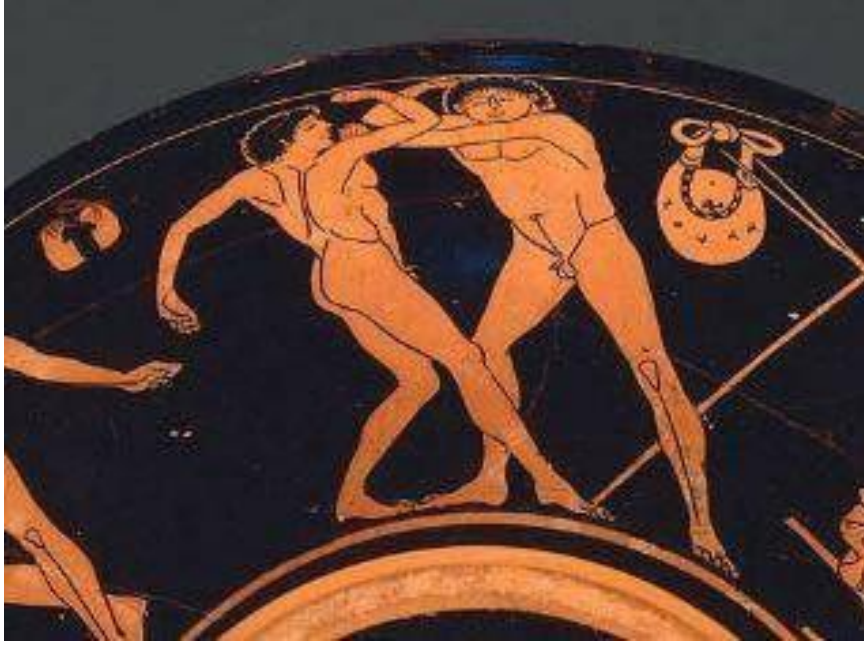
Resim 32: Spor için hazırlanan genç bir Grek erkeğini gösteren bu kylix, Boiotia'da bulunmuştur ve M.Ö. 540-590 yıllarında yapıldığı düşünülmektedir.

(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 33: Palaestra'da spor yapan genç erkekleri gösteren bu mezar steli, M.Ö. 400-375 yıllarında yapılmıştır.

(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 34: Boks yapan gençlerin tasvir edildiği bu kylix, M.Ö. 490-480 yılları arasında yapılmıştır.

(Museum of Fine Arts, Boston)

Resim 35: Atletizm yarışmalarına hazırlanan genç erkekleri gösteren bu eser, M.Ö. 510-500 yılları arasında yapılmıştır.

(Staatliche Museen, Berlin)

Resim 36: Efsanevi müzisyen Orpheus'un lir çalışını tasvir eden bu bell-krater, M.Ö. 440 ile tarihlendirilir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 159)

Resim 37: Kylix üzerine işlenmiş bu resimler lir ve flüt çalan genç erkekleri tasvir eder. Kylix, M.Ö. 480 ile tarihlendirilmiştir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 157)

Resim 38: Aulos çalan Yunan kadını tasvir etmiş bir lekythos. M.Ö. 480 ile tarihlendirilir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York., Gallery: 157)

Resim 39: Borazan çalan bir okçuyu konu edinmiş bu siyah figürlü tabak, M.Ö. 520-500 ile tarihlendirilmektedir.

(British Museum, Londra., Room: 14, Greek Vases, Vases B 591)

Resim 40: Araştırmacılar bu şarap küpüne çizilmiş resim için iki görüş ileri sürmektedirler. İlki, bu resmin bir müzik yarışmasını tasvir ettiği, ikincisi ise Homeros'un bir Tanrı oluşunu simgelediğidir. M.Ö. 440 ile tarihlendirilir.

(British Museum, Londra., Room: 14, Vases E 460)

Resim 41: Atinalı genç bir askeri tasvir eden bu eser, M.Ö. 350-325 yılları arasında yapılmış olmalıdır.

(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 42: Bu mermer mezar steli, M.Ö. 350 ile tarihlendirilmiş ve Delos'ta bulunmuştur.

(British Museum, Londra, Room: 20, Greeks and Lycians, Sculpture 625)

Resim 43: Genç bir erkek için yapılmış mezar steli. M.Ö. 430-420 yıllarına aittir.

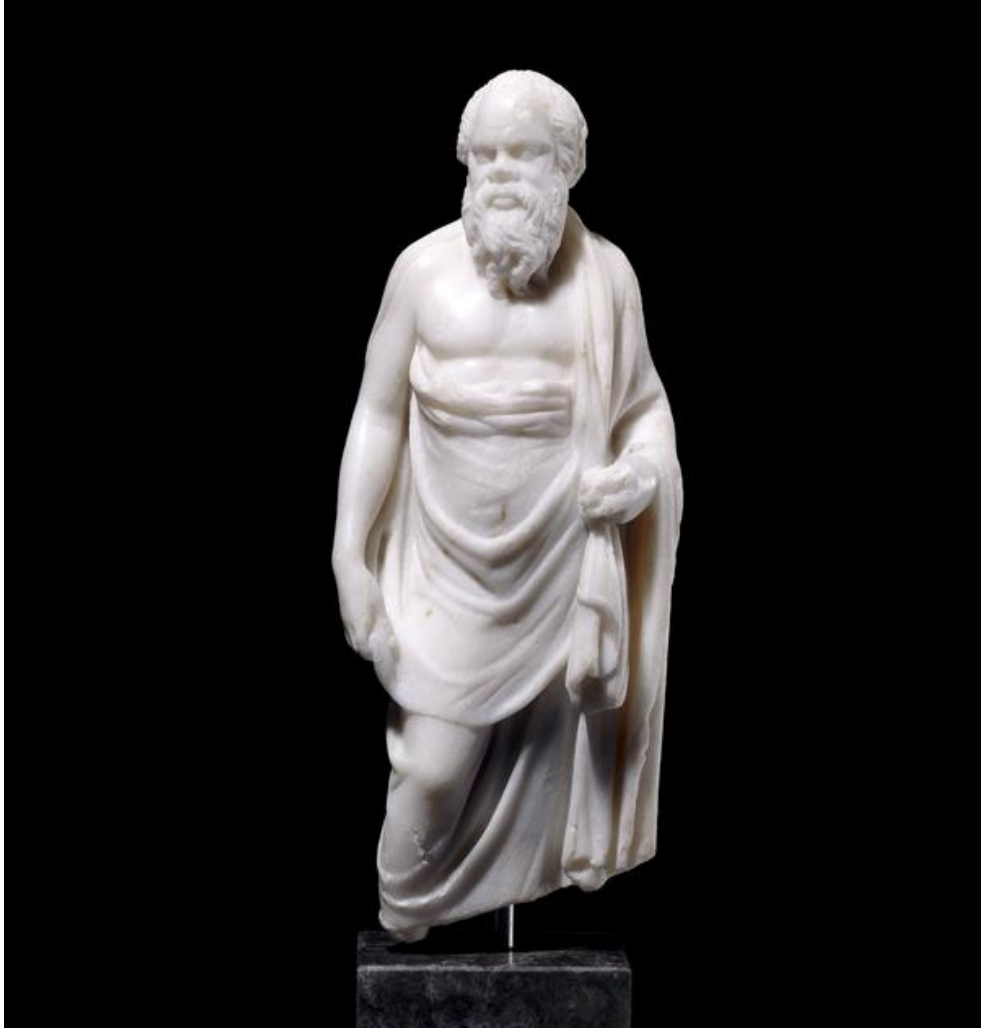
(National Archaeological Museum, Atina)

Resim 44: Bu resim 1787 yılında Jacques-Louis David tarafından yapılmıştır. Resimde, Sokrates baldıran zehrini içerek infazını gerçekleştirmek üzereyken dahi dostlarına ve öğrencilerine ders vermektedir.

(The Metropolitan Museum of Art, New York, Gallery: 601)

Resim 45: M.Ö. 200-M.S. 100 ile tarihlendirilen bu mermer heykel, Sokrates'i temsil etmektedir ve İskenderiye'de bulunmuştur.

(British Museum, Londra, Room: 22, Alexander The Great, 11-18.1)

KAYNAKÇA

ADKINS, Lesley, Roy A. ADKINS (2005). Handbook to Life in Ancient Greece, New York: Facts on File

AHBEL-RAPPE, Sara (2009). Socrates a Guide for the Perplexed, New York: Continuum

ALCOCK, P. John (2006). Food in Ancient World, London: Greenwood Publishing

ALSAN, Necip (1963). Eflatun: Hayatı, Sanatı, Eserleri: İstanbul: Varlık Yayınları

ARSLAN, Ahmet (2009). İlkçağ Felsefe Tarihi C. 1 Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

ARSLAN, Ahmet (2008). İlkçağ Felsefe Tarihi C. 2 Sofistlerden Platon'a, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

ARSLAN, Ahmet (2009). İlkçağ Felsefe Tarihi C. 3 Aristoteles, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

ARSLAN, Ahmet (2008). İlkçağ Felsefe Tarihi C. 4 Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular, Stoacılar, Septikler, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

ASTER, Ernst von (2005). İlkçağ ve Ortaçağ Felsefe Tarihi, (Çev. Vural Okur), İstanbul: İm Yayınları

ATAÇ, C. Akça (2007). "Britanya İçin İmparatorluk Dersleri Sparta ve Atina", **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeliği), Yıl: 10, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, ss. 163-179, Ankara

AYTAÇ, Kemal (2009). Avrupa Eğitim Tarihi, Ankara: Doğu – Batı Yayınları,

BARNES, Jonathan (2004). Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi, (Çev. Hüzen Portakal), İstanbul: Cem Yayınevi

BAKIR, Kemal (2009). “Roma’da Felsefe, Stoa Ahlakı, Kölelik ve İmparatorluk: Epiktetos ve Marcus Arelius”, **Doğu-Batı Dergisi**, (Romalılar II.), Yıl: 11, Sayı: 50, Ağustos, Eylül, Ekim 2009, ss. 67-86, Ankara

BAYLADI, Derman (2007). Felsefenin Beşiği Anadolu, İstanbul: Say Yayınları

BAŞGELEN, Nezih (2009). Antik Çağ Kent Yaşamında Kamusal Spor Mekânları ve Anadolu Gymnasiumları, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

BEAN, George (2001). Eskiçağ’da Ege Bölgesi, (Çev: İnci Delemen), İstanbul: Arion Yayınları

BİLGİN, Nahit (2004). Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları

BLANCK, Horst (1992). Antik Çağ’da Kitap, (Çev. Zehra Aksu Yilmazer), Ankara: Dost Kitabevi

BLANCK, Horst (1999). Eski Yunan ve Roma’da Yaşam, (Çev. İslam Tanrıkut), İstanbul: Airon Yayınevi

BOGUCKI, Peter (2008). Encyclopedia of Society and Culture in Ancient World Volume I, New York: Facts on File

BONNARD, André (2004). Antik Yunan Uygarlığı 1, İlyada’dan Parthenon’a, (Çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul: Evrensel Basım Yayın

BONNARD, André (2004). Antik Yunan Uygarlığı 2, Antigone’dan Sokrates’e, (Çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul: Evrensel Basım Yayın

BONNARD, André (2004). Antik Yunan Uygarlığı 3, Euripides’ten İskenderiye’ye, (Çev. Kerem Kurtgözü), İstanbul: Evrensel Basım Yayın

BORG, E. Barbara (2004). *Paideia the World of The Second Sophistic*, Berlin: Walter De Gruyter

BREISACH, Ernst (2009). *Tarihyazımı*, (Çev. Hülya Kocaoluk), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

BURN, Jean (2007). *Platon ve Akademia*, (Çev. İsmail Yerguz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

BURNET, John (2007). “Efesli Heraklitos”, (Çev. Metin Bal), **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeliği), Yıl: 10, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, ss. 61-90, Ankara

WALBANK, F. W. (2008). *Cambridge Ancient History, Volume: 1-7*, Cambridge: Cambridge University Press

CAPELLE, Wilhelm (2006). *Sokrates'ten Önce Felsefe*, (Çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Pencere Yayınları

CLAY, Jenny Strauss (2006). *Hesiod's Cosmos*, Cambridge: Cambridge University Press

CLOUGH, G. Benson (1904). *A Short History of Education*, London: Ralph Holland & Co.

COPLESTON, Frederick (2009). *Felsefe Tarihi, Ön Sokratikler ve Sokrates*, (Çev. Aziz Yardımlı), İstanbul: İdea Yayınları

COREY, David Dwyer (2002). *The Greek Sophist: Teachers of Virtue*, Louisiana: Louisiana State University

CORNELL Tim, John MATTHEWS (1988). *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi C. V. Roma Dünyası*, (Çev. Şadan Karadeniz), İstanbul: İletişim Yayınları

CRIBIORE, Raffaella (2005). *Gymnastics of the Mind – Greek Education in the Hellenistic and Roman Egypt*, New Jersey: Princeton University Press

CUBBERLEYİ, Ellwood (1922). A Brief History of Education, Boston: Houghton Mifflin Company

DAVIDSON, Thomas (1895). The Education of the Greek People, New York: D. Appleton and Company

DEIGHTON, Hilary J (2005). Eski Atina Yaşantısında Bir Gün, (Çev. Hande Kökten Ersoy), İstanbul: Homer Kitabevi

DEMİRİŞ, Bedia (2007), “Antik Çağda Dil ve Gramer”, **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeliği), Yıl: 10, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, ss. 103-121, Ankara

DEMİRİŞ, Bedia (2009). “Roma Edebiyatı: Başlangıcı, Sınırları, Özellikleri”, **Doğu-Batı Dergisi**, (Romalılar I.), Yıl: 11, Sayı: 49, Mayıs, Haziran, Temmuz 2009, ss. 107-124, Ankara

DIAKOV V. – S. KOVALEV (1987). İlk Çağ Tarihi, Cilt: 1 – Ortadoğu, Uzakdoğu, Eski Yunan, (Çev. Özdemir İnce), Ankara: Yordam Kitap

DILLON, Matthew, Lynda GARLAND (2000). Ancient Greece - Social and Historical Documents From Archaic Times to the Death Socrates, London: Routledge

DONLAN W., POMEROY, S., BURSTEİN S., ROBERTS J. T., (1999). Ancient Greece a Political, Social and Cultural History, New York: Oxford University Press

DOMBROWSKI, A. Daniel (2009). Contemporary Athletics & Ancient Greek Ideals, Chiago: The Universty of Chigago Press

DÜRÜŞKEN, Çiğdem (2001). Roma'da Rhetorica Eğitimi, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

ERHAT, Azra (2008). Mitoloji Sözlüğü, İstanbul: Remzi Yayınları

ERTEN, Emre (2005). Atinalı Komutan ve Devlet Adamı Alkibiades, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

FARENKA, Vincent (2006). *Citizen and Self in Ancient Greece*, New York: Cambridge University Press

FREEMAN, Charles (2010). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. Suat Kemal Angı), Ankara: Dost Yayınları

FRIEDEL, Egon (1994). *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, (Çev. Necati Aça), Ankara: Dost Yayınları

GAGARIN Michael, David COHEN (2005). *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law*, New York: Cambridge University Press

GARDINER, Norman (1910). *Greek Athletics Sports and Festivals*, London: Macmillan and Co. Limited

GARLAND, Robert (2009). *Daily Life of Ancient Greeks*, London: Greenwood Publishing Group

GEZGİN, İsmail (2004). *Aynadaki Herodotos, Herodotos'u Yeniden Düşünmek*, İstanbul: Güncel Yayıncılık

GROTE, George (2001). *A History of Greece*, Canada: Routledge Press

GOLDEN, Mark (2004). *Sport in the Ancient World A to Z*, Canada: Routledge

HAUBOLD, J. H. (2010), *Plato & Hesiod*, New York: Oxford University Press

HAWHEE, Debra (2004), *Bodily Arts Rhetoric and Athletics in Ancient Greece*, Austin: University Of Texas Press

HÖFFLE, Otfried (2003). *Aristotle*, (Trans. Christine Salazar), State University of New York: New York Press

İPLİKÇİOĞLU, Bülent (1997) *Eski Batı Tarihi I – Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

İPLİKÇİOĞLU, Bülent (2007). Hellen ve Roma Tarihinin Ana Hatları, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

JACKSON, H. John (1905). History of Education, Missouri: Cenver Western Newspaper Union

JAEGER, Werner (1946). Paideia the Ideals of Greek Culture I, London: Basil Blackwell Oxford

JAEGER, Werner (1989). Paideia the Ideals of Greek Culture III, Oxford: Oxford University Press

JENKINS, Ian (1988). Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında Antik Devirde Çocuk Eğitimi, (Çev. Hasan Malay) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları

JOSHEL, R. Sandra, Sheila MURNAGHAN (1998). Women and Slaves in Greco - Roman Culture, London: Routledge

KAÇAR, Turhan (2007). ‘Pax Romana’nın Gölgesinde İkinci Sofistler Dönemi ve Bir Sofistin Kaleminden Roma İmparatorluğu’, **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeliği), Yıl: 10, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, ss. 141-153, Ankara

KISHLANSKY, A. Mark (2006). Batı’nın Kaynakları I, (Çev. Kürşad Atalar), İstanbul: Açılım Kitap

KRANZ, Walther (1984). Antik Felsefe, (Çev. Suad Y. Baydur), İstanbul: Sosyal Yayınlar

KOÇER, Hasan Ali (1980). Eğitim Tarihi – İlk Çağ, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları No: 89

LEVİ, Peter (1987). İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi C. III Eski Yunan, (Çev. Neşe Erdilek), İstanbul: İletişim Yayınları

LIGHTMAN, Marjorie (2008). A to Z of Ancient Greek and Roman Women, New York: Facts on File

MANSEL, Arif Müfid (1984). Ege ve Yunan Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

MORKOT, Robert (1996). Historical Atlas of Ancient Greece, London: Penguin Group

MUTLUAY, Nazmiye (2004). İlk Çağ'da Ön Asya Uygarlık Merkezlerinde Eğitim, Ankara: Ütopya Eğitim Dizisi

MUTLUAY, Nazmiye (2007). Yunan ve Roma Uygarlığında Çocuk, Ankara: Ütopya Yayınları

NEVETT, C. Lisa (1999). House and Society in Ancient Greek World, Cambridge: Cambridge University Press

OWENS, E. J (2000). Yunan ve Roma Dünyasında Kent, (Çev. Cana Bilsel), İstanbul: Homer Kitabevi,

ÖZAKTÜRK, F. Gül (2000). "Eski Yunan'da ve Roma'da Söz Söyleme Sanatının Üç Biçemi: Attike, Asia, Rodos", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt: 40, Sayı: 1. 2 Sayfa: 219-230, 2000, Ankara

PATTERSON, Cynhia (1998). Family in Greek History, London: Harvard University Press

PAUL T. Keyser, Georgia L. IRBY-MASSIE (2008). The Encyclopedia of Ancient Natural Scientists, Canada: Routledge

PETERS, E. Francis (2004). Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü, (Çev. Hakkı Hünler), İstanbul: Paradigma Yayınları

PİŞMANLIK, Uğur (2009). Antik Çağ'da Tarsuslu Filozoflar, İstanbul: Mozaik Yayınları

POMEROY, B. Sarah (2002). Spartan Women, Oxford: Oxford University Press

POULAKOS, Takis, David DEPEW (2004). *Isocrates and Civic Education*, Austin: Univeristy of Texas Press

ROBINSON, C. E. (1933). *Everyday Life in Ancient Greece*, New York: Pantheon Books

RUSSELL, Bertrand (2002). *Batı Felsefesi Tarihi*, (Çev. Muammer Sencer), İstanbul: Say Yayınları

SACKS, David (2005). *Encyclopedia Ancient Greek World*, New York: Facts on File

SALİSBURY, E. Joyce (2001). *Encyclopedia of Women in Ancient World*, Oxford: Abc-Clio

SANDALCI, Sema (2005). *Eski Yunanca Dilbilgisi ve Cümle Yapısı 1*, İstanbul: Pencere Yayınları

SECUNDA, Nick (1998). *Spartan Army*, Oxford: Osprey Publising

SCHOFFIELD, Malcolm (2006). *Plato*, New York: Oxford University Press

STONEMAN, Richard (1997). *Alexander The Great*, New York: Routledge

TANİLLİ, Server (1998). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası – İlkçağ: Doğu, Yunan, Roma*, İstanbul: Adam Yayınları

TAYFALI, Oktay (2007). “Sofist Bilgelinin Empirist Dayanakları Üzerine”, **Doğu-Batı Dergisi**, (Antik Dünya Bilgeligi), Yıl: 10, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan 2007, ss. 155-162, Ankara

TEKİN, Oğuz (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İstanbul, İletişim Yayınları

THILLY, Frank (2007). *Felsefenin Öyküsü – I, Yunan ve Ortaçağ Felsefesi*, (Çev. İbrahim Şener), İstanbul: İzdüşüm Yayınları

THOMSON, George (1983). Tarih Öncesi Ege 1 – Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, (Çev. Celal Üster) İstanbul: Payel Yayınları,

THOMSON, George (1985). Tarih Öncesi Ege 2 – Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler, (Çev. Celal Üster), İstanbul: Payel Yayınları

TUNÇAY, Mete (2006). Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, Eski ve Orta Çağlar, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

TOPOUZİS, Kostas (2000). Antik Yunan Lirikleri 1, Platon, Aristoteles, (Çev. K. Cüneyt Çetinkaya), Ankara: Öteki Yayınevi

TOPOUZİS, Kostas (2000). Antik Yunan Lirikleri 2, Lirik Yazıtlar, (Çev. K. Cüneyt Çetinkaya), Ankara: Öteki Yayınevi

TURAN, R. Ertuğrul (2007). “Küskün Tanrılar, Uykusuz Ozanlar, İsimsiz Acılar”, **Doğu-Batı Dergisi**, Sayı: 40, Şubat, Mart, Nisan, ss. 11-19, Ankara

UMAR, Bilge (1993). Türkiye’deki Yer Adları, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Yayın

USTA, Sadık (2005). Sparta’da Mükemmel Toplum Likurgos Yasaları, İstanbul: Kaynak Yayınları

WILLIAMS, Jean Kinney (2009). Empire of Ancient Greece, New York: Chelsea House

WILSON, Peter (2007). The Greek Theatre and Festivals, New York: Oxford University Press

WORTHINGTON, Ian (2007). A Companion to Greek Rhetoric, Singapore: Blackwell Publishing

YILDIRIM, Recep (2002). Uygarlık Tarihine Giriş, İzmir: Meridyen Yayınları

YILDIZ, Nuray (2003). Kalıntılar ve Edebi Kaynaklar Işığında Antikçağ Kütüphaneleri, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

YILDIZ, Nuray (2000). Eski Çağ'da Yazı Malzemeleri ve Kitabın Oluşumu, Ankara: Türk Tarih Kurumu

YUN Lee Too, (2001). Education in Greek and Roman Antiquity, Boston: Brill

ZELLER, Eduard (2008). Grek Felsefesi Tarihi, (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları

WILHELM, Capelle (2006). Sokrates'ten Önce Felsefe Fragmanlar–Doksograflar, (Çev. Oğuz Özügül), İstanbul: Pencere Yayınları,

WYCHERLEY, R. E. (1991). Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu, (Çev. Nur Nirven, Nezih Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

KULLANILAN ANTİK YUNAN VE ROMA YAZARLARI KAYNAKÇASI

ARİSTOTELES (2005). Atinalıların Devleti, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Alfa Yayınları

ARİSTOTELES (2010). Eğitim Üzerine, (Haz. John Burnet, Çev. Ahmet Aydoğan) İstanbul: Say Yayınları

ARİSTOTELES (1993). Eudemos'a Etik, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları

ARİSTOTELES (2009). Nikomakhos'a Etik, (Çev. Saffet Babür), Ankara: Bilgesu Yayıncılık

ARİSTOTELES (1993). Politika, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi

ARİSTOPHANES (2010). Eşekarıları, Kadınlar Savaşı ve Diğer Oyunlar, (Çev. Sabahattin Eyüboğlu, Azra Erhat) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

EURİPİDES, (2010). Bakkhalar, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

HERAKLEİTOS (2009). Fragmanlar (Çev. Cengiz Çakmak), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

HESİODOS (1991). Eseri Ve Kaynakları, (Çev. Azra Erhat, Sabahattin Eyüboğlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

HERODAS (2007). Mimoslar, (Çev. Erdal Alvova), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

HERODOTOS (2009). Tarih, (Çev. Müntekim ÖKMEN), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

HOMEROS (1984). İlyada, (Çev. Azra Arhat, A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları

HOMEROS (1984). Odysseia, (Çev. Azra Arhat, A. Kadir), İstanbul: Can Yayınları

KSENOPHON (1985). Anabasis, (Çev. Tanju Gökçöl), İstanbul: Sosyal Yayınlar

KSENOPHON (2007). Kyros'un Eğitimi, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Alfa Yayınları

KSENOPHON (1994). Sokrates'ten Anılar, (Çev. Canan Şentuna), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

KSENOPHON (1962). Şölen ve Sokrates'in Savunması, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul: Remzi Kitabevi

KSENOPHON (1999). Yunan Tarihi, (Çev. Suat Sinanoğlu), Ankara: Türk Tarih Kurumu

KSENOPHON (1984). Şölen-Spartalıların Anayasası, (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Remzi Kitabevi

LAERTİOS, Diogenes (2010). Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri, (Çev. Candan Şentuna), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

NEPOS, Cornelius (2011). Ünlü Komutanların Yaşamları, (Çev. Furkan Akderin), İzmir: Yakın Kitabevi

PLATON (2010). Alkibiades I-II, (Çev. Furkan Akderin), İstanbul: Say Yayınları

PLATON (2011). Devlet, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimoş), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

PLATON (2011). Dindarlık Üzerine, (Çev. Güvenç Sar), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

PLATON (2009). Diyaloglar, (Haz. Mustafa Bayka), İstanbul: Remzi Kitabevi

PLATON (1999). Gorgias, (Çev. Mehmet Rifat – Sema Rifat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

PLATON (2006). Kriton, (Çev. Filiz Öktem, Canan Türkhan), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

PLATON (2006). Lysis, (Çev. Nihal etek Boyacı), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

PLATON (1962). Mektuplar, (Çev. İrfan Şahinbaş), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

PLATON (1967). Sofist, (Çev. Mehmet Karasan), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

PLATON (2006). Sokrates'in Savunması, (Çev. Ahmet CEVİZCİ), İstanbul: Say Yayınları

PLATON (2008). Şölen-Dostluk, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu, Azra Erhat), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

PLATON (2007). Yasalar, (Çev. Canan Şentuna, Saffet Babür), İstanbul: Kabalcı Yayınevi

PLUTARKHOS (2002). Lykurgos'un Hayatı, (Çev. Sebahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

SENECA (1997). Tanrısal Öngörü, (Çev. Çiğdem Dürüşken), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

SENECA (2007). Phaedra, (Çev. Çiğdem Dürüşken), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

SAPPHO (2008). Fragmanlar, (Çev. Alova), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

THRAKS, Dionysios (2006). Gramer Sanatı, (Çev. Eyüp Çoraklı), İstanbul: Kabalcı Yayınları, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri

THUKYDİDES (1972). Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı I, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları

THUKYDİDES (1975). Peloponnesoslularla Atinalıların Savaşı II, (Çev. Halil Demircioğlu), Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları